

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM
VAZIRLIGI**

TOSHKENT KIMYO TEXNOLOGIYA INSTITUTI

“SANOAT MARKETINGI” kafedrası

KOMMERTSIYA ASOSLARI

fanidan

MA’RUZALAR MATNLARI

TOSHKENT - 2007

Annotatsiya: Ushbu ishchi o'quv dasturi OO'MTV ning "___" _____ 200__
dagi _____ - sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan namunaviy o'quv reja va TKTI
ning 200__-200__ o'quv yili uchun tasdiqlangan ishchi o'quv rejasi asosida tuzilgan
bo'lib. Ishchi o'quv dasturi o'qituvchilar va kunduzgi ta'lim talabalari foydalanishlari
uchun mo'ljallangan.

Tuzuvchi: dots. Xasanov R.S.

Taqrizchilar: TDIU "Marketing" kafedrasi professori,
i.f.d., prof. Muxitdinov D.M.
TDTU professori i.f.d., prof. Sokolova L.A.

Ma'ruza matni "Sanoat marketingi" kafedrasi yig'ilishida "___" _____ 200__ yil
bayonnoma № __, ko'rib chiqildi va bosmaga ruxsat berildi.

Ma'ruza matni TKTI ilmiy-uslubiy kengashida "___" _____ 200__ yil
bayonnoma № __, ko'ib chiqildi va bosmaga ruxsat berildi.

Taqrizchi: TDIU, «Menedjment» kaf.mud.i.f.d., prof.Zaynutdinov Sh.N.

Bosmaga ruxsat berildi: «___» _____ 2007 yil. Bichimi 60 x 80 1G`16
Shartli bosma tabog'i ____ . Adadi ____ nusxa.
Buyurtma № _____

Toshkent sh, A.Navoiy ko'chasi 32-uy, TKTI bosmaxonasi

MUNDARIJA

Kirish.

- 1-mavzu. Savdo jarayonlari texnologiyasining tuzilish asoslari.
 - 2-mavzu. Ulgurji savdo tashkilotlari, ularni vazifalari, tiplari va turlari.
 - 3-mavzu. Tovar omborlari, ularni tuzilishi va planirovkasi.
 - 4-mavzu. Omborlarni texnologik jixozlari.
 - 5-mavzu. Savdo omborlarida umumiy texnologik jarayonlari
 - 6-mavzu. Savdoda tara va tara operatsiyalari.
 - 7-mavzu. YUklarni transport vositalarida boshqa joyga tashish texnologiyasi.
 - 8-mavzu. Magazinlarda savdo-texnologik jarayonlarni tashkil etish.
 - 9-mavzu. Chakana savdo korxonalarini sinflanishi, vazifalari va ularni joylashtirish printsiplari.
- Izohli lug 'at
- Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

Ilovalar:

- 1. Adabiyotlar sharxi.....83
- 2. «Kommertsiya asoslari» fanidan yangi pedagogik texnologiyani qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar.....84
- 3. «Kommertsiya asoslari» fanidan informatsion-texnologiyani qo'llash bo'yicha tayyorlangan materiallar.....87
- 4. BMI va MI mavzularidan ma'ruzalarda foydalanish ro'yxati.....93

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoiti bozorni rivojlanishiga yanada katta o'zgarishlar kiritdi.

O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka ega bo'lishi ham iqtisodiy islohotlarni mustaqil ravishda: O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Islom Karimov taklif qilgan modeli zahirida amalga oshirish uchun xuquqiy asos yaratdi.

O'zbekiston iqtisodiy barqarorlashtirish va tarkibiy islohotlar borasida keyingi vaqtda katta taraqqiyotga erishdi.

Iqtisodiy yo'nalishdagi eng ustivor vazifa - bu xalq iste'moli buyumlarini ishlab chiqarishni keskin ko'paytirish va tovar etishmovchiligini qisqartirishdir.

Prezident Islom Karimov 2005 yil 28 yanvardagi Oliy Majlis qonunchilik palatasining birinchi yig'ilishida so'zlagan nutqi hamda Oliy Majlis qonunchilik palatasi va Senatning qo'shma majlisidagi ma'ruzasida bozor islohotlarni yanada chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlari hamda mustaqillikni mustahkamlash, jamiyatni demokratlashtirish va yangilashga bag'ishlangan nutqida «Bizning asosiy uzoq muddatli va strategik vazifamiz avvalgicha qoladi – bu demokratik davlat, fuqarolik jamiyati qurish va bozor islohotlarini yanada chuqurlashtirish, odamlar ongida demokratik qadriyatlarni mustahkamlash yo'lidan og'ishmay, izchil va qat'iyat bilan borishdir»¹ deb ta'kidladi.

Mana bu maqsadlarga erishish uchun jamiyat va shaxs manfaatlarini yo'naltirishning iqtisodiy manbalari avvalo tovarlar va xizmatlar bozoriga mahsulot ishlab chiqaruvchilarning o'z mehnat natijalarini teng ayirboshlashlariga asoslanishi shart.

Bozor munosabatlariga mos bo'lgan barcha vositalardan, eng yangi tajribalardan g'oyat samarali foydalanishimiz kerak. Mazkur «Kommertsiya asoslari» fanidan yozilgan ma'ruza matnlari aynan Shu fan bo'yicha tuzilgan dastur asosida bajarildi.

YUqorida ko'rsatilgan maqsadlarga erishish, savdo jarayonlarini tashkil etilishi va texnologiyasiga yangi yondashish ehtiyojini yuzaga keltirdi.

Zamonaviy texnologiya, savdo tashkilotlarida amalga oshiriladigan tovarlarni ishlab chiqarishdan to iste'molchilarga etib borguncha bajariladigan barcha savdo - texnologik jarayonni nazarda tutadi.

Savdo - texnologik jarayoni tovarlarni ishlab chiqarishdan keltirish, ularni avval omborlarga qabul qilib olish, saqlash, sortirovkalash, Chakana savdo tarmoqlariga jo'natishga tayyorlash va u erda bevosita iste'molchilarga sotishni amalga oshiradi.

Bu borada ulgurji va Chakana savdoni aktiv ishtirok etishi ham yaqqol ko'rsatiladi. Moddiy ishlab chiqarish sohasidan iste'mol sohasiga o'tishda tovarlar savdo pog'onalari bo'lib hisoblangan ulgurji va Chakana tashkilotlaridan o'tadi. Tovar harakatini barcha BOSQICHida, ya'ni tovarlarni ishlab chiqarishdan ulgurji

¹ Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatning qo'shma majlisidagi ma'ruza. – Toshkent. «O'zbekiston» Nashriyot-MATBAA Ijodiy uyi, 2006 y.

savdo omborlariga transportirovkalash, ularni ombor ichidagi harakati, qabul qilish va saqlash, Chakana savdo tarmog'ini tovar ta'minoti, magazin ichidagi operatsiyalar, xaridorlarga tovarlarni sotish va qo'shimcha xizmat ko'rsatishda har xil vosita va mehnat qurollari qo'llaniladi. Shu tufayli dasturda va ma'ruzalar matnida ulgurji va Chakana savdo tashkilotlarida bajariladigan savdo-texnologik jarayonlar ko'rib chiqilgan.

«Kommertsiya asoslari» fani bo'lajak tijoratchi, tadbirkor va marketologlarni tayyorlashda har tomonlama yordam beradi.

1-MAVZU. SAVDO JARAYONLARI TEXNOLOGIYASINI TUZILISH ASOSLARI

- 1.1. Savdo jarayonlari texnologiyasini va uni tashkil etish fanining mohiyati va tushunchasi.**
- 1.2. Tovarlarini tarmoqlardan o'tib borishi.**
- 1.3. Texnologiya va uning usullaridan foydalanish.**
- 1.4. Savdo texnologik jarayoniga ta'sir etuvchi omillar.**
- 1.5. Texnologik jarayonlarning ratsional tuzilish tamoyillari.**

1.1. Kommertsiya asoslari fanining mohiyati va tushunchasi.

O'zbekistonda hozirgi paytda amalga oshirilayotgan islohotlarning maqsadi - bu iqtisodiyotda bozor tizimlarini shakllantirish, soliq, moliya va pul-kredit siyosatini yanada shakllantirish, tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish va hokazolardir. Iqtisodiyotni o'rganish jarayonida albatta bozor iqtisodiyotini chuqur o'rganish nazarda tutiladi. Bozor iqtisodiyoti deganda esa, birinchi o'rinda aholi holati, uni yashash darajasi, zamonaviy turish-turmishi ko'zda tutiladi. Bozor iqtisodiyoti to'la-to'kis amalga oshirildi va kerakli cho'qqisiga etdi degani - bu aholining turmish darajasi oshishi, barcha zarur kerakli bo'lgan tovarlarga ega bo'lishi, Shu bilan birga ishlab chiqariladigan yoki xorijiy mamlakatlardan keltiriladigan mahsulotlarni aholi talabiga to'la-to'kis javob berishi, ya'ni zamonaviy yo'sinda, zamonaviy xom ashyolardan, yuqori darajadagi sifatli mahsulotlar bo'lishini talab qiladi.

Aholi ehtiyojlarini turli xil tovarlar va xizmatlar bilan qondirish zarurdir. Xo'sh, o'sha tovarlar qayerda, kimlar tomonidan yaratiladi va ularni qaysi yo'llar va usullari bilan xaridorlarga yetkazib beriladi?

Mana Shu savollarga javob olish uchun biz «Kommertsiya asoslari» fanini chuqur o'rganib chiqamiz. O'zbekistonda ishlab chiqariladigan mahsulotlar har xil tarmoqlar yordamida amalga oshiriladi. Masalan, ko'pgina oziq-ovqat mahsulotlari «qishloq xo'jaligi» tarmoqida, «kiyim-kechak», «oyoq kiyimlar», «yengil sanoat» tarmoqlarida, uy jihozlarni, oziq-ovqatlarni qayta ishlov berishda va normal iste'mol holatiga keltirishda boshqa tarmoqlar ham ishtirok etadi.

1.2. Tovarlarini tarmoqlardan o'tib borishi.

Tarmoqlarning ba'zilar yaxshi rivojlangan, ba'zilar esa yaxshi rivojlanmay qolgan bo'lishi mumkin. Bu holat mamlakatdagi ob-havo, iqlim, urf-odat, fan-texnikaning rivojlanishiga va boshqa omillarga bog'liq

Ishlab chiqariladigan mahsulotlar xom ashyo davridan to iste'mol davrigacha bitta, ikkita yoki undan ko'proq tarmoqlardan o'tishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, ishlab chiqarishda tarmoqlar bir-biri bilan uzluksiz bog'liqdir.

Birinchi, tabiiy boyliklarni sanoatga qishloq xo'jalik mahsulotlarini, bog'dorchilik, baliqchilik, hiron resurslarini yetkazish jarayonini o'z ichiga oladi.

Ikkinchidan, birinchi guruh tarmoqlariga qayta ishlov beruvchi tarmoqlar kiradi. Masalan, qishloq xo'jalik mahsulotlarini konservalash, matolardan kiyim -kechaklar tikish, o'rmon mahsulotlardan mebellar yasash va hokazolar.

Uchinchidan esa, birinchi va ikkinchi guruh ishlab chiqarish tarmoqlariga xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlar kiradi. Ular xom ashyo va tovar mahsulotlarini saqlash, savdo-sotiq, reklama va axborot bilan ta'minlashdan iboratdir.

Tarmoqlar korxonalardan tashkil topgan bo'lib, iqtisodiyotda mavjud etishtirilgan tovarlarning barchasi korxonalarda ishlab chiqariladi. Bunda korxonalar mablag'lariga xom ashyo va kerakli narsalar sotib oladilar. Olingan xom ashyo qayta ishlanib, tovarlar va xizmatlar yaratiladi va bozorga chiqariladi. Shu tariqa korxona bilan bozor o'rtasida aylanma harakat davom etadi. Tarmoqlarda etishtirilgan tovarlar tezroq o'z xaridorlarini topish uchun uni talabga javob beradigan holda ishlab chiqarilishi zarur. A'lo sifatli mahsulot ishlab chiqarish uchun texnologiya, ya'ni materiallarga ishlov berish usullaridan foydalanish zarur.

1.6. Texnologiya va uning usullaridan foydalanish.

Texnologiya - bu, u yoki bu ishni bajarish uchun kerak bo'lgan operatsiya, harakat va usullar ketma-ketligidir.

Texnologiya qancha puxta o'ylab chiqarilgan bo'lsa, ish natijalari ham Shunchalik yaxshi bo'ladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida har xil tashkiliy-huquqiy shakldagi tashkilotlar vujudga kelganligi tufayli, savdo jarayonlari texnologiyasida yangi yondoshishlarga ehtiyoj oshib borayapti. Bu albatta professional mutaxassislarni tayyorlashga yangi talablar qo'yadi. Oliy o'quv yurtlarini talabalari tovarlarni ishlab chiqarish joylaridan to iste'molchiga yetkazib berishda samarali usullarini aniqlash va qo'llash, ayrim savdo-texnologik pog'ona va operatsiyalarni jadallashtirishni bilishlari uchun «Kommertsiya asoslari» fanini o'rganish mohiyati va ahamiyati juda kattadir.

Savdo tashkilotlari texnologiya savollarini, tovar harakati jarayonini, ilmiy tashkil etishda umumnazariy va metodologik qoidalar va savdo tashkilotlari faoliyatini takomillashtirish asosida amalga oshiriladi.

Moddiy ishlab chiqarish sohasidan iste'mol sohasiga yo'nalganda, tovarlar ulgurji va Chakana savdo pog'onalaridan o'tadi va ma'lum savdo-texnologik jarayonlarni amalga oshiradi.

Tovar harakatini har bir BOSQICHida, ya'ni tovarlarni ishlab chiqarishdan ulgurji savdo omboriga transport vositalarida yetkazilishi, ularni ombor ichidagi siljishi, qabul qilinishi va saqlanishi, Chakana savdo tarmoqlaridagi tovar ta'minoti, magazin ichidagi operatsiyalari, tovarlarni xaridorlarga sotilishi va ularga qo'shimcha xizmat ko'rsatilishi har xil mehnat qurollari va vositalari yordamida amalga oshiriladi.

1.7. Savdo texnologik jarayoniga ta'sir etuvchi omillar.

Savdo texnologik jarayoni deganda birinchi o'rinda tovar va uni harakatlanishini ko'z oldimizga keltiramiz. Ishlab chiqaruvchilardan mahsulotlar ulgurji va Chakana savdo orqali iste'molchilarga etib keladi. U nafaqat tovarlarni ishlab chiqarish joylaridan iste'mol joylariga o'tib borishi, balki ularni saqlash, sortirovkalash va savdo tashkilotlarida sotishga tayyorlash operatsiyalarini o'z ichiga oladi.

Savdo tashkilotlarida iste'mol mahsulotlarini ishlab chiqarishga ketgan aylanish vositalarini jarayoni yakunlanadi, tovar qiymati shaklidan pul qiymatiga o'tadi va tovar ishlab chiqarishni tiklashga iqtisodiy asos yaratiladi. Shuning uchun savdo texnologik jarayonini ratsional tashkil etilishi, savdoning eng asosiy vazifalaridan biridir. Shu maqsadda tovarlarni harakatlanish yo'nalishlari va eng qulay oqimlari aniqlanishi, tovarlarni ishlab chiqarishdan iste'mol joylariga yetkazishda samaraliroq transport turlaridan foydalanishi, hamda mos va zarur bo'lgan omborlarni vujudga keltirilishi shartdir. Savdo texnologik jarayonning qanchalik ratsional tuzilishi, aholiga yuqori savdo xizmatini ko'rsatish darajasiga, hamda tovar-moddiy boyligini aylanish vaqtiga ham bog'liq. Shuning uchun, savdo texnologik jarayonida Shunday texnologik zanjir vujudga kelishi kerakki, bunda tovarlar ishlab chiqarishdan iste'molchiga zarur bo'lgan miqdorda, keng assortimentda, kam sarflangan mehnat, moddiy vosita va muddat ichida, yuqori sifatli mahsulotlarni tinimsiz o'z vaqtida yetkazib berilishi va ta'minlashi shart. Tovarlarni ishlab chiqarish sohasidan, iste'mol sohasiga bir yoki bir nechta ombor pog'onalaridan o'tib boradi. Savdo texnologik jarayonining ratsional tashkil etilishi esa Shu pog'onalarni minimal sonini tanlashni ko'zda tutadi.

Savdo texnologik jarayonining tashkil etilishiga bir nechta omillar ta'sir ko'rsatadi. Ularni quyidagi guruhlarga birlashtirish mumkin: ishlab chiqarish, transport, sotsial va savdo.

Ishlab chiqarish omillariga quyidagilar kiradi: ishlab chiqarishni joylashtirish, ishlab-chiqarish tashkilotlarini ixtisoslashtirish, ayrim tovarlarni mavsumiy ishlab chiqarish.

Tovarlarni yetkazib berish jarayoniga, ishlab chiqarishni joylashtirish katta ta'sir ko'rsatadi.

Ishlab chiqarish tashkilotlarini xom ashyo manbalariga yaqinlashtirish, ularni mamlakat xududida notekis taqsimlashiga, iste'mol rayonlaridan uzoqlashtirishga olib keladi, bu esa o'z yo'lida tovar yetkazish jarayonini qiyinlashtiradi, chunki tovarlarni uzoq masofalarga tashish, ularni ishlab chiqarishdan iste'molchiga yetkazishni sekinlashtiradi.

Ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish ham tovarlarni iste'molchilarga yetkazib keltirishni susaytiradi, chunki tor assortimentdagi tovarlar kichik Chakana savdo tarmoqlariga faqat ulgurji tashkilotlarda sortlarga ajratilgandan keyin kelishi mumkin, bu esa tovarlarni bir necha pog'onalardan o'tishiga olib keladi.

Ayrim xalq iste'mol tovarlari mavsumiy ishlab chiqarish xarakteriga ega, bu esa aynan Shu tovarlarni faqat o'zini mavsumiga mos paytda xarid qilishga va iste'mol qilishga olib keladi va texnologik jarayonga ta'sir ko'rsatadi.

Shu tufayli tovar xarakati jarayonida ishtirok etuvchi tovar assortimenti yil davomida sezilarli o'zgaradi, bu esa tovar xarakatining texnologik jarayonini tashkil etilishiga mos ravishda o'zgarishlar kiritilishini talab etadi.

Transport omillariga esa quyidagilar kiradi: transport aloqa yo'llarining holati, tovarlarni yetkazib berishda qo'llanadigan transport turlari.

Xozirgi vaqtda, xali ko'p regionlar yaxshi rivojlangan tarmog'iga ega emas, Shuning uchun, ularning ayrimlariga tovarlarni yetkazish ma'lum qiyinchiliklar bilan bog'liq (mavsumiy xarakterga ega, ratsional bo'lmagan transport turlarini qo'llash va boshqalar). Transport vositalari parkini tuzilishi tovar xarakati jarayonini ratsional tashkil etish talablariga javob berishi uchun mos bo'lgan ixtisoslashgan transportga xar xil yuk sig'imli transport vositalariga ega bo'lishi kerak.

Savdo texnologik jarayonining tovarlarni yetkazib berishiga **sotsial** omillar ham ta'sir ko'rsatadi, ya'ni aholini joylanishi, aholi pul daromadi darajasi. Zich joylashmagan aholiga tovar yetkazib berish bir muncha murakkab, ko'p xarajatlarni talab qiladi va o'z yo'lida tovar yetkazib berish jarayonini sustlashtiradi. Tovar xarakati jarayonining jadallashiga axolini ko'p daromadlik darajasi ham ta'sir ko'rsatadi.

Savdo omillari ham savdo texnologik jarayoniga katta ta'sir ko'rsatadi. Bular quyidagilar: savdo tashkilotlarini joylanishi, katta-kichikligi, ixtisoslashganligi, tovar assortimentini murakkablik darajasi va ularni xususiyatlari, Chakana savdo tarmoqlarini tovar ta'minlanishini tashkil etish darajasi. Tovar xarakati jarayoni etarli darajada tovarlarni assortimenti va xususiyatlariga bog'lik. Masalan, murakkab assortimentdagi tovarlar Chakana savdo tarmog'iga o'tishdan avval ulgurji bo'g'inda sortlarga ajratiladi. Tovar xarakati jarayonida tez buzuluvchan maxsulotlar maxsus sharoitlar yaratilishini talab etadi.

1.6. Texnologik jarayonlarning ratsional tuzilish tamoyillari.

Texnologik jarayonni ratsional tashkil etish quyidagi asosiy tamoyillardan iborat:

- tovarlarni keltirishda qisqa yo'llarni qo'llash;
- Chakana savdo tarmoqlarini ta'minlashda markazlashgan yetkazish usullarini keng qo'llanishi bilan birgalikda tovarlarni keltirish optimal shakli va pog'onalarini belgilash;
- ratsional transport vositalarini tanlash va ulardan samarali foydalanish;
- ortish-tushirish va ombor ishlarida mexanizatsiya vositalarini va tara jihozlarini keng qo'llash;
- tovar harakatini texnologik zanjirlarini doimo takomillashtirish va optimallashtirish.

Tovarlar ishlab chiqarish rayonlaridan iste'mol rayonlariga qisqa yo'llar bilan etib kelishi kerak, bu esa ularni ishlab chiqaruvchidan iste'molchigacha eng qisqa yo'l bilan o'tib borishini ishlab chiqarish jarayonini tezlashtirishni va tovar xarakati uchun eng kam xarajatlarni sarflanishini ta'minlab beradi. Tovarlarni keltirishda tranzit va ombor usullaridan foydalaniladi. Tranzit usuli tovarlarni ishlab

chiqarish korxonalaridan to'g'ridan-to'g'ri Chakana savdo tarmog'iga keltirishdan iborat. Oddiy tovar assortimentlari bo'yicha ko'proq tranzit usuli qo'llaniladi. Tovar xarakatining ombor usuli asosan murakkab assortimentdagi tovarlarni Chakana savdo tarmog'iga yetkazib berishda qo'llaniladi. Bunda tovarlar ularni sortlarga ajratish maqsadida ombor pog'onalaridan o'tadi. Tovar xarakatini ombor usullari bir pog'onali va ko'p pog'onali bo'ladi. Ombor pog'onaligini aniqlashda quyidagi formula:

$$K_q = \frac{T_{uo}}{T_{ch}}, \text{ koefitsient qo'llaniladi.}$$

Bunda, T_{uo} - ulgurji-ombor tovar aylanishi; T_{ch} - Chakana tovar aylanishi.

Bu usulda tovarlar ko'p pog'onalardan o'tib keladi va ko'proq xarajatlarni talab qiladi.

Texnologik jarayonni tovar keltirilishini tashkil etishda transport vositasini to'g'ri tanlash va ulardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bunda tashish masofasi, tovarni turi va fizikaviy-kimyoviy xususiyatlari e'tiborga olinadi. Shu bilan birga transportga maksimal darajada yuk ortishni, ularni turib qolishni qisqartirishni, ortiqcha bo'sh yurishlarini yo'q qilishni ta'minlash kerak. Idish-jihozlarni qo'llash ham samara beradi, mehnat unumdorligini va savdo madaniyatini oshiradi. Tovar xarakati jarayonida idishlarning keng qo'llanilishi nafaqat og'ir qo'l jarayonini yo'q qilishni, balki uni joriy etishdan ko'p iqtisodiy samaralarga erishiladi.

Masalan, 1t yukni keltirish va sotilishda idish-jihozlardan foydalanish xarajatlarini 40-45 foizga kamaytiradi, avtotransport unumdorligini 1,8 marta oshiradi, avtomobillarga ortish va tushirish vaqtini 5 marta qisqartiradi. Bundan tashqari, idish-jihozlarini qo'llash savdoda 8 ta va transportda va ta'minlovchilar tashkilotlarida 13 ta texnologik operatsiyalarini qisqartirishga olib keladi.

Texnologik jarayonni barcha pog'onalarida ortish-tushurish ishlarini mexanizatsiyalash vositalari keng qo'llanilishi kerak. Ularni qo'llash transport vositalari va ish kuchidan samaraliroq foydalanishga, tovar xarakati jarayonini sezilarli darajada tezlashtirishga olib keladi.

Barcha texnologik zanjirini doimiy ravishda takomillashtirish va jadallashtirish tovar xarakatining yuqori darajali samaradorligini ta'minlaydi. Bunga texnologik zanjirni birligi, uning yuklarga ketma-ket to'xtovsiz ishlov berish talablariga mos kelishi bilan erishiladi. Bu xolatda har bir avval bajarilgan jarayon bir vaqtini o'zida keyingisiga tayyorgarlik bo'lib hisoblanadi. Bunda tovarlarni sotishga tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar (ularni qadoqlanishi, o'ralishi, kerakli assortimentni komplektlash va hokazo) muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy sharoitlarda bu jarayonlar xam ulgurji xam Chakana savdolarida katta xajmlarda amalga oshiriladi.

Barcha yuqorida aytib o'tilgan asosiy tamoyillarga amal qilgan holda tovar xarajatini texnologik zanjirini tashkil etilishi tovar xarakati jarayonining yuqori samaradorligini ta'minlashga yo'l ochib beradi.

Tayanch iboralar

Aholi holati. Aholi talabi. Mahsulot tarmoqlari. Tabiiy boyliklar. qayta ishlov beruvchi tarmoqlar. Xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlar. Texnologiya. Tovar harakati. Ulgurji savdo. Chakana savdo. Transportirovka etish. Saqlash. Ratsional tashkil etish. Texnologik zanjir. Minimal pog'onalar soni. Omillar ta'siri. Notekis tahsimlanish. Transport omillari. Savdo omillari. Tara - jihozlari.

Nazorat va mulohaza savollari

1. «Zamonaviy texnologiya asoslari» fanini mohiyati nimalardan iborat?
2. Tovar assortimenti ishlab chiqarish tarmoqlari bilan bog'liq deganda nimani tushunasiz?
3. Texnologiya nimalarni o'z ichiga oladi?
4. Savdo texnologik jarayonida tovar harakati ta'siri qay darajada?
5. Samara va unumdorlik bir-biriga qanday ta'sir ko'rsatadi?
6. Ratsional tamoyillar nimalardan iborat?

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. – Toshkent. «O'zbekiston» Nashriyot-MATBAA Ijodiy uyi, 2005 y.

2. Karimov I.A. 2003 yil yakunlari va 2004 yilda iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi.-«O'zbekiston ovozi» gazetasi, 2004 yil 10 fevral, 16 soni.

4. 2. Egorov V.F. Organizatsiya torgovli. Uchebnik. Moskva-Sankt-Peterburg: Piter.2004.

5. 1. Pambuxchiyants O.V. Texnologiya roznichnoy torgovli. Uchebnik. Moskva: Izdatelskiy dom «Dashkov i K», 2000.

6. www.dis.ru. Marketing. Jurnal v Rossii i zarubejom.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Avanesov YU.A., Klochko i drugie. «Основы коммertsii».M., To «Pyuks-art», 2000.

2. Densburg V., Mankrid R., Teylor V. Основы optovoy torgovli. Sankt-Peterburg, Neva-Ladogaonsga, 2001.

3. Zamkovskiy D. YA. Optovaya torgovlya neprodovolstvenno'mi tovarami. M. Ekonomika, 2000.

4. Pankratov F.G., Seregina T.K. «Kommercheskaya deyatel'nost'. M.: IVTS «Marketing», 2002.

5. [www.4p.com.ua.\(books\)4.html](http://www.4p.com.ua.(books)4.html)

2-MAVZU. ULGURJI SAVDO TASHKILOTLARI, ULARNI VAZIFALARI, TIPLARI VA TURLARI.

- 2.1. Savdo-texnologik jarayonida ulgurji savdoning roli.
- 2.2. Ulgurji savdoning zamonaviy masalalari.
- 2.3. Ulgurji tashkilotlarni tiplari.
- 2.4. Ulgurji tashkilotlarning turlari va vazifalari.

2.1. Savdo-texnologik jarayonida ulgurji savdoni roli.

Ulgurji savdo - bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar xarakati jarayonini tezlashtirish va zarur bo'lgan intensivlashtirishni ta'minlovchi asosiy zvenodir. Ulgurji savdo tovarlarni taqsimlash kanallari bo'yicha xarakatni tashkil etish bilan birga tovarlarni ishlab chiqarilishini va iste'molini bir-biriga mos xolda ishlashiga yordam beradi.

Xozirgi sharoit ulgurji savdoni qayta qurilishini talab qiladi. Shuning uchun ulgurji savdoni rivojlantirishda davlat siyosatini asosiy uzoq muddatli masalalaridan - bu tuzilishi bo'yicha qayta o'zgarishi, kichik tadbirkorlik yo'nalishida ulgurji pog'onada hizmat ko'rsatishidir.

Ohirgi yillarda ulgurji operatsiyalarni hajmi qisqardi.

Chakana savdo tarmoqlarini tovar bilan ta'minlash ham keskin qisqaradi.

Shu tufayli, davlat siyosatini ikkinchi BOSQICH bo'lib ulgurji tashkilotlarni rolini qisqarrishini to'xtatish va ulgurji operatsiyalarini hajmini stabillashtirish bo'lib hisoblanadi.

Oxirgi yillarda mavjud bo'lgan ulgurji savdoni moddiy-texnika bazasi bir nechta o'n yilliklar davomida vujudga kelgan. Ombor xo'jaligi yangilashni talab qiladi. Bu holda nafaqat ularni yangisini qurish, balki eskisini rekonstruktsiya qilish va texnik jihatdan qayta jihozlash, moddiy-texnika bazasini rivojlantirishni talab etadi.

Davlat siyosatini keyingi masalalaridan biri ulgurji savdoda raqobatbardoshlikni rivojlantirish va ulgurji savdo faoliyati bozorida monopoliyaga chek qo'yish, mahalliy mollarni ko'proq sotish.

2.2. Ulgurji savdoni zamonaviy masalalari.

Ulgurji savdoni oldiga qo'yiladigan yangi masalalar, yangi maqsadlar ko'zda tutiladi:

- tovarxarakati kanallarini rivojlangan strukturasi tuzish;
- tovar oqimini kerakli intensivlashini qo'llash;
- tovarxarakati jarayonini moliyaviy ta'minlashni qo'shimcha manbalarini shakllantirish;
- muomala harajatlarini kamaytirishni ta'minlash.

Xo‘jalik munosabatlarining bozorga yo‘nalgan tizimida ulgurji savdo vazifalari ham o‘zgarib boradi. **Ulgurji savdoni ulgurji xaridorlarga nisbatan vazifalari quyidagilar:**

- talab va taklifni baholash;
- ishlab chiqarish assortimentini savdo assortimentiga aylantirish;
- tovar zahiralarini to‘plash va saqlash;
- tovarlarni yetkazib berish;
- kreditlash;
- informatsion va konsalting hizmatini amalga oshirish.

Ulgurji savdoni tovar ta‘minlovchilarga nisbatan vazifalari:

- tijorat faoliyatini bir joyga to‘planishi;
- tovarga bo‘lgan mulk shaklini o‘zgarish jarayonini qullab-quvvatlash;
- tovarxarakati jarayonini investitsiya yordamida ta‘minlash;
- tijorat vazifasini kamaytirish;
- marketing hizmati.

Ulgurji savdoni maqsadli va vazifali munosabatlarini qayta yo‘naltirish nafaqat savdoda islohatlarni chuqurlashtirishni, balki butun iste‘mol bozorini strategik mustahqamligini ta‘minlab beradi.

2.3. Ulgurji tashkilotlarning tiplari.

Avval ulgurji savdo davlat va kooperativga bo‘linar edi. Xozir esa har xil mulkchilik shaklida taqdim etiladi.

Mamlakatda o‘tkazilayotgan ulgurji savdoning rivojlanish tuzilmaviy siyosati uzoq muddatli maqsad qilib tuzilmaning bozor xilma-xilligini ta‘minlashni quyadi. Ular ulgurji savdo faoliyatini amalga oshirish bilan birga iste‘mol bozorini tovar bilan to‘ldirishiga, olib keladi, ularni to‘siqlarsiz taqsimlash qanallari bo‘ylab xarakatlanishga sharoitlar yaratib beradi, milliy tovar ishlab chiqaruvchilarini ko‘paytiradi.

Ulgurji savdo tashkilotlari umummilliy (federal) va mintaqaviy (region ichidagi)ga bo‘linadi.

Umummilliy darajasidagi ulgurji tashkilotlar tovarlarni butun mamlakat bo‘ylab sotadi. Ular ulgurji savdoning ichki tarmoq tuzilmasini asosiy mohiyati bo‘lib hisoblanadi. Ularning asosiy vazifasi bo‘lib, xorijiy tovar ishlab chiqaruvchi va ta‘minotchilariga va mamlakatdagi yirik ishlab chiqaruvchilarga hizmat qilishga mo‘ljallangan va tovar xarakatini zarur bo‘lgan yo‘llarini tashkil etish hisoblanadi.

Umummilliy ulgurji tashkilotlarni asosiy tashkiliy - huquqiy shakli bo‘lib ochiq tipdagi aktsioner jamiyatlari hisoblanadi, ularning boshlang‘ich mablag‘larida davlat ham ishtirok etishi mumkin.

Bundan tashqari davlat kontsernlari ham bo‘ladi. Tovarlarning ulgurji sotish jarayonini regional darajadagi ulgurji tashkilotlar yakunlaydi. Ular tovarlarni bevosita tovar ishlab chiqaruvchilardan va federal darajasidagi ulgurji tashkilotlardan harid qilib olishadi va ularni o‘z faoliyat doirasida ulgurji haridorlarga yetkazadi.

Ularning hizmat ko'rsatish asosiy masalasi bo'lib regional tovar bozorlarini tovar bilan ta'minlashdir.

Mintaqaviy (regional) darajasidagi har xil birlashmalar xam keng avj olmoqda. Ular bir biri bilan bog'langan ulgurji savdo kompaniyalari yoki ixtiyoriy ulgurji-Chakana zanjirlari sifatida vujudga kelishi mumkin.

2.4.Ulgurji tashkilotlarning turlari va vazifalari.

Ulgurji tashkilotlarning turlari quyidagilarga bo'linadi:

- mustaqil bo'lgan ulgurji savdogarlar - ular sotib olish-sotish operatsiyalarini to'liq kompleksini amalga oshiradi, bu holatda tovar ulgurji pog'onani mulkiga aylanadi;

- vositachi ulgurji tuzilmalar - ularda tovarlar o'z mulkiga aylanmaydi (distribyutorlar);

- ulgurji aylanma tashkilotlari.

Mustaqil ulgurji savdogarlarning vazifasi tovar xarakatini o'rta pog'onasida yirik tovar ishlab chiqaruvchilarni va Chakana savdogarlarini bozorga chiqarish shart-sharoitlarini tashkil etishdan iboratdir. Ularni ko'rsatadigan xizmat turlari har xil bo'lishi mumkin.

Vositachi ulgurji tuzilmalarda tashkilot-broker, tashkilot-agent (distribyutor) sifatida ishtirok etadi, o'z klienti nomidan va uning xisob raqami orqali faoliyat ko'rsatadi. Ularning asosiy faoliyati ma'lumotlar bilan ta'minlashdir.

Ulgurji aylanma tashkilotchilari - bu tovar birjalari, ulgurji yarmarkalar, auksionlar, ulgurji oziq-ovqat bozorlaridir. Ular - ulgurji infratuzilmasini muhim elementidir va ularni asosiy vazifasi bo'lib ulgurji savdoni tashkil etish uchun sharoitlar yaratish hisoblanadi.

Tayanch iboralar

Ulgurji savdo. Tovar harakati. Uzoq muddatli masalalar. Tovar bilan ta'minlash. Raqabatbardoshlikni rivojlantirish. Monopoliyaga chek qo'yish. Tovar xarakati kanallari. Tovar oqimi. Muomala harajatlari. Talab. Taklif. Umummilliy tashkilotlar. Mintaqaviy tashkilotlar. Mustaqil ulgurji savdogarlar. Broker. Tashkilot-agent.

Nazorat va mulohaza savollari

1. Nima sababdan ulgurji operatsiyalar hajmi qisqardi ?
2. Ulgurji tashkilotlar bo'yicha davlat siyosati nimalarni ko'zda tutadi?
3. Ulgurji xaridorga nisbatan qanday vazifalar qo'yilgan ?
4. Ulgurji savdo takshilotlari qanday tiplarga bo'linadi ?
5. Ulgurji tashkilotlar qanday turlarga bo'qilinadi ?
6. Mustaqil ulgurji tashkilotlarning vazifasi nimadan iborat?

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasi va Senatining qo‘shma majlisidagi ma’ruza. – Toshkent. «O‘zbekiston» Nashriyot-MATBAA Ijodiy uyi, 2005 y.

2. Golubkov E.P. Marketingovye issledovaniya: teoriya, metodologiya i praktika: Uchebnik.-3-e izd., Pererab. i dop., -M.: Izdatelstvo «Finpres», 2003, -496 s.

3. Pankratov F.G. i drugie. «Organizatsiya i tekhnologiya torgovykh protsessov» M. Ekonomika 2001.

4. WWW. PITER.COM.

5. Rambler-[http ://www/rambler, ru/](http://www Rambler.ru/).

6. Yandex- [http ://yandex/ru/](http://yandex.ru/).

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Densburg V., Mankrid R., Teylor V. Osnovy optovoy trgovli. Sankt-Peterburg, Neva-Ladogaonsga, 2000.

2. L.P. Dashkov, V.K. Pambuxchiyants. Organizatsiya, tekhnologiya i proektirovanie torgovykh predpriyatiy. M. Marketing, 2001.

3. Pankratov F.G., Seregina T.K. «Kommercheskaya deyatel'nost'». M.: IVTS «Marketing», 2002.

4. «@RUS»- [http ://atrus.ru./](http://atrus.ru/);

5. List .RU- [http ://www.list.ru/](http://www.list.ru/);

6. Russia on the Net- [http ://www.ru/](http://www.ru/);

7. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

3-MAVZU. TOVAR OMBORLARI, ULARNI TUZILISHI VA PLANIROVKASI

3.1. Omborlarni maqsadi, vazifalari, ularni tavsifi.

3.2. Omborlarni tuzilishiga qo‘yiladigan texnologik va umumtexnik talablar.

3.3. Ombor xonalarini turlari va ularni planirovkasi.

3.4. Ombor maydonlariga va ombor hajmiga bo‘lgan ehtiyojlarni aniqlash.

3.1. Omborlarni maqsadi, vazifalari, ularni tavsifi.

Ulgurji bazalarning asosiy bo‘linmalaridan bo‘lib omborlar hisoblanadi. Ular tovar zaxiralarini mujassamlantirish va saqlash, savdo tovar assortimentini komplektlash vazifalarini bajaradi va ulgurji savdo tashkilotlarini asosiy kompleks inshootlarini tashkil etadi.

Ko‘p omborlar quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

- ta‘minlovchilardan tovarlarni olish va ularni sifatini nazorat qilish;
- tovar zaxiralarini to‘plash, ularni saqlash sharoitlarini ta‘minlash;
- tovarlarni saralash va sotishga tayyorlash;

- ulgurji xaridorlarni buyurtmalarini komplektlash;
- Chakana savdo tarmoqlarini tovar bilan ta'minlash.

Ulgurji omborlariga keltirilgan tovarlarni sifatini nazorat qilish yo'li bilan Chakana savdo tarmoqlariga sifatsiz mahsulotlarni kirib kelishiga to'sqinlik qiladi.

Omborlarda tovar zaxiralarini saqlashni ta'minlash maqsadida tovarlarni har xil fizikaviy - kimyoviy xususiyatlarini hisobga olgan holda zarur bo'lgan saqlash sharoitlari yaratiladi.

Omborlarni asosiy vazifalaridan biri bo'lib, ko'plab tovar ta'minlovchilardan omborlarga tor assortimentda keltirilgan tovarlarni sortlarga ajratish hisoblanadi. Ulgurji baza omborlari ishlab chiqarish assortimentini savdo assortimentiga aylantirish jarayonida Chakana savdo tashkilotlarini buyurtmalari asosida tovar keltirishni maksimal darajada qondirishga intilishadi.

Ulgurji omborlar zimmasiga tovarlarni sotishga tayyorlash va Chakana savdo tarmoqlarini tovar bilan ta'minlash kiradi.

Omborlar bajariladigan vazifalarni xarakteriga ko'ra saralovchi-taqsimlovchi, tranzitli-o'tkazib yuboruvchi, mavsumiy saqlovchi, oldindan keltiruvchi va jamg'aruvchiga bo'linadi.

Saralovchi-taqsimlovchi omborlarda odatdagi (tekushiy) tovar zaxiralirini to'plash maqsad qilib qo'yiladi. Bu omborlarda tovarlar uzoq muddat saqlanmaganligi tufayli ularning asosiy vazifalariga tovarlarni son va sifat bo'yicha qabul qilish, ularni saralash va berishga tayyorlash va Chakana savdo tarmog'iga jo'natish kiradi. Bularga iste'mol rayonlarida joylashgan ulgurji savdo bazalari, hamda Chakana savdo tashkilotlarining omborlari kiradi. Bu omborlarda Chakana savdo tashkilotlari uchun qulay assortimentdagi tovar oqimlari shakllanadi va savdo tarmoqlariga jo'natiladi.

Tranzitli - o'tkazib yuboruvchi omborlar temir-yo'l stantsiyalarida, suv bo'ylari pristanlarida joylashib, yuklarni bir joydan ikkinchi joyga o'tkazib yuborish maqsadida qabul qiladi. Bu omborlar yuklarni qabul qilishni, qisqa muddatli saqlashni va jo'natishni amalga oshiradi.

Mavsumiy saqlash omborlariga kartoshka va sabzavotlar omborxonalari va mavsumiy tovarlarga ishlov berish va saqlash omborlari kiradi.

Muddatdan oldin keltiruvchi omborlarda uzoq vaqt mobaynida saqlanadigan tovarlar joylashtiriladi. Bunday omborlar yilning ayrim davrlarida yetkazish qiyin bo'lgan rayonlarda tashkil etiladi.

To'plab boruvchi omborlar sanoat korxonalaridan kichik partiyada tovarlarni qabul qilib, katta partiyalarda iste'mol qiluvchi rayonlarga jo'natishadi.

Assortiment fazilatiga qarab omborlar **universal** va **ixtisoslashgan** bo'ladi.

Universal omborlarda oziq-ovqat yoki nooziq-ovqat tovarlarining keng assortimenti mujassamlanadi. Bundan tashqari, bu guruxga oziq-ovqat va nooziq-ovkat tovarlarni asosiy guruhlarini saqlashga mo'ljallangan omborlarni kiritish mumkin. Bunday omborlar matlubot jamiyatlarining ombor tarmog'ini asosiy qismini tashkil etadilar.

Ixtisoslashgan omborlar bir tovar yoki bir necha bir biriga mos kelgan tovar guruhlarini saqlashga xizmat qiladilar.

Omborlar o'rnatilgan saqlash rejimlariga ko'ra **umumtovar** va **maxsuslarga** bo'linadi.

Umumtovar omborlari savdodagi omborlarni asosiy turi hisoblanib, ularda maxsus rejimni talab qilmaydigan oziq-ovqat tovarlari saqlanadi.

Maxsus omborlarga sabzavot saqlovchi omborlar, sovutkichlar va boshqalar kiradi.

Omborlarni sinflanishini boshqa fazilatlariga omborxonalarni balandligi va qavatligi, texnologik jarayonlarini mexanizatsiyalash darajasi, tashqi transport aloqalari ta'sir ko'rsatadi.

Bu fazilatlariga ko'ra omborlar bir qavatli - balandligi 6, 12, 16 va 30 m va ko'p qavatliga bo'linadi. Ammo texnologik jarayonning ratsional tashkil etilishida bir qavatli omborlar afzalroq deb hisoblanadi.

Omborlardagi texnologik jarayonlarni kompleks mexanizatsiyalashgan va avtomatlashtirilgan darajasiga qarab va bundan tashqari kichik mexanizatsiya vositalari qo'llaniladigan omborlarga bo'linadi.

Tashqi transport aloqalarini hisobga olgan holda omborlar suv bo'ylaridagi to'xtash joylari, temir yo'llariga tutashgan joylariga ega bo'lishi mumkin. Shunday joylarga ega bo'lmagan omborlarni (neprirelsovo'y) temir yo'lga tutashmagan omborlar deyiladi.

Omborlar tuzilishiga qarab ochiq, yarim yopiq va yopiq'larga bo'linadi.

Ochiq omborlar er maydonlari va ustunlarga o'rnatilgan maydonlar yoki lentasimon fundamentlar sifatida joylashtiriladi. Bu omborlar qurilish materiallari, yoqilg'i, konteynerdagi tovarlarni saqlash uchun mo'ljallangan.

YArim yopiq omborlarni faqat tepasi yopiq bo'ladi va bulardan qurilish materiallari va boshqa yomg'irgarchilikdan saqlash holatlarida qo'llaniladi.

YOpiq omborlar bir yoki ko'p qavatli, isitiladigan va isitilmaydigan bo'ladi. Isitiladigan omborlarda isitish jihozi va havo aylantiruvchi moslamalar bo'ladi. Ularda ma'lum namgarchilikni va kerakli temperaturani talab etadigan mahsulotlar saqlanadi. Isitilmaydigan omborlarda 0⁰S past bo'lgan xolatda o'z xususiyatini o'zgartirmaydigan tovarlar saqlanadi.

Vaqtincha saqlovchi omborlar ham bo'ladi. Ular bojxona tashkilotlari ruxsatnomasi bilan ta'minlangan bo'lishi shart. Ruxsatnomani O'zbekiston Respublikasi Davlat Bojxona qo'mitasi tomonidan beriladi.

Vaqtincha saqlovchi omborlar ochiq va yopiq turlarga bo'linadi. Ochiq turdagi omborlardan xohlagan shaxs foydalanishi mumkin, yopiq turdagi omborlarda esa faqat aniq shaxslarni tovarlari saqlanadi.

Vaqtincha saqlovchi omborlar moslamalarining nazorati bojxona tomonidan ta'minlanishi va saqlanayotgan tovar va transport vositalarini uchinchi shaxslar kirishidan himoya qilinishi kerak. Bu omborlarda tovarlar va transport vositalari ikki oydan ortiq saqlanishi man etiladi, faqat ayrim holatlarda Bojxona Kodeksida ko'rsatilgancha o'zgarishi mumkin.

3.2. Omborlarni tuzilishiga qo'yiladigan texnologik va umumtexnik talablar.

Ombor inshootlarini qurilishi asosan temir beton yig'iluvchi elementlardan amalga oshiriladi. Eng qulay va arzon ombor moslamalari bu bir qavatli omborlar bo'lib hisoblanadi.

Ombor inshootining asosiy konstruktiv elementlari: fundament, devorlar, ustunlar, qavatlar orasidagi tomlar, pollar, tom, rampalar, oyna va eshiklar. Ombor fundamenti mustahkam va uzoq muddatga chidaydigan materiallardan quriladi. Uning konstruksiyasi ma'lum og'irlikni ko'tarishi kerak. Fundamentlarni qurilishiga temir beton bloklar qo'llaniladi.

Ombor devorlari g'ishtdan, temir beton bloklar va panellardan bo'ladi. Ular juda ham chidamli va zarur bo'lgan xarorat rejimini va havo namligini ushlab turishga qodir bo'lishi kerak.

Ombor inshootining asosiy elementi bo'lib, ko'tarib turuvchi ustunlar hisoblanadi, ular g'ishtdan, temir betondan va temirdan bo'lishi mumkin.

Ko'p qavatli ombor imoratlaridan qavatlar orasidagi tomlari uchun katta og'irliklarni ko'tarish qobiliyatiga ega bo'lgan temir beton panellar qo'llaniladi.

Ombor xonalarini pollari ham og'ir yuklarni ko'taradigan, yuqori darajada chidamli bo'lishi kerak. Pollarni yopish uchun beton va asfaltdan foydalaniladi. Ombor imoratlarini tomlari havo yog'ingarchiliklaridan ishonchli darajada saqlaydigan o'ta chidamli materiallardan bo'lishi shart.

Ombor imoratlarini konstruktiv va hajmiy planirovkali echimlarini tavsif qilish uchun quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi: qadam (shag), oraliq (prolyot), va balandlik.

Qadam - ko'ndalang qo'yilgan ustunlar, ya'ni devorlar orasidagi masofa.

Oraliq - uzunasiga qo'yilgan konstruksiyalar orasidagi masofa.

qavat balandligi - ship bilan pol o'rtasidagi masofa.

Bir qavatli ombor imoratlarida bu ko'rsatkichlar quyidagilarni tashkil etadi: ustunlar qadami - 6 va 12 m; oraliq uzunligi - 12, 18 va 24 m; ombor xonalarini balandligi - 6 m.dan kam bo'lmasligi kerak.

Ortish - tushirish ishlarini amalga oshirish qulay bo'lishi uchun ombor bo'ylab rampalar quriladi, ular 2,5 dan 6 metrgacha bo'lgan platforma sifatida bo'ladi. Ularning balandligi yuklar keltiriladigan va jo'natiladigan transport vositalari turlariga bog'liq. Rampalarni tepasiga yog'ingarchiliklardan yuklarni saqlash uchun moslamalar (koko'rk)qilinadi.

Ombor xonalarini eshiklari har xil razmerda bo'ladi. Ularni eni va balandligi yuklarni ombor ichida jdan joyga ko'chirish uchun qo'llanadigan transport vosita turlariga bog'liq.

Ombor xonalarini tabiiy yoritish uchun oynalar xizmat qiladi. Bir qavatli omborlarda ularni stellajlardan balandroqda joylashtiriladi. Omborlarda tovarlar bilan murakkab kompleks savdo texnologik jarayonlar bajariladi, ularni natijali amalga oshirishi uchun omborlarni tuzilishi bir qancha texnologik talablarga javob berishi kerak.

Eng asosiy texnologik talablardan biri ombor xonalarini maydoni va hajmining texnologik operatsiyalarni xarakteriga va hajmiga mosligi. Ombor maydonlarini hajmini katta-kichikligiga, ombor xonalarini tuzilishiga tovar zahiralarini va tovaroiborotni tuzilishi va hajmi ta'sir ko'rsatadi.

Omborlarni tuzilishiga qo'yiladigan ikkinchi asosiy talab bu ombor imoratlarini parametrlari va shakllarini bajariladigan operatsiyalarni ratsional texnologik talablariga mosligi. Ko'p omborlarni turlari uchun bu talabga asosan eng qulayi imoratni to'g'ri burchak shakli hisoblanadi, chunki bunda kelish yo'llarini va ortish-tushirish rampalarini ratsional joylashtirish imkonini beradi va ombor ichidagi tovar oqimlarini ma'lum darajada to'qnashib qolishdan asraydi.

Yirik omborlarni imoratlari P-shaklida joylashishi mumkin. Bu holatda imoratlarni parallel joylashgan qatorlari orasida debarkader (platforma) quriladi va temir yo'l shoxobcha yo'llari yotqiziladi.

Ombor imoratlari bajariladigan operatsiyani ratsional talablariga javob berishi uchun bu ombor mos bo'lgan aniq eni va uzunlikka ega bo'lishi kerak. Eng optimal mosligi 1:2; 1:2,5; 1:3; 1:5 hisoblanadi.

Texnologik jarayonlar oqimini tashkil etish sharoitlarining tuzilishi ombor ichidagi poydevorlarni iloji boricha kamaytirishni ko'zda tutadi. Bu talabni hisobga olgan holda ombor imoratlarida asosiy poydevorlarining soni juda kam bo'lishi kerak va zarur bo'lganda qo'shimcha xarajatlarsiz omborning planirovkasini qayta o'zgartirish mumkinligini nazarda tutish kerak.

Omborlarni tuzilishi ularni ishlatish qoidalariga qo'yiladigan texnika xavfsizligi va mehnatni muhofaza qilish, Shuningdek yong'inga qarshi xavfsizlikni talablariga javob berishi kerak. Bu talablarning bajarilishi uchun omborlar ventilyatsiya moslamalari bilan ta'minlanadi va markazlashgan isitish sistemasi o'tkaziladi. Suv ta'minoti ham ichiladigan suvga, ham yong'inga qarshi va boshqa ehtiyojlarga zarur bo'lgan suvga talabni qondirishi kerak. Omborlarni yoritilishi belgilangan normalarga mos bo'lishi kerak.

Ombor maydonlarining planirovkasiga qo'yiladigan maxsus talablar chiqish, keltirish va o'tib borish yo'llarini zarur bo'lgan sonini ta'minlab berishi kerak. Omborlarni ayrim imoratlari va inshootlari orasida ularni yong'inga chidamliligiga qarab zarur bo'lgan masofani o'rnatish kerak.

Bu talablarni barchasi umumtovar omborlarni tuzilishiga qo'yiladigan umumiy talablardir. Maxsus omborlarni tuzilishi fizikaviy-kimyoviy xususiyatga ega bo'lgan tovarlarni qabul qilish, saqlash va berish texnologik jarayonini ratsional tashkil etishga yo'nalgan bo'lishi kerak. Masalan, sovutkich omborlarini qurilishida har xil izolyatsion materiallardan foydalaniladi.

Bunday omborlar faqat sun'iy yoritishga ega va zarur bo'lgan sovutkich moslamalar bilan ta'minlanadi. Zamonaviy ombor sovutkichlarida yaxlatilgan mahsulotlarni eritish va nuqsoni bo'lgan mahsulotlarni saqlash maxsus xonalari ajratiladi.

Kerosin saqlovchilarni qurilishida ularni va boshqa ombor xonalarini o'rtasida maksimal masofa bo'lishi nazarda tutiladi. Ularni tuzilishi yong'inga qarshi qo'yiladigan talablarga javob berishi shart. Kartoshka, sabzavot va mevalarni saqlash uchun moslamalar tovarlarni saqlashni gidrotermik rejimini ta'minlab berishi kerak.

3.3. Ombor xonalarining turlari va ularning planirovkasi.

Umumtovar omborlarni barcha xonalari quyidagi guruhlarga bo'linadi: asosiy ishlab chiqarish maqsadiga ko'ra, yordamchi, qo'shimcha texnik va administrativ-maishiy. **Asosiy ishlab chiqarish maqsadiga ko'ra** bo'linadigan xonalarga tovarlarni saqlash, tovarlarni qabul qilish va berish, qabul qilib olish, o'rash va tovarlarni qadoqlash xonalari kiradi.

Yordamchi xonalar idishlarni, ko'p oborotli konteynerlarni saqlashga mo'ljallangan. Bunga yana idishlarni ta'mirlovchi xonalari kiradi.

qo'shimcha-texnik xonalar bu mashina bo'limlari, ventilyatsiya kameralari, isitish, xo'jalik mollari va inventarlarni saqlash, ta'mirlash xonalari va boshqalar hisoblanadi.

Administrativ-maishiy xonalar administrativ - kontora xizmatlari, dam olish va ovqatlanish joylari, qizil burchaklar, garderob, tovar namunalari zali, dush, sanitari uzellari uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Tovar namunalari zali bevosita hisoblash markazi yoki ma'lumotlarni mexanizatsiyalashgan usulda ishlov berish byurosi xonalari bilan bog'langan bo'lishi kerak.

Tovarlarni qabul qilish, saqlash va berish texnologik operatsiyalarini bajarish uchun mos bo'lgan zonalar ajratiladi.

Umumtovar omborlarda quyidagi asosiy zonalar ajratiladi: transport vositalaridan tovarlarni tushirish; tovarlarni qadoqlash; xaridorlarni buyurtmalariga asosan tovarlarni ajratish va komplektlash; avtomobil transportiga ortish.

Omborlarni barcha yuqorida ko'rsatilgan zonalar bir-biri bilan zarur bo'lgan o'tish va yurish joylari bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Transport vositalarini bo'shatish zonalar tovarlarni soni va sifati bo'yicha qabul qilish va u erda joylashgan tovaroved-brakerlarni ish joylari joylashgan zonalariga tutashgan bo'lishi kerak.

Ombor maydonining asosiy qismi tovarlarni saqlash zonalariga ajratiladi. Ular tovar egallaydigan maydon va o'tish maydonlaridan iborat.

Saqlash zonalariga tovarlarni qadoqlash va upakovka qilish, ulgurji xaridorlarni buyurtmalarini komplektlash zonalariga tutashgan bo'lishi kerak, o'z yo'lida buyurtmalarni komplektlash zonalar tovarlarni jo'natish joylari bilan yonma-yon joylashtirilishi kerak.

Omborlar xonalarini ichki planirovkasini bunday printsiipi ombor texnologik jarayonining oqimlilik va uzluksizligini ta'minlashga yordam beradi

Tovarlar namunalari zalini planirovkasiga maxsus talablar qo'yiladi. Asosiy ishlab - chiqarish jarayoni uchun zarur bo'lgan jihoz va mebellarni joylashtirish imkoniyatiga ega bo'lishda va ulgurji xaridorlarga xizmat ko'rsatish vaqtida tijoratchi - tovarovedlar uchun qulayliklar yaratishda funktsional zonalar ajratilgan bo'lishi kerak. Bundan tashqari barcha tovarlar namunalari bemaol o'tish imkoniyati yaratilishi zarur. Odatla tovarlar namunalari zalida ishchi zonalar, ekspozitsiya zonalar hamda kutish va dam olish, ma'lumotlar va o'tish zonalar ajratiladi.

Ishchi zonalar tovaroved-tijoratchilarni ish joylarini joylashtirish uchun xizmat qiladi. Ular idora stollari va ishchi kreslolar, hisoblash texnikalari va shaxsiy kompyuter, qo'zg'aluvchan kartoteka, xaridorlar uchun stullar va hujjatlarni saqlovchi mebellar bilan jihozlanadi.

Ekspozitsiya zonolari yana alohida kichikroq zonalarga bo'linadi, devor oldidagi va orol shaklidagi tovarlarni ko'rsatish polkalari, gorkalari, konsollari, shtangalari bilan ta'minlanadi. Kichikroq zonalar tovarlarni ayrim assortiment guruhlarini namoyish etish uchun ajratiladi.

Dam olish va kutish zonasi xaridorlarni albomlar, kataloglar va tovarlar ro'yxati bilan mustaqil ishlash va tovarlarni tanlab bo'lgandan keyin dam olish uchun mo'ljallanadi. Bu zona asosiy tovarlarni ekspozitsiya qiluvchi va tovaroved - realizatorni ish joyidan ajralgani ma'qul.

Dam olish va kuzatish zonalarini asosiy jihozi bo'lib, jurnal stollari, kreslolar va banketkalar, guldonlar hisoblanadi. Xuddi Shu erda har xil reklama materiallari (varaqlar, prospektlar, kataloglar) va sotiladigan tovarlar haqida boshqa ma'lumotlar, normativ-texnik hujjatlari (standartlar va hokazolar) bo'lishi mumkin. Shunday qilib kutish va dam olish zonolari ma'lumot zonolari yonida mujassamlanishi mumkin.

O'tish zonolari tovar namunalari zalida yurish va ulgurji omborni boshqa xonalariga o'tish uchun xizmat qiladi. Asosiy o'tish joylari eniga 2 m.dan kam bo'lmasligi va boshqalari 1 m.dan kam bo'lmasligi kerak.

Tovarlar namunalari zalida ish vazifalarini bajaruvchi zonalarini tashkil etish, ularni ajralganligi mebel va savdo jixozlarini tanlash va joylashtirilishi kafolat vazifalarini maqsadga muvofiqligiga, balki intererni qabul qilinishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi kerak.

3.4. Ombor maydonlariga va ombor hajmiga bo'lgan ehtiyojlarni aniqlash.

YAngi qurilishlarni yoki ishlayotgan omborlarni rekonstruktsiya qilish savollariga echimlarni topishda, ombor maydonlariga va hajmiga bo'lgan ehtiyoj aniqlanadi. U quyidagi formulaga asosan hisoblanadi:

$$S_n = \frac{NQ}{G}$$

Bunda S_n - ombor maydoni (hajmi)ga bo'lgan ehtiyoj; N - sig'imi 1 mln so'm tovar zaxirasiga to'g'ri keladigan normativi; G - omborda saqlanishi mumkin bo'lgan tovar zaxirasi.

Ma'lum qurilish hajmiga bo'lgan ehtiyoj har xil usullar bilan aniqlanishi mumkin.

Ombor maydonini (umumtovar maydonlari uchun) tovar zaxiralarini shartli ikki o'qli vagon sonida va kub metrda, hamda (sovutgich va sabzavot-xo'l mevalar omborlari uchun) shartli tonnalarida belgilanadigan ko'rsatkichlarida xisoblanishi mumkin.

Bu holatda avval omborda mo'ljallangan har bir tovar guruhi bo'yicha maksimal tovar zaxiralari quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$Q_{\max} q \frac{OK}{365 C},$$

Bunda $Q_{\max}$ - tovarlarni maksimal zaxirasi, shartli vagonlarda; O - mos tovar guruhi bo'yicha yillik ombor tovar oboroti, mln. so'mda; K - tovar zaxiralarini shakllanishini notekislik (neravnomernost) koeffitsienti, 1,2 - 1,3 ga teng bo'ladi; S - bir vagon tovarning o'rtacha narxi, mln. so'm.

Keyin tovarlar saqlash usulini hisobga olgan holda har bir tovar guruhini saqlash maydonlari hisoblanadi. Bunda shtabel shaklida tahlalanadigan tovarlarni saqlashda har bir shartli vagonga 25 kv.m. maydon normasi belgilangan, balandligi 2,5 m. bo'lgan stellajlarda saqlanadigan o'ramidan ochilgan tovarlar uchun esa - 40 kv.m.

Ombor xajmi shartli vagonlarda yoki tagliklarda aniqlanadi. SHartli taglik 1 kum.m (800 x 1200 x 1050 mm.) teng. 20 tonnali ikki o'qli vagon 42 shartli taglikka teng, shartli konteyner (foydali xajmi 6 kub.metrli universal konteyner) oltita shartli taglikni sig'iradi. Ombor maydoni va tegishli xajmi normalariga ega bo'lgandan so'ng, imbor sig'imi extiyojini xisoblab chiqish mumkin.

Tovarlarini saqlash uchun maydon ehtiyojini aniqlashning ikkinchi usuli quyidagi formula yordamida xisoblab chiqishga asoslangan

$$S_n q \frac{Q K_1}{K_2 h},$$

bunda S_n - tovarlarni saqlash uchun maydonga bo'lgan extiyoj, m^2 ; Q - zarur bo'lgan saqlash xajmi, m^3 ; K_1 - tovarlarni keltirish notekislik koeffitsienti; K_2 - ombor xonalarini xajmidan foydalanish koeffitsienti; h - ombor xonalarini balandligi m..

Mos bo'lgan tovarlar guruxlarini zaruriy xajmi omborlar summasini 1 kub.m. tovarlar narxiga bo'lish yo'li bulgan aniqlanadi.

Tovarlarini saqlash uchun ombor maydoni ehtiyojini aniqlangandan so'ng, tovarldarni saqlash uchun mo'ljallangan xonani (namerani) umumiy maydoni aniqlanadi. Bunda bevosita stellajlar yoki shtabellarda yuk maydoni joylashgan tangliklardagi tovarlar maydoni bilan birga tagliklar orasidagi tirqishlar va yuklarni devorlardan, isitish asboblaridan uzoqlashganligi xamda asosiy qatnov yo'llari va stellajlar va shtabellar orasidagi maydonlar hisobga olinadi. Bunga yana tovarlarni qabul qilish, tanlash va tovarlarni komplektlash zonasiga ajratilgan maydonlar ham kiritiladi.

Ekspeditsiya va administrativ-maishiy xonalar, qadoqlash tsexlari, tovarlar namunalari zallari, tangliklarni saqlashga, yuk koridorlari va administrativ-maishiy xonalarni birlashtiruvchi koridorlar maydonlari maxsus normativlar asosida aniqlanadi.

Sovutkichning yuk maydonini aniqlashda kub.metrda, haqiqiy va shartli tonnalarida belgilangan tez buzuluvchan mahsulotlar zaxiralari ko'rsatkichi hisobga olinadi. Uni quyidagi formulaga asosan xisoblash mumkin:

$$S_{\text{sov}} = \frac{Q_{\text{zax}}}{N \cdot h},$$

bunda S_{sov} - sovutkichni yuk maydoni, m^2 ; Q_{ZAX} - tez buzuluvchan mos tovar guruxi bo'yicha zahiralari, xaqiqatdagi tonnalar; N - Shu tovar guruxlari bo'yicha sovutkichlarni to'ldirish normalari, t/m^3 ; h - tovarlarni taxlash balandligi, m.

Sovutkichning saqlash kameralar maydonini aniqlash uchun yuk maydonini yuk mayddonining koeffitsientiga bo'linadi. Koeffitsient esa yuk maydonini umumiy maydonga nisbati bilan aniqlanadi.

Tayanch iboralar

Tovar omborlari. Texnologik talab. Tovar zaxiralari. Komplektlash. Kompleks inshoot. Saqlash. Tovar xususiyati. Sotishga tayyorlash. Saralovchi - taxsimlovchi. Son. Sifat. Assortiment. Universal. Umumtovar. Maxsus omborlar. Tranzit. Mavsumiy saqlash. Ixtisoslashgan. Ochiq ombor. Temir beton. YOpiq ombor. qavat. Konstruktiv elementlar. qadam. Oraliq. Xonalar.

Nazorat va mulohaza savollari

1. Tovar omborlarini maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
2. Omborlarga qanday talablar qo'yiladi?
3. Ombor xonalarini planirovkasini tuzishda nimalarni e'tiborga olish zarur?
4. Omborlar qanday turlarga bo'linadi?
5. Ombor imoratlarini konstruktiv tuzilishida qanday ko'rsatkichlardan foydalaniladi?

Asosiy adabiyotlar:

1. V.F.Egorov. Organizatsiya torgovli. M.-Sankt-Peterburg. Piter.2004
2. Pankratov F. G., Pambuxchiyants V. K. «Kommertsiya i texnologiya torgovli», M. IVTS «Marketing» 2002.
3. Pankratov F.G i drugie. «Organizatsiya i texnologiya torgovnykh protsessov» M. Ekonomika 2001.
4. WWW. PITER.COM.
5. Rambler-http ://www/rambler, ru/;
6. Yandex- http ://yandex/ru/;
7. Aport!- http ://www/aport.ru/.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Densburg V., Mankrid R., Teylor V. Основы оптовой торговли. Санкт-Петербург, Neva-Ladogaonsga, 2000.
2. Zamkovskiy D. YA.Optovaya trgovlya neprodovolstvennymi tovarami. M. Ekonomika, 2000.
3. Pankratov F.G., Seregina T.K. «Kommercheskaya deyatel'nost'. M.: IVTS «Marketing», 2002.

4 - MAVZU. OMBORLARNI TEXNOLOGIK JIHOZLARI

- 4.1. Tovarlarni saqlash uchun jihozlar.
- 4.2. Tovarlarni tashishda tagliklardan foydalanish.
- 4.3. Omborlardagi ortish-tashish jihozlari.
- 4.4. Transportirovka qiluvchi mashina va moslamalar.
- 4.5. Og'irlikni o'lchash va qadoqlash jihozlari.

4.1. Tovarlarni saqlash uchun jihozlar.

Tovarlarni saqlash uchun jihozlar quyidagi guruxchalarga bo'linadi: tarali-donali tovarlarni *tahlash* va saqlash uchun; ustma-ust oriladigan va uyma va sochiluvchan tovarlarni saqlash uchun; suyuqlik tovarlarni saqlash uchun.

Tarali-donali tovarlarni tahlash va saqlash uchun stellajlar va tagliklar qo'llaniladi.

Ishlatilishi bo'yicha stellajlar universal va mahsuslarga bo'linadi. Konstruktiv xususiyatlariga ko'ra yig'iladigan va bo'laklarga ajraladigan va ajralmaydigan stellajlarga bo'linadi. Yig'iladigan va bo'laklarga ajratiladigan stellajlar unifikatsiyalashgan qism va uzellardan yig'iladi.

Taralarda va tagliklarda keltirilgan oziq-ovqat va nooziq-ovqat bo'lmagan tovarlarni saqlash uchun universal stellajlar qo'llaniladi. Ular polkabop (polochno'e), katak, yashik, karkas va gravitatsiya sifatida bo'ladi. Eng keng tarqalgani polkabop stellajlar, ular bir nechta qator gorizontal bir-biriga vertikal ustunlariga mahkamlangan tokchalardan iboratdir. Katakli stellajlarda tokchalar vertikal pardevorlar (peregorodka) bilan bo'lingan. Ularni qutiga va pachkalarga solingan kichik donali tovarlarni saqlashda qo'llashadi, bundan tashqari tovarlarni sortlari, turlari va belgilariga qarab joylashtirishda ham qo'llaniladi. YAshikli stellajlar mayda donali tovarlarni (radiodetallar, yorug'likni sezuvchi rasm materiallari) saqlashga xizmat qiladi.

YAshiklar katak bo'lib ham xizmat qiladi. Karkas stellajlar vertikal temirli rama va gorizontal obreshetkalaridan iboratdir. Perforatsiya yordamida ustunlarda obreshetkani o'rnini almashtirishi va stellaj kataklarini balandligini o'zgartirish mumkin. Karkas stellajlarini tagliklaridagi tovarlarni mexanizatsiya vositalari yordamida saqlash uchun qo'llashadi. Gravitatsion stellajlarida yuk tokchalari qiya joylashganligi uchun yuk o'zini og'irligi yordamida o'tib ketaveradi.

Maxsus stellajlar muayyan tovarlarni saqlash uchun xizmat qiladi. Ularni tirab qo'yiladigan, konsol (balkaning devordan chiqib turgan va balkon, karniz singarilarini ko'tarib turadigan qism) va mexanik stellajlar-kiyimosgichlarga bo'linadi. Tirab qo'yiladigan stellajlar gorizontal ramadan va unga birikgirilgan ustunlardan iborat. Konsol stellajlarda yuk ko'taruvchi yuzi «onsol sifatida bajarilgan. Tirab qo'yiladigan (stoechno'e) va konsol stellajlarda uzun yuklar(trubalar, sortli metallar va boshqalar) saqlash uchun joylashtiriladi. Mexanik stellaj-kiyimosgichlarga ilingan ustki kiyim-kechak, kostyumlarni saqlash uchun qo'llaniladi.

Stellaj tipini tanlash, saqlanadigan tovarlar assortimentiga, tara o‘rinlarini gabaritlariga, yuklar bilan ish olib boruvchi yuk ko‘taruvchi-transport jihozlariga bog‘liqdir.

Stellaj jihozlarini ehtiyojini aniqlashda quyidagi formuladan foydalanish mumkin:

$$Q_t = \frac{Q_{st} \cdot q}{V_{st}}, \text{ bunda}$$

Q_{st} - stellajlarni soni;
 Q_t - stellajlarda saqlash uchun mo‘ljallangan tovarlar miqdori, kub.m.;
 V_{st} – stellaj hajmi, kub. m.

4.2. Tovarlarini tashishda tagliklardan foydalanish.

Tovarlarini transportirovkalash, shtabellarga joylashtirish va yuk naketlarini shakllantirishda tagliklardan foydalaniladi. qo‘llash jarayonida ular universal bo‘ladi. Asosan yog‘ochdan ishlab chiqariladi. Konstruktsiyasiga ko‘ra tekis, tirgakli tirab qo‘yiladigan va yashik tagliklarga bo‘linadi. Tekis tagliklar tovarlarini yashiklarda, qoplarda va boshqa taralarda paketlash uchun qo‘llaniladi. Tirgakli tagliklar to‘rtta tirgakli bo‘ladi, ularni yuklari bilan ko‘p qavatli qilib tahlash imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Yashik tagliklarni devorlari echiladigan yoki echilmaydigan bo‘ladi. Ularga qutichalardagi, o‘ralgan, bog‘langan tovarlar va oson shikastlanadigan yuklar joylashtiriladi.

Tagliklarni qo‘llash ombor ichidagi va ortish-tushurish ishlarini to‘liq mexanizatsiyalash, mehnat harajatlarini qisqartirish, omborlar honalarini maydonidan va hajmidan samaraliroq foydalanish zarur bo‘lgan sharoitlarni yaratib beradi. Bunda mehnat unumdorligi 3-4 marta oshadi, transport vositalarini turib qolishi 2-3 marta qisqaradi.

Uyilgan va sochiladigan yuklarni saqlash bunker moslamalarida va omborlarda amalga oshiriladi.

Bunker moslamalar bu uyilgan va sochilgan holda yuklarni vaqtincha saqlash uchun mahsus jihozlangan omborlardir.

Ular tug‘ri burchakli, yumaloq va konus shaklida bo‘ladi.

Tepada yuk qabul kiladigan (zagruzochno‘y) - pastda yuk chiqaradigan qopqoqli tuynuk. qanday materialdan tayyorlanganligiga qarab yog‘ochli, temirbeton va temirli bo‘ladi. Ularning sig‘imi 20 m. kubdan 100 m. kub bo‘lishi mumkin.

Uyilgan yuklarni vertikal pardevor (peregorodka) bilan ajratib qo‘yilgan joylar omborlar (zakroma) turiga kiradi. Ular maydaroq bo‘linmalarga bo‘linishi mumkin. Ko‘pincha temirbeton va yog‘och omborlar uchraydi.

Suyuq yuklar (o‘simlik moylari, neft mahsulotlari va boshqalar) rezervuarlarda (baklarda), bochkalarda va bidonlarda saqlanadi.

Rezervuarlar ko'pincha po'latdan tayyorlanadi. Ularning sig'imi 5,10,25,50,75,100 kub.m. bo'ladi. O'lchash, tozalash va remont qilish uchun yuklar bilan ta'minlangan bo'ladi, bundan tashqari neft mahsulotlarini quyish va to'kish, va havo chiqarish uchun moslamalar ham ta'minlanadi.

Suyuq yuklarni saqlash va tashish uchun maxsus brutto og'irligi 30,20,10,5 va 1,25 t. Teng bo'lgan konteynerlar qo'llaniladi. Ularni qo'llash iqtisodiy jihatdan qulay bo'ladi, chunki suyuqlik yuklarni saqlash va tashish bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalarni maksimal darajada mexanizatsiyalash va engallashtirishga yordam beradi.

4.3. Omborlardagi ortish-tashish jihozlari.

Omborlarda ortish tashish jihozlarini qo'llash texnologik jarayonini og'ir va sermashshaqat ishlarni osonlashtirishga, ortish- tushurish operatsiyalarini bajarilishini tezlashtirish, transport turib qolish vaqtini qisqartirishga olib keladi. Ombor ishlarini mexanizatsiyalash, hodimlarni mehnat unumdorligini 3-5 marotaba oshiradi.

YUk ko'targich-transiort jihozlari quyidagi asosiy belgilariga ko'ra sinflanadi: funktsional vazifalariga; ishlashini takrorlash printsiniga; ishlov berilgan yukni turiga; elektr kuchi bilan ishlaydigan uzatma turlariga (vid privoda); mehnatini mexanizatsiyalash darajasiga.

Ôunktsional vazifalariga qarab uchta guruhga bo'linadi: yuk ko'targich mashina va mexanizmlar; transportirovka qiladigan mashina va moslamalar; ortish-tushurish mashinalari.

YUk ko'targich mashina va mexanizmlariga kranlar, yuk tashuvchi liftlar, lebyodka va elektr tallari kiradi.

Kranlar yuklarni vertikal va gorizontal tashilishida ishlatiladi. Ular ko'priksimon (mostovo'e) konsolga oid (konsolno'e) chorpoya (kozlovo'e) va avtomobil kran-shtabellerlar.

Ko'priksimon kranlar temir yo'llar ustida yuradigan, ombor devorlarini bo'rtib chiqqan joylariga yoki maxsus ustunlarga o'rnatilgan yuk ko'targich mashinalardir. Ular og'ir vaznli yuk va konteynerlarni ombor ichidagi honalarda, ochiq maydonlarda, usti yopik joylarda qo'llaniladi. Omborlarda 5-10 tonnali yukni ko'tarishga qobiliyatli, 8-16 metr balandlikka yuk ko'taradigan ko'priksimon kranlar qo'llaniladi.

Konsolga oid kranlar og'irligi ko'p bo'lmagan, kichik gabaritli yuklar bilan ishlashga mo'ljallangan va ularda bir ish joyidan ikkinchi ish joyiga yuklarni olib borish ko'zda tutiladi. Ular devorlarga, pollarga yoki ombor ustunlariga biriktirilishi mumkin. Krannining aylanishi 360 gradusgachadir.

Elektr chorpoya (kozlovые) kranlarini yuk ko'tarish qobiliyati 30 tonnagacha, ochiq maydonlarda ortish-tushurish ishlarini amalga oshiradi. Kran tipidagi joylash temir yo'llar ustida yuradi. Unumdorligi yuqori hisoblanadi.

Avtomobil kranlari avtomobil shosselariga o'rnatilgan bo'ladi. Ularni yuk ko'tarish qobiliyati 3 tonnadan 45 tonnagacha va yuklarni 7 metr balandlikka ko'taradi.

qobiliyati 0,5;1;5 va 10 tonnali bo'ladi. YUkni ko'tarish balandiligi 4 metrdan 30 metrgacha mo'ljallangan.

4.4. Transportirovka qiluvchi mashina va moslamalar.

Transportirovka qiluvchi mashina va moslamalarga konveyerlar, gravitatsion moslamalar, og'ir yuklarni transportirovka qiluvchi polda yuruvchi aravachalar va boshqa jixozlar turlari kiradi.

Konveyerlar (transporterlar) - bu to'xtovsiz ishlov va transportirovka qiluvchi mashinalar. Ular konstruktiv xususiyatlariga ko'ra lentali, plastinkali va rolikli bo'ladi, sochiluvchan va donali yuklarni gorizonttal va unchalik qiya bo'lmagan holatda harakatlantirish uchun qo'llaniladi.

Gravitatsion moslamalarga gravitatsion konveyerlar va vertikal qiyaliklar kiradi.

YUklarni transportirovka qiluvchi polda yuruvchi aravachalar yuklarni gorizonttal va unchalik qiya bo'lmagan hollarda xarakatlantirish uchun qo'llaniladi. Ular elektr va kul yordamida ishlatiladigan bo'ladi. Elektr aravachalarni yuklarni 1 kilometrga bo'lgan masofaga tashish uchun qo'llaniladi. Ularni yuk ko'tarish qobiliyati 500, 750, 1000 va 2000 kg bo'ladi. qul yordamida ishlaydigan aravachalarni uch-turt gildirakli, yuk ko'tarish qobiliyati 0,25 tonnadan 1tonnagacha ishlab chiqariladi. YUk taShuvchi polda yuradigan aravachalar donali yuklarni tashishda ishlatiladi.

Elektrtortgichlar pritsepli aravachalar va tara-jihozlarni gildiraklarda gorizonttal holatda tashish uchun qo'llanadi. Tashiladigan yuklar og'irligi 1500 kilogrammgacha bo'lishi mumkin.

Ortish-tuShurish mashinalari - vilali yuklagich va shtabellerlar ortish-tuShurish ishlarini, ombor ichidagi xarakatlarini va yuklarni omborda joylashtirishni bajarishi uchun mo'ljallangan.

Elektr yuklagichlar - relssiz polda yuradigan elektrlashgan transport mashinalari. Ular akkumulyatorli batareyalarda ishlaydigan elektrodvigatel yordamida harakatga keltiriladi. Asosiy ishlash organi bo'lib yukni tagidan ko'taruvchi uni yuqoriga ko'taruvchi, transportirovka qiluvchi va joylashtiruvchi vilalar hisoblanadi. YUk ko'tarish qobiliyati 0,5 tonnadan 5 tonnagacha, yukni 2,0 metrdan 5,6 metrgacha balandlikka ko'taradi. Ular yordamida tara va donali yuklar gorizonttal holatda tashiladi va shtabellar va stellajlarga joylanadi. Ular yuqori darajada chaqqan harakatli bo'ladi. Temir yul vagonlarini, bortli avtomobillar va avtopritseplarni ortish va tuShurishda qo'llaniladi.

Avtoyuklagichlar ichki yoqilg'i dvigateli yordamida ishlaydi, Shu tufayli ochiq maydonlarda ortish-tuShurish ishlarini bajarishda qo'llaniladi.

YUk ko'tarish qobiliyati 3,2 tonnadan 10 tonnagacha, yukni 8,2 metrgacha balandlikka ko'taradi. (6-rasm).

Elektrshtabellerlar polda yuradigan relssiz transport mashinalariga kiradi. Pollari qattiq va tekis bo'lgan yopiq binolarda ombor ishlarini bajarish uchun hizmat qiladi. Ular yordamida balandligi 4,5 metrgacha bo'lgan stellaj va shtabellarga tarali-

donali yuklar joylashtiriladi. YUk ko'tarish qobiliyati 0,8; 1;1,25; 1,6 va 2 tonna bo'ladi.

Omborlarni ko'tarish transport jihozlari bilan ta'minlashda omborlarni tuzilishi qayta ishlov berilishi lozim bo'lgan yuklarni assortimenti va gabaritlari, ortish-tushurish va ombor ishlari hajmi, mexanizmlar unumdorligi, omborlarni ish rejalari e'tiborga olinadi.

Ko'taruv transport mashinalariga ehtiyoj quyidagi formulaga asosan aniqlanadi:

$$Q_{\text{mash}} = \frac{V_{\text{ro}} * K_1}{R_{\text{mash}} * T_{\text{r}} * S_{\text{sm}} * N_{\text{n}}} ;$$

Bunda : Q_{mash} - ehtiyojga ega bo'lgan mashinalar soni, birligi;

V_{ro} - yillik yuk aylanish hajmi, t;

K_{n} -yuk aylanish notekislik koeffitsienti;

R_{mash} - mashinalarni 1 soat ichidagi ishlatish unumdorligi, t;

T_{r} - smenada mashinalarni ishlash soatlar soni;

S_{sm} - sutkada mashinalarni ishlash smenalar soni;

N_{n} - bir yilda mashinalarni ish kunlari soni.

Mashinalarni ishlash unumdorligini aniqlashda qo'yidagi formulani qo'llash mumkin:

$$R_{\text{mash}} = R_{\text{t}} * K_1 * K_2, \text{ bunda}$$

R_{mash} - mashinalarni 1 soatda ishlatish unumdorligi, t;

R_{t} - mashinani texnik unumdorligi, t.

K_1 - mashinani ishga tushirish bo'yicha qo'llash koeffitsienti.

K_2 - mashinani vaqt bo'yicha qo'llash koeffitsienti

Bu vaziyatda K_1 ishning bir tsikldagi tashilayotgan yukni o'rtacha og'irligini mashinani nominal yuk ko'tarish quvvatiga bo'linadi.

Vaqt bo'yicha mashinalarni qo'llash koeffitsienti K_2 mashinani haqiqatda ishlagan vaqtini ish smenani normativ vaqtiga bo'lish bilan aniqlanadi.

4.5. Og'irlikni o'lchash va qadoqlash jihozlari.

Konstruktsiyasiga ko'ra omborlarda ishlatiladigan tarozilar toshli, shkalali - toshli, tsiferblatli, yarim avtomatlashgan va avtomatlashganga bo'linadi. Bundan tashqari tarozilar quyidagi turlarga bo'linadi: vagonli, avtomobil, kranli, platformali, stolni ustiga joylashtiriladigan (oddiy, tsiferblatli, elektron).

Omborlarni jihozlashda ko'pincha harakterlanuvchi platformali va statsionar tarozilar qo'llaniladi. Ularni og'ir va katta hajmdagi yuklarni o'lchash uchun qo'llaniladi.

Og'irligi 50 kilogrammdan 3 tonnagacha bo'lgan yuklarni o'lchash uchun tovar tarozilari qo'llaniladi, ular polga o'rnatilgan harakatlanuvchi bo'ladi.

Tarozilar quyidagi chegaraviy o'lchashlariga qarab bo'linadi:

- shkalali-toshli - 500 kg, 1, 2 va 3 t;

- shkalali 50, 100, 200, 500 kg, 1, 2 va 3 t;

- tsiferblatli - 60, 100, 150, 300, 600 kg, 1,2 va 3 t.

Barcha tovar tarozilarida eng kam og'irlik o'lchash miqdorining $\frac{1}{20}$ qismini tashkil etadi.

Ishlatishda eng qo'lay bo'lib shkalali va tsiferblatli tarozilar hisoblanadi.

Katta hajmdagi yuklarni o'lchash uchun platformali statsionar tarozilar mo'ljallangan.

YUklarni avtomashinalar bilan o'lchash uchun o'lchash og'irligi eng ko'p miqdorli 10, 15, 30, 60, 100 va 150 tonnaga teng bo'lgan avtomobil tarozilarida o'lchanadi.

Ulgurji bozorlarda tarozilarni vagonlar bilan o'lchash uchun vagon tarozilari qo'llaniladi. Ularni o'lchash miqdori 7,5 - 100 va 10 - 200 tonna bo'ladi.

Ulgurji bozorlarda qadoqlash jihozlari qo'llaniladi. Ishlatilishi bo'yicha ular boqqollik tovarlarini qadoqlash va o'rash (avtomatlashgan dozator, mexanizatsiyalashgan to'xtovsiz liniyasi) jihozlariga va kartoshka, sabzavot va xo'l mevalarni qadoqlash va o'rash uchun jihozlarga bo'linadi.

qog'oz paketlarga shakarni va krupalarni 0,5 va 1 kg dan qadoqlash uchun avtomatlashgan tarozilar qo'llaniladi. Ularning unumdorligi 1 kg dan qadoqlanganda soatiga 1500 paketga teng bo'ladi.

Ularni markazlashgan qadoqlash tsexlarida qo'llashadi. Polga statsionar holatda o'rnatiladi. Davlat standarti organlari tomonidan tekshiriladi va tamg'alanadi.

Tayanch iboralari.

Tara. Stellajlar. Tagliklar. Katakalar. Tokchalar. Pardevorlar. Uyma tovarlar. Suyuqlik tovarlari. Vertikal ustunlar. Pardevorlar. YAshikli stellajlar. Gravitatsion stellajlar. Maxsus stellajlar. Bunker moslamalari. Kran-shtabeller. YUk lifti. Elektr tallar. Ortish - tuShurish mashinalari. YUk ushlagich. Elektr shtabellerlar. Ombor tuzilishi. Mexanizm unumdorligi. Ehtiyoj. Statsionar tarozlar. SHkalali- toshli tarozlar. Platformali tarozlar. Mexanizatsiyalashgan liniya. Oqim liniyalari. qadoqlash.

Nazorat va mulohaza savollari.

1. Tovarlarini omborlarda saqlashda qanday jihozlardan foydalaniladi?
2. Stellajlar qanday turlarga bo'linadi?
3. YUk ko'targich - transport jihozlari qanday turlarga bo'linadi?
4. Transportirovka qiluvchi mashina va moslamalarga qanday jihozlar kiradi?
5. Elektr yordamida ishlaydigan qanday jihozlarni bilasiz?
6. Ko'taruv-transport mashinalariga ehtiyoj qanday aniqlanadi?

Asosiy adabiyotlar:

1. Golubkov E.P. Marketingovnye issledovaniya: teoriya. metorologiya i praktika: Uchebnik.-3-e izd., Pererab. i dop,-M.:Izdatelstvo «Finpres», 2003,-496 s.
- 2.Egorov V.F. Organizatsiya trgovli», M.-Sankt-Peterburg. Piter. 2004.
- 3.Pankratov F.G i drugie. «Organizatsiya i texnologiya trgovyx protsessov» M. Ekonomika 2001.

4.WWW. PITER.COM.

5 Rambler-http ://www.rambler, ru/;

6. Yandex- http ://yandex/ru/.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1.Avanesov YU.A.,Klochko i drugie. «Основы kommersii».M., To «Pyuks-art», 2000.

2.Densburg V., Mankrid R., Teylor V. Основы optovoy trgovli. Sankt-Peterburg, Neva-Ladogaonsga, 2000.

3.DashkovL.P.,Pambuxchiyants V.K. M. Marketing, 2001.

4.List .RU- http ://www.list.ru/;

5. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

5-MAVZU. SAVDO OMBORLARIDA UMUMIY TEXNOLOGIK JARAYONLAR

5.1. Ombor texnologik jarayoni va uni tashkil etish printsiplari.

5.2. Omborlarga tovarlarni keltirish va qabul qilish texnologiyasi.

5.3. Tovarlarni joylashtirish, tahlash va saqlash texnologiyasi.

5.4. Omborlardan tovarlarni berish texnologiyasi.

5.1. Ombor texnologik jarayoni va uni tashkil etish printsiplari.

Omborlarda tovarlarni keltirish, saqlash va berish bo'yicha har xil birin- ketin bajariladigan operatsiyalar majmui amalga oshiriladi. Bu operatsiyalarni birgalikda **ombor texnologik jarayoni** deb ataladi.

Ombor texnologik jarayoning mazmuni va hajmi ombor turiga, u erda saqlanadigan tovarlarni fizik-ximyoviy xususiyatlariga, yuk hajmiga va boshqa faktorlarga bog'liq.

Tovarlar omborlarga har xil transport vositalarida keltiriladi. Tovarlarni keltirilishi bilan bog'liq bo'lgan operatsiyalarga uni transport vositasidan tushirish, qabul qilish joyiga tovarni yetkazish, ochish va son va sifat bo'yicha qabul qilish kiradi.

qabul qilingan tovarlarni saqlash joylariga yetkazish va peshtaxtalarga joylashtirish kerak.

Ombor texnologik jarayonini samarali tashkil etish asosida quyidagi muhim tamoyillar amalga oshirilishi kerak: rejali va ritm asosida, tovar oqimlarini samarali tashkil etish, ombor operatsiyalarini mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish, mehnat vositalarini samarali qo'llash, tovar xususiyatlarini to'liq saqlash.

Ombor texnologik jarayonining ratsional tashkil etish shartlaridan xodimlar o'rtasidagi vazifalarni to'g'ri taqsimlash hisoblanadi.

Ombor texnologik jarayoni aniq rejalashtirilgan bo'lishi kerak. Bu maqsadlar uchun kalendar rejalar va tovarlarni keltirish va berish grafiklari tuzilishi kerak.

Har xil operatsiyalarni ma'lum teng bo'lgan vaqt ichida barcha texnologik jarayon tsiklini ritmik ravishda qaytarilishini belgilab beriladi.

5.2. Omborlarga tovarlarni keltirish va qabul qilish texnologiyasi.

Omborning normal ishlashi uchun tovarlarni keltirish va qabul qilib olishni to'g'ri tashkil etish katta ahamiyatga ega.

Tovarlar tovar yetkazib beruvchining omborida, yuk oluvchi omborida va temir yo'l stantsiyasi yoki suv pristanida qabul qilinib olinadi.

Temir yo'l yoki suv transporti vositasida yetkazib beriladigan tovarlar vagon (barcha) ochiladigan va tushiriladigan joylarda joylar soni va brutto og'irligi bo'yicha qabul qilinadi. Idishlarga joylanmagan tovarlar netto og'irligi (sof og'irligi) va tovar idishchalari miqdoriga ko'ra olinadi. Vagon yoki barcha ochiladigan va tushiriladigan joylarda tovarlar sifati, tashqi ko'rinishini ko'zdan kechirish yo'li bilan taxminiy tekshiriladi.

Tovarlarni qabul qilishda butun taralarda keltirilgan tovarlar ochib ko'rilmaydi va tara ichidagi tovarlar miqdori va sifati tekshirilmaydi. Tovar miqdori va sifati odatda eng oxirgi xaridor omborida, ya'ni magazinda tekshirib ko'riladi.

Ammo ba'zi hollarda idishlarga joylangan tovarlarning miqdori va sifati omborda ham tekshiriladi. Bunday tekshirish shartnomada ko'rsatilgan bo'lsa amalga oshiriladi.

YUk, vagon yoki konteynerda olinganida, xaridor avvalo vagon yoki konteynerlarning butunligini, plombalarning bor yo'qligi va butunligini tekshirib chiqishi zarur. Plombalarning butligi tekshirilayotganda tamg'alarining aniqligiga e'tibor beriladi.

Agar plombalar shikastlanmagan bo'lsa, yuk kamayish alomatlari bo'lmasa, bunday hollarda yuk oluvchi qoidalarga muvofiq yuk og'irligini tekshirib ko'rilishini talab qilishi mumkin. YUk og'irligi tekshirilmay berilsa, yuk oluvchi buning isboti tariqasida transport nakladnoyining teskari tomoniga stantsiyaning maxsus belgi (shtempel) bosilishini talab qilishi lozim.

YUklarni belgilangan stantsiya (pristan yoki port) omboridan olishda yuk oluvchi idishlarning butunligini, ulardagi markalarning bor yo'qligini, yuknoma, og'irligi va tovar o'rinlari sonining transport hujjatida ko'rsatilgan ma'lumotlarga muvofiq kelishini tekshirib chiqish shart.

Agar yuk plombalari buzilgan yoki transport hujjatiga muvofiq kelmaydigan plombalari (oraliq stantsiyada qo'yilgan) bo'lgan shikastlangan vagon yoki konteynerda etib kelgan bo'lsa, bunday hollarda yuk oluvchi transport organlaridan yuk og'irligining, tovar o'rinlari sonining, idishning butunligini va tovar o'rinlari hamda tovarlarning schyot-faktura bo'yicha tekshirilishini talab qilish kerak. Tovarlarning kamligi yoki buzilganligini aniqlanganda yuk oluvchi stantsiyadan yoki portdan savdo (kommertsiya) aktini tuzishni talab qilish lozim. akt tuzishdan bosh tortilsa yuk oluvchi transport organlaridan norozilik bildirib, yuqori transport organlariga shikoyat qilishi va tovarlarni Davlat arbitraji tasdiqlangan amaldagi

instruktsiyaga muvofiq qabul qilib olishi shart. Agar yuk sifati vagon buzuvchiligi asosida o'zgargan bo'lsa, kommersiya aktiga qo'shimcha **texnik akt** ham tuziladi.

Stantsiyaning tovar idorasi yuklarni berishdan oldin yuk oluvchi bilan uzil-kesil hisob-kitob qiladi. YUklarni saqlash, og'irligini tekshirish halqlari, yuk kelganligi haqida habar berish haqi, vagonlarning bekor turganligi uchun jarima to'lash va xokazo ana Shu hisobga kiritiladi. Hisob-kitob naqt pul emas, balki cheklar bilan amalga oshiriladi. Ekspeditorga Shu maqsad uchun limitlangan chek daftarchasi beriladi.

Agar omborga tovarlarni qabul qilish paytida sifatsiz tovarlar aniqlansa, yuk oluvchi javobgarlikni o'z bo'yniga olib, bu tovarlarni saqlash uchun qabul qiladi va haq to'lashdan voz kechadi hamda bu haqda tovar yetkazib beruvchiga xabar beradi.

Tovar yetkazib beruvchi xabar olgan paytdan boshlab qabul qilinmagan tovarlarni 10 kun ichida, tez buziladigan tovarlarni esa 24 soatdan kechiktirmay foydalanish to'g'risida ko'rsatma berishi shart. Belgilangan muddatda javob kelmasa, yuk oluvchi tovarni tovar yetkazib beruvchiga qaytarib yuborishi mumkin.

Moddiy javobgar shaxslar tovarlarni omborda miqdoriga qarab qabul qilib olishga javob beradi. Tovarlarni sifatiga qarab tovarShunoslar va tovarShunos - brakchilar qabul qilib oladi.

Tovarni qabul qilish jarayonida tovar ortig'i bilan chiqsa aktda bu haqida ko'rsatilishi kerak.

Tovarni soni bo'yicha qabul qilish akti barcha ishtirok etgan shaxslar tomonidan qo'l qo'yilishi kerak va qabul qiluvchi tashkilotni rahbari tomonidan tuzilgan kunni ertasi kundan kechiktirilmasdan tasdiqlanishi zarur.

Tovarlarni kamomati yoki ortiqchaligi to'g'risidagi aktga tovar bilan birga jo'natilgan hujjatlar, o'ram yorliqlari, etiketka va tara o'rinlarini plombasi va barcha boshqa kamomatni tasdiqlovchi hujjatlar aktga qo'shilishi kerak.

Tovarlarni sifat bo'yicha qabul qilish muddatlari ta'minlash shartnomalarida ko'rsatilgan bo'lishi mumkin. Boshqa vaziyatlarda tovarlarni sifati va butligi bo'yicha qabul qilish quyidagi muddatlari belgilanadi:

- boshqa shahar ta'minotida - 20 kundan kechikmasdan. tez buzuluvchan mahsulotlar bo'yicha - tovar omborga kelganidan keyin 24 soatda - bitta shahar ta'minotida - 10 kundan kechikmasdan, tez buzuluvchan mahsulotlar bo'yicha - tovarlar omborga keltirilgandan keyin 24 soat ichida.

qabul qilishda tovarlarni sifatsizligi aniqlansa akt tuziladi va ta'minotchini vakili chaqirtiriladi 24 soat ichida bu to'g'risida og'oxlantirish yuboriladi (telegraf yoki telefon orqali), tez buzuluvchan mahsulotlar bo'yicha Shu zaxotiyog'oxlantiriladi. Uch kun ichida boshqa shahar ta'minotchisini ishtirokchisi etib kelishi kerak. Bir shahar ichida bo'lsa, ertasi kundan kechikmasdan etib kelishi shart. Tovarlarni uzil-kesil qabul qilib olish akti belgilangan stantsiyaga ular kelib tushgan kundan boshlab uch kundan kechiktirilmay tuzilishi lozim. Tovarlarni qabul qilib olishda va akt tuzishda bazaning kamida uchta xodimi ishtirok etishi lozim. Tovarlarning kamligi yoki sortlarga qayta ajratilganligi ma'lum bo'lsa, tovar qabul qilish to'xtatiladi, bu operatsiyani davom ettirish uchun savdo palatasi, Davlat ekspertizasi yoki Savdo ministrligi mahalliy organlarining vakili, agar shartnomada

ko'zda tutilgan bo'lsa, tovar yetkazib beruvchining vakili chaqiriladi. Aktlar uch nusxada tuziladi: ularning birida tovarlarning narxi va summasi ko'rsatilmay faqat tovar birliklari miqdori ko'rsatiladi.

5.3. Tovarlarni joylashtirish, tahlash va saqlash texnologiyasi.

Tovarlar omborda saqlanayotganda ularning dastlabki sifati va miqdori to'liq saqlanishi lozim. Buning uchun quyidagilar zarur: har bir tovar uchun eng qulay saqlash rejimini yaratish; tovarlar saqlanayotganida ularning muttasil kuzatib borish va tovarlarga qarab turish; tovarni saqlashga oqilona joylashtirish; moddiy javobgarlik tizimini to'g'ri tashkil qilish va Shunday ish sharoiti yaratish kerakki, bunda ularning o'g'irlanishiga yo'l qo'yilmasligi kerak.

Tovarlarning omborda saqlanishi ularning magazinlarda saqlanishidan farq qilib, o'ziga xos bir qancha xususiyatlariga ega. Tovarlar omborda uzoq vaqt va ancha katta partiyalar bilan saqlanadi. Tovarlarning har bir turi uchun ularning fizik-ximyoviy xususiyatlariga bog'liq holda omborlarda tovar saqlashning ancha qulay sharoitlari yaratiladi.

Tovar saqlash uchun qulay rejim yaratish - ombor binosini tanlashdan boshlanadi.

Tovarlarni saqlash uchun isitiladigan, sovuq o'tmaydigan va sovuq o'tadigan ombor binolaridan, sovutadigan bo'limlardan, shiyponlar hamda ochiq maydonlardan foydalaniladi. Isitiladigan omborlarda fizik-ximyoviy xususiyatlari doimiy issiq harorat va muayyan namlik bo'lishini talab qiladigan tovarlar saqlanadi. Bunday tovarlarga gazmol, tikuvchilik buyumlari, bosh kiyimlar, poyafzal, attorlik va parfyumeriya tovarlari, foto va radio tovarlar, musiqa asboblari, o'yinchoqlar va boshqa sanoat tovarlari kiradi. Sovuq haroratda o'z sifatini yo'qotmaydigan, ammo haroratning va havo namligining keskin o'zgarishini himoya qilishni talab qiladigan tovarlar sovuq o'tmaydigan binolarda saqlanadi. Bu tovarlarga idish-tovoqlar, **metiz-xo'jalik buyumlari**, velosiped va mototsikllar, xo'jalik sovunlari, tamaki mahsulotlari, un, don, krupa, em bo'ladigan donlar va hokazolar kiradi.

Sovuq o'tadigan omborlarda harorat va havo namligining o'zgarishlariga bardosh bera oladigan, biroq yomg'ir-sochindan hamda quyosh nuri ta'siridan tez buziladigan tovarlar saqlanadi. Bunga tsement, alebastr, qog'oz, tuz, mix, elektr o'tkazgichlari va elektr shnurlar, karovatlar va boshqalar kiradi.

Faqat yog'in-sochindan saqlashni talab qiladigan tovarlar shiyponlarga qo'yiladi. Bunday tovarlar jumlasiga tomga yopiladigan va sortli tunukalar, yog'ochdan ishlangan tovarlar, faner, standart utler, tol, ruberoid, bo'r va boshqalar.

Ochiq maydonlarga o'zining sifatini ochiq havoda ancha uzoq saqlay oladigan tovarlarga qo'yiladi. Bularga yoqilg'i, yog'och, yog'och-taxta, g'isht, cho'yan va asbotsement quvirlari kiradi.

Sovutadigan bo'limlarda fizik-ximyoviy xususiyatiga ko'ra saqlash paytida past yoki sovuq xaroratni talab qiladigan oziq-ovqat tovarlari saqlanadi. Bu tovarlarga go'sht, kolbasa mahsulotlari, yog', mol yog'i, sut mahsulotlari, tuxum, baliq mahsulotlari va yangi baliq va boshqa tez buziladigan mahsulotlar kiradi.

Ayrim tovarlar uchun eng qulay xarorat va havo namligi turlichadir. Sanoat tovarlari uchun qishda xarorat 15-18 va havoning nisbiy namligi 60-70%, oziq-ovqat tovarlari (tez buziladigan tovarlar bundan mustasno) uchun xarorat 6-10 va havo namligi 70-75% bo'ladi.

5.4. Omborlardan tovarlarni berish texnologiyasi.

Ko'pchilik savdo omborlarining o'ziga xos xususiyatlari Shundaki, ular tovarlarni bevosita Chakana savdo korxonalariga yuboradilar. Omborlarning tovar yetkazib berishning eng ilg'or usuli - bu ombor transporti yoki omborga xizmat ko'rsatayotgan transport tashkilotining transporti vositasida tovarlarni magazinlarga markazlashgan tartibda yetkazib berishdir.

Omborning tovar berishga oid ishlari buyurtmalar olish, mavjud tovar assortimenti bilan xaridorlarni tanishtirish, tovarlarni magazinlarga berishga tayyorlash va bu tovarlarni Chakana savdo shoxobchasiga yetkazib berish ishlari bilan uzviy bog'langan bo'lishi lozim.

Omborlarning bir tekis ishlashi, transportdan to'xtovsiz ravishda ta'minlab turish maqsadida omborda buyurtmalar olish, tovarlarni berish va ularni magazinlarga yetkazib berish jadvallari tasdiqlanadi.

Tovarlar yozilgan schyot- faktura asosida berishga tayyorlanadi. Tovarlarni berishga tayyorlash quyidagi operatsiyalarni o'z ichiga oladi: tovarlarni saqlanayotgan joylaridan tanlab olish va o'raladigan joyga tashib keltirish; magazinlarga eltib berish uchun ekspeditsiyaga topshirish.

Tayanch iboralari

Tovarlarni keltirish. Ombor texnologik jarayoni. YUK hajmi. Transport vositalari. Sifat. Tovarni soni. Tovarni saqlash. Ratsional tashkil etish. Reja. Ritm. Tovar oqimi. Mexanizatsiyalash. Tovar xususiyati. Grafiklar tuzish. Brutto og'irligi. SHartnoma. Plombalar butligi. Transport nakladnoyi. Vagon. Konteyner. Schyot-faktura. Akt. Moddiy javobgar. Kamomat. Tovar xususiyatlari, Xarorat. Markazlashgan usul. Buyurtmalar olish.

Nazorat va mulohaza savollari

1. Ombor texnologik jarayonini qanday tashkil etish tamoyillari mavjud?
2. Ombor texnologik jarayonini ratsional tashkil etilishi qanday amalga oshiriladi?
3. Tovar qanday belgilariga qarab qabul qilinadi?
4. Tovarlarni qabul qilishda qanday hujjat asos bo'lib hisoblanadi?
5. Tovarlarni saqlashda qanday shart-sharoitlar yaratilishi kerak?

Asosiy adabiyotlar:

1. Pambuxchiyants O.V. Texnologiya roznichnoy torgovli. M. Dashkov i K. 2000
2. Pankratov F. G., Pambuxchiyants V. K. «Kommertsiya i texnologiya torgovli», M. IVTS «Marketing» 2002.

3. Pankratov F.G. i drugie. «Organizatsiya i texnologiya torgovyx protsessov» M. Ekonomika 2001.

4. Rambler-<http://www.rambler.ru/>;

5. Yandex- <http://yandex.ru/>;

6. Aport!- <http://www.aport.ru/>.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Avanesov YU.A., Klochko i drugie. «Osnovy kommersii». M., To «Pyuks-art», 2000.

2. Densburg V., Mankrid R., Teylor V. Osnovy optovoy torgovli. Sankt-Peterburg, Neva-Ladogaonsga, 2000.

3. Zamkovskiy D. YA. Optovaya torgovlya neprodovolstvennymi tovarami. M. Ekonomika, 2000.

4. Pankratov F.G., Seregina T.K. «Kommercheskaya deyatel'nost'. M.: IVTS «Marketing», 2002.

5. «@RUS»- <http://atrus.ru/>;

6. List .RU- <http://www.list.ru/>;

7. Russia on the Net- <http://www.ru/>;

6-MAVZU. SAVDODA TARA VA TARA OPERATSIYALARI

6.1. Savdo texnologik jarayonida o'ramni va taralarni roli.

6.2. Taralarga qo'yiladigan talablar.

6.3. Taralarni asosiy turlari tavsifi va tasnifi.

6.1. Savdo texnologik jarayonida o'ramni va taralarni roli.

O'zbekiston Respublikasi xalq xo'jaligining og'ishmay rivojlanib borishi natijasida sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish yildan-yilga oshib bormoqda. Xalq iste'moli tovarlarining ishlab chiqarish jarayoni ularni korxona tsexida tayyorlash bilan tugamaydi. Tovarni iste'molchiga yetkazib berilgandagina uni tayyor deb hisoblash mumkin.

Ko'plab turdagi xom ashyo, material, yarim fabrikat va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish doirasidan iste'mol doirasiga o'tkazilayotganda o'zining fizikaviy-kimyoviy xususiyatlariga qarab turli xildagi xarajatlarni talab etadi va davlat byudjetida muhim o'rin tutadi. Ko'plab turdagi sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari va materiallarini, ayniqsa, suyuqlik, ximikat, gaz va boshqa materiallarni tarasiz saqlash va tashish mumkin emas. Bu erda tara mahsulotlari bir joydan ikkinchi joyga tashish va saqlashni ta'minlovchi zarur vosita hisoblanadi.

Tara mahsulot sifatini, asl xususiyatini saqlashni, namlik, yorug'lik va haroratning zararli ta'siridan asrashni ta'minlaydi.

Binobarin, tara yuqori sifatli mahsulot uchun kurashning muhim vositalaridan biri hamdir.

Tara, Shuningdek, mahsulot miqdorini saqlashni, uni sochilib yoki oqib ketishdan hamda tashish va saqlash paytidagi boshqa nobutgarchilikdan asraydi. Tara bunday ishlab chiqarilgan ijtimoiy mahsulotni tejash va saqlash omili bo'lib xizmat qiladi.

Tovarlarni puxta o'rash-joylash, ularning sifatini saqlash, binobarin, tovarlarni yo'lda nobud bo'lishi bilan bog'liq reklamatsiyalarni kamaytirish, o'rash-joylash qiymatini tashishdagi transport va xarajatlarni kamaytirish imkonini beradi.

Tovarlarni joylashda saqlash, tashish uchun transportbop holatga keltirish, ixchamlash va kichraytirish hamda kimyoviy, fizikaviy, mexanik va boshqa o'zgarishlardan asrash uchun tara o'rash-joylash vositasi hisoblanadi.

Tovarlarni tashish jaraeni tashiladigan mahsulot va materiallarni ko'pincha taraga joylash yo'li bilangina amalga oshirilishi mumkin. Bunda tara mahsulotlarini transportbop etish, tashishga tayyorlashda yordamchi vosita hisoblanadi. Taraning bunday ishtirokisiz mahsulotni tashish mumkin bo'lmas edi. Tara transport operatsiyalarini soddalashtirishda va engillashtirishda ularning ishlab-chiqarish texnik darajasini oshiradi.

Tara mehnat vositalarining alohida turi sifatida xom ashyo material, yarim mahsulot va tayyor mahsulot miqdori va sifatini asragan holda tovarlarni ishlab chiqarishda iste'molchilarga yetkazib berish jarayonida hisob-kitob va ortish-tushirish ishlarini engillashtiradi. Savdo sharoitida tara savdo-texnologik jaraenlarini takomillashtirish omili bo'ladi.

Tara ishlab chiqarishning rivojlanishi savdoda o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatishni rivojlantirish bilan bevosita bog'liqdir.

Savdoda fan-texnika taraqqiyoti samarali savdo texnologiyasiga o'tish uchun tashkiliy va iqtisodiy shart-sharoitlar yaratish bilan bog'liqdir.

Zamonaviy texnologik tovarlar va savdo faoliyati xususiyatlarini hisobga olgan holda tovarlarni ishlab chiqarishdan iste'molchilar sari harakati keng mexanizatsiyalash, avtomatlashtirish, Shuningdek, elektron-hisoblash texnikasi ko'magida jarayonlarni rejalashtirish va boshqarish imkoniyatini beradi. Texnologik qonuniyatlariga amal qilish tovarlarni Chakana savdo tarmoqlarida sotishning texnologik jaraenlarini bunday shart-sharoitlariga tovarning kelib tushishi, uni saqlash, sotishga tayyorlash, taklif qilish va iste'molchilarga jo'natish kabilar kiradi. Chakana savdo tarmoqlarida texnologik jarayonlarning davomiyligi tovarning ishlab chiqarishdan iste'molchi sari yalpi harakati ancha ta'sir ko'rsatadi. Ayrim texnologik xili va miqdori yetkazib beriladigan tovarlarning iste'mol qilish uchun qanchalik tayyor ekanligiga bog'liq bo'ladi. Bunda yangi turdagi taralar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

Turli xil tagliklardan foydalanish savdoning ilg'or shakllarini joriy qilishda eng istiqbolli yo'llaridan biridir. Tovarlarni sanoat korxonalarida paketlarga, yashiklik tagliklarga, konteynerlarga taxlanadi, ulgurji va Chakana savdo korxonalariga Shu tara kelib tushadi hamda Shu xolda xaridorga realizatsiya qilinadi. Bunday transport tarasi magazindagi jixozlar o'rnini bosadi. Buning uchun magazin xiyla katta bo'lib, tovar qabul qiladigan estakada yoki platformasi, sanchiqli avto yuklagichlari bo'lishi kerak. Bundan tashqari magazinning pollari va qavatlararo

shiplari mustahkam bo'lishi, yoerдамchi binolari va savdo zallari keng eshikli hamda o'tish joylari bo'lishi kerak.

Savdoda sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini iste'molchilarga uzluksiz yetkazib berishni ta'minlash lozim. Tovarلarni saqlash ishiga ko'maklashishi tufayli tara savdosiga bu muhim vazifani bajarishda yordam beradi. Bundan tashqari tara savdo reklamasi vositasi bo'lib, reklama madaniy xizmat ko'rsatish maqsadlariga qaratilishi kerak.

Tagliklardan transport tarasi va tovarni ochib qo'yish vositasi sifatida foydalanish, tovarلarni tarada o'rash-joylash va echish-ochish, Shuningdek, boshqa bir qancha ortiqcha ishlarni bartaraf qilish imkonini beradi. Hozirgi paytda tagliklardan o'rab-joylangan turli tovarلarni magazinلarga tashish va sotishda muvaffaqiyatli foydalanilmoqda.

Savdodagi muayyan tovarلarni tashish va saqlash zarurati taqozosi bilan yashikli va ustunli tagliklar xili ancha ko'paytirildi.

Keyingi vaqtda chet elda yarim tagliklardan foydalanilmoqda. Ularning tag satxi 800-1200 mm li standart tagliklardan ikki baravar kichik. Tovar tanlash paytida xaridorlar old devorning yuqori qismini pastga tushirishlari mumkin. Savdo zalida bunday yarim tagliklar bir yoki ikki qator qilib erga yoxud stellaj polkalariga o'rnatiladi.

Bunday taralardan foydalanish magazindagi ayrim texnologik operatsiyalarni bajarishda vaqt va mehnat sarfini xiyla tejash imkonini beradi. Masalan, hozir transport tarasini ochish va 200 kg oziq-ovqat mahsulotini savdo zalidagi stellajلarga qo'yishni bir ishchi 20 minutda bajaradi. Yarim tagliklar va qo'lda ishlatilgan gidravlik aravachalaridan foydalanganda o'sha ishchi 300 kg oziq-ovqat mahsulotini tashish va sotishga tayyorlashni 2,5 minutda bajara oladi.

Paketlarda berish, qabul qilish vaqtini qisqartiradi. Bu esa savdoning iqtisodiy ko'rsatkichlarini oshirishda juda muhimdir.

Tovarlar sanoat korxonasida yoki ulgurji savdo omborida tagliklar ustida paketlanib, qayta ishlovsiz o'z-o'ziga xizmat ko'rsatadigan magazinning savdo zaliga bevosita tashiladigan bo'lsa, ishni Shu zalda tashkil etish juda yaxshi samara beradi. Xaridorlar tovar xarid qilayotganlarida uni tagliklardagi paketlardan donalab oladi. Tovar temir trubalardan yasalgan ko'p qavatli va rolikli aravachalarda paketlanadi; bu aravachalarga 360 paket sig'adi. Paket taxlangan arava magazinning savdo zaliga g'ildiratib kelinadi va maxsus sovutgich shkafiga joylanadi.

Bu usulni boshqa tovarlar uchun ham qo'llash mumkin. U yuklash ishlarida tejamkorlikka erishish, qo'l mehnatini kamaytirish hamda magazin maydonchalaridan maksimal foydalanish imkonini beradi.

Shunday qilib, tara va o'rash-joylash ishlari yangi tipdagi savdo korxonalarini yaratish, muomala xarajatlarini kamaytirish, hozirgi magazinلarning odatdagi jihoz va uskunalarini almashtirish imkonini beradi. Bu esa intererلarni estetik jihatdan bezashga ta'sir qiladi.

Tovar, jihozlarga Shunday joylashtirilishi kerakki, bunda ular ko'rinib tursin va ochib qo'yilishi oson bo'lsin. Savdo jixozlari etarli darajada sig'imli bo'lib, ko'p joy egallamaydigan bo'lishi kerak. U mustahkam, ozoda va arzon bo'lishi lozim. Hozirgi savdo tarmoqlarida hamon eski jixozlardan foydalanilmoqda. Bu tovar

sotishning zamonaviy usullariga o'tish hamma savdo maydonchalaridan oqilona foydalanishga halaqit bermoqda. Ammo endilikda jixozlarning yangi turlaridan muvaffaqiyatli foydalanayotgan savdo korxonalarini ham oz emas. Tovarlarini ochib taxlab qo'yish uchun asosiy jixozlaridan tashqari eshiklar yoki derazalar orasidagi bo'sh joylar va kolonnalar tagiga qo'yiladigan perforatsiyalangan paketlar, turli xil tagliklar, simdan to'qilgan maxsus savatlar singari qo'shimcha jixozlardan ham foydalanilmoqda. Bulardan tovarlarini ombordan savdo zaliga o'tkazishda tara sifatida hamda tovar taxlanadigan va sotiladigan jixoz sifatida foydalaniladi. Ishlar qulay bo'lishi uchun g'ildirakli maxsus yashik va tagliklardan foydalaniladi. Tovar savdo zalida bevosita yashiklar va yog'och tagliklarga taxlanishi mumkin.

Mamlakatimizda bu yo'lda eng ko'p tarqalgan usul - non-bo'lka mahsulotlarini tashish va realizatsiya qilish muammosi hal etilganligidir.

Shunday qilib, taraning yangi turlarini joriy qilish, mehnatni kompleks mexanizatsiyalash uchun sharoit yaratadi, omborlar va Chakana savdo korxonalaridagi mustahkam qurilgan jixozlarni almashtirish, savdoda texnologik jarayonlarni ratsionalizatsiyalash imkonini beradi. Bunda tovarlarning magazin ichi reklamasini va xaridorlarni xabardor qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Xaridor o'z-o'ziga xizmat ko'rsatiladigan magazinlarda, tovarlar o'ziga xos axborotchi vazifasini ham o'taydi. Demak, magazinda tovarlarni to'g'ri taxlash, aynan mos jixoz va taralar tanlash Chakana savdo tarmoqlarida tovar reklamasining muhim tadbirlaridan biridir. Tara xaridor bexabar tovar haqida xabar taShuvchi asosiy omil bo'lib qoladi.

Savdoning o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish usuli rivojlangan sari iste'mol tovarlarini o'rash-joylash bilan xaridorlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirning ahamiyati oshib bormoqda. O'rash-joylash aynan o'z-o'ziga xizmat ko'rsatiladigan magazinda ilgari sotuvchilar bajargan ayrim funktsiyalarni bajarmoqda.

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatiladigan magazinlarda xarid qilingan barcha buyumlarning taxminan 60 % i oldindan mo'ljallanmay sotib olingani aniqlangan. Bunda tara va o'rash-joylash muhim rol o'ynaydi.

O'rab-joylab qo'yilgan tovar xaridor e'tiborini tortadi, qiziqtiradi, xarid qilish ishtiyoqini uyg'otadi. Bunday tovar hal qiluvchi paytda tovar bilan xaridor o'rtasidagi vositachilik rolini o'ynaydi, tovar sotish texnologiyasiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Shunday qilib hozirgi sharoitda savdoning texnologik jarayonini takomillashtirish tara va o'rash-joylash ishining yangi zamonaviy turlarini qo'llash bilan uzviy bog'liqdir.

Tara - saqlash va tashish uchun ishlatiladigan buyumdur. YAshik, bochka, biton, flyaga, katta shisha butilka, flakon, butilka, bonka, qop, baraban, panjara, quti, o'rash materiallari va boshqa tara Shu jumlagi kiradi. Tovar joylanadigan taralar shakli, o'lchami va yasaladigan materiallarga qarab juda ham xilma-xildir. Tara turlarining juda ko'p bo'lishi tovarlarning xossalari, xususiyatlariga, ularni tashish sharoitlariga bog'liq.

6.2. Taralarga qo'yiladigan talablar.

Tara o'z vazifasiga mos bo'lishi uchun unga ma'lum texnik va ijtimoiy talablar qo'yiladi.

Texnik - talablar Shundan iboratki, bunda tara yasalgan materiallar va taraning tuzilishi tovarlarning o'ziga xos xususiyatlarini e'tiborga olgan holda ularni saqlash uchun eng qulay sharoitlar yaratilishini, ularni tashish paytida ularning yaxshi saqlanishini ta'minlanishi lozim. Tara mustahkam, engil va ortish - tushirish ishlarini bajarishda hamda idishlarga solingan tovarlarni tashishda qulay bo'lishi kerak.

Tovar sotish ilg'or usullarning keng joriy etilishi, savdo madaniyatining yuksalishi ko'p jihatdan tovarlarni oldindan qadoqlab qo'yilishiga bog'liqdir. Tara o'lchamlari unga joylangan tovar hajmi yoki og'irligi bo'yicha xaridorlar ehtiyojlarini qondirishi lozim.

Iqtisodiy talablar idishning arzon bo'lishini taqozo qiladi. Ko'p ishlatiladigan taralar eng ko'p iqtisodiy samara beradi. Taraga texnik va iqtisodiy talablardan tashqari estetik talablar ham qo'shiladi. Xaridorlarga taralarga (shishaga, bankaga, qutiga, flakonga va hokazolarga solinib sotiladigan tovarlar taraning tashqi ko'rinishi bilan birga xaridorlar diqqatini o'ziga tortishi lozim. Shuning uchun tara shakli, uning bezatilishi (rangi, rasmlari, yozuvlari) tovarlarning jozibali va ajoyib ko'rinishga ega bo'lishiga, uni tashviqot qilishga, buyumniing xususiyatlari va uni iste'mol qilish usuli to'g'risida xaridorlarni xabardor qilishga yordam berishi shart.

Taraga qo'yiladigan iqtisodiy va estetik talablar bir-birini o'zaro to'ldiradi. Bu talablar GOSTlarda yoki texnik shartlarda aks ettiriladi. Taralar ana Shu GOSTlarga va texnik shartlarga muvofiq ishlab chiqariladi.

GOSTlar (texnik shartlar) tara (yashik, quti, biton, bochka, bonka, qop va x.k.), tara yasaladigan material, tara o'lchamlarini, qaysi nuqsonlar bo'lganida taradan foydalanishga yo'l qo'yilishi va boshqa shartlarni o'zida aks ettiradi.

Mamlakatning tovar oborotida taralar nihoyatda katta ahamiyatga egadir. Modomiki Shunday ekan, tovarlarning aksariyati ishlab chiqarishdan xaridorga taralarga joylangan holatda etib boradi. Tovarining og'irligi va shakli ortish-tushirish ishlarida katta ahamiyat kasb etadi: tara qanchalik engil va qulay bo'lsa, mehnat unumdorligi ham Shunchalik yuqori bo'ladi.

Har yili tara tayyorlash va remont qilishga ancha mablag' sarflanadi. Shu sababli, tarani ehtiyot qilish, uning ko'p ishlatilishi (aylanishi)ga erishish muhim xalq xo'jaligi ahamiyatiga ega.

Fan va texnikaning o'sishi, kimyo sohasida ishlab chiqarishning kengayishi, tara xo'jaligini takomillashtirishga oid tadbirlarni amalga oshirishga, tara tayyorlash uchun engilliklar yaratadi.

6.3. Taralarni asosiy turlari tavsifi va tasnifi.

Tara turlari va tiplarining xilma-xilligi tovarlarning fizikaviy-kimyoviy xususiyatlari va ularni tayyorlashga sarflanadigan materiallarning o'zaro farqiga va boshqa omillarga bog'liqdir.

Mahsulotni o‘rash-joylash uchun qo‘llaniladigan tara **tashqi** yoki **transport** tarasi, **ichki** yoki **iste‘mol** tarasi kabi turlarga bo‘linadi. Tashqi tara tovar saqlash va tashish uchun foydalaniladi. Bular yashik, panjara, bochka, baraban va flyagalar, tunika idish, shisha, qop va Shu kabilardir.

Ichki tara iste‘molchiga tovar bilan birga keladigan dastlabki o‘ramlardir.

Transport tarasi mahsulot tayyorlanadigan joyda mahsulot ortib - joylab iste‘mol punktiga tashish uchun mo‘ljallangan. U turli tovarlar o‘rab joylanadigan - universal va biror muayyan mahsulot o‘rab-joylanadigan - ixtisoslashtirilgan bo‘ladi.

Mustahkamligi yoki mexanik chidamliligi darajasiga qarab transport tarasi **qattiq**, **yarim qattiq** va **yumshoq** xillarga bo‘linadi.

Foydalanish darajasiga qarab tara **bir marotabali** va **ko‘p aylanadigan** bo‘ladi. Ko‘p aylanadigan taralar tovaridan bo‘shashi bilan qayta foydalanish uchun tovar yetkazib beruvchi yoki tara yig‘uvchi tashkilotlarga albatta qaytariladi.

qattiq tara ma‘lum geometrik shaklda bo‘ladi, o‘rab-joylangan mahsulotni mexanik shikastlanishidan saqlaydi, tara devorlariga ichkari va tashqaridan tushadigan yuk bosimiga bardosh beradi. Shuningdek, mahsulotni tashish paytidagi turtki va siltovlardan asraydi.

qattiq taraga metall, yog‘och va fanerdan yasalgan yashik, bochka va barabanlar kiradi.

YUmshoq tara yukni mexanik shikastlanishdan saqlaydi, mahsulot to‘lg‘azilgandagina muayyan shaklga kiradi. YUmshoq tara asosan sochilib (to‘kilib) ketadigan mahsulotlarni tashishda ishlatilib ularni changlanish, ifloslanishdan saqlashga mo‘ljallangan. YUmshoq tara qog‘oz, mato va chiptadan yasalgan paket va qoplardir.

YArim qattiq tara o‘zining dastlabki shaklini saqlay oladi. Lekin yuk og‘irligi ta‘sirida sal o‘zgarishi ham mumkin. YArim qattiq taraga kartondan yasalgan korobka va yashik, to‘qima savat va qutilar kiradi.

Tara turlari boshqa xususiyatlarga qarab ham belgilanadi:

a) qanday materialdan - yog‘och, metall, oyna, qog‘oz, karton, mato va x.k.;

b) yig‘iladigan, bo‘laklarga ajraladigan yoki ajralmaydigan va hokazo konstruktiv xususiyatlariga qarab;

v) yashik, bochka, korobka, shisha, bonka, panjara, biton, qop, chipta qoplar va hokazo shakli va tashqi ko‘rinishiga qarab;

g) quyma, shtamplangan, bochkali, perfolenta yoki sim bilan mahkamlangan va hokazo yasallish usuliga qarab;

d) gaz o‘tkazmaslik, nam o‘tkazmaslik, geometrik, no geometrik kabi spetsifik tuzilishiga qarab.

YOg‘ochdan yasalgan tara - hozirgi vaqtda eng ko‘p tarqalgan taradir. Taraning bu turiga taxta va faner yashiklar va fanerlardan yasalgan tarnovchalar, yog‘ochdan va fanerdan shtamplab yasalgan bochkalar, faner barabanlar kiradi. YOg‘ochdan yasalgan yashiklar tuzulishiga qarab bo‘laklarga ajratiladigan, ajralmaydigan hamda yoziladigan, zich va panjarasimon bo‘lishi mumkin. YOg‘och

yashiklar oziq-ovqat va engil sanoat mahsulotlarini o'rash-joylashda keng qo'llaniladi.

Metall tara - (bochka, balon baraban, korobka, biton va bonkalar). Bu tara ruxlangan tombop po'latdan hamda yaltiroq tunikadan yasaladi va xiyla qimmat tara hisoblanadi. Metall tara juda uchuvchan, o'z-o'zidan alanga oladigan tovarlarga, Shuningdek, o'simlik moylariga ishlatiladi.

To'qima tara - (zig'ir, jut va kanopdan yasalgan qoplar). qand solish uchun matodan yasalgan qoplar uch turli bo'ladi:

- a) 50 kg hajmli, xoshiyasi mustahkam tikilgan zig'ir-juft kanop qoplar;
- b) 50 kg hajmli, yuqori chidamli zig'ir-jut-kanop qoplar;
- v) zig'ir-jut, jut-kanopdan o'qqilgan qoplar.

qog'oz va karton tara - (qog'oz qoplar va paketlar, karton yashik, korobka va qutilar). Bu tara yog'och taradan ancha engil, hajmi kichik bo'lib o'zining izolyatsion xususiyatiga ko'ra boshqa ko'p xil taralardan afzaldir. Gofrirovka qilingan karton yashiklar turli xil tovarlarni o'rash-joylash uchun mo'ljallangan. Makaron, kir va atir sovunlarni o'rash-joylash uchun yaxlid qo'yilgan va presslangan qog'oz yashiklardan foydalaniladi.

SHisha tara - suyuq va yarim suyuq oziq-ovqat tovarlarini quyish va saqlash hamda konservalangan mahsulotlarni havosizlab bekitish uchun foydalaniladi.

Plastmassadan yasalgan tara - bu taralarni yasash uchun polietilen, polisterol, polivinilxlorid, formaldegid smolasi kabi polimerlardan foydalaniladi. Plastmassa tara mahsulotni chang va xidlanishdan, Shuningdek, chirish va boshqa mikrobiologik o'zgarishlardan saqlaydi.

Tayanch iboralar

Tara. Tara mahsuloti. Tejash. Saqlash. Nobudgarchilik. Transportbop. Fizikaviy-kimyoviy xususiyat. Operatsiyalarni soddalashtirish. Metall yashiklar. Konteyner. Samarali foydalanish. O'rab-joylab sotish. Texnik talab. Iqtisodiy talab. YOg'och tara. Ichki tara. qattiq tara. SHisha tara. YUmshoq tara.

Nazorat va mulohaza savollari

1. Qanday tara turlarini bilasiz?
2. Taralarga qanday talablar qo'yiladi?
3. Taralarning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
4. O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish magazinlarida taralardan foydalanish qanday samara beradi?

Asosiy adabiyotlar:

1. Egorov V.F. Organizatsiya torgovli. M.-Sankt- Peterburg:Piter.2004
- 2.Pankratov F. G., Pambuxchiyants V. K. «Kommertsiya i texnologiya torgovli», M. IVTS «Marketing» 2002.

3. Pankratov F.G i drugie. «Organizatsiya i texnologiya togovyx protsessov» M. Ekonomika 2001.
4. WWW. PITER.COM.
5. Rambler-http ://www.rambler, ru/.

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Avanesov YU.A., Klochko i drugie. «Osnovy kommersii». M., To «Pyuks-art», 2000.
2. Densburg V., Mankrid R., Teylor V. Osnovy optovoy togovli. Sankt-Peterburg, Neva-Ladogaonsga, 2000.
3. Zamkovskiy D. YA. Optovaya togovlya neprodovolstvenno'mi tovarami. M. Ekonomika, 2000.
4. Pankratov F.G., Seregina T.K. «Kommercheskaya deyatel'nost'. M.: IVTS «Marketing», 2002.
5. List .RU- http ://www.list.ru/;
6. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

7-MAVZU. YUKLARNI TRANSPORT VOSITALARIDA BOSHQA JOYGA TASHISH TEXNOLOGIYASI

- 7.1. Savdoda transportlar yordamida har xil operatsiyalarni bajarish va ularni roli.
- 7.2. Temir yul transporti yordamida tovarlarni boshqa joyga tashish.
- 7.3. Avtomobil transporti yordamida tovarlarni tashish texnologiyasi.
- 7.4. Tovarlarni suv va havo transportida tashish.

7.1. Savdoda transportlar yordamida har xil operatsiyalarni bajarish va ularni roli.

Transport yordamida operatsiyalar deganda tovarlarni omborlardan jo'natish uchun tayyorlash, ularni transportga yoki yuk jo'natuvchiga topshirish, yuklarni transportdan olish, yuklarni tashish hujjatlarini va yuk tashish hisob-kitoblarini rasmiylashtirish, Shuningdek zarur transport vositalarini yuboriladigan joyga o'z vaqtida keltirishni ta'minlashga doir operatsiyalar tuShuniladi.

Tovarlarni ishlab chiqarilgan joyidan Chakana savdo tarmoqlariga Shuningdek, ulgurji savdo omborlaridan magazinlarga tashish uchun ular orasidagi masofa va boshqa sharoitlarga qarab transportning har xil turlaridan: temir yul, dengiz, avtomobil va havo transportlaridan foydalaniladi.

Ishlab chiqarish rivojlangan sari, uni ixtisoslashtirish va ijtimoiy mehnat unumdorligini oshirishning ahamiyati ortib boradi. Bunda yuk jo'natuvchilar va yuk qabul qiluvchilarga yuk tashishda ko'rsatiladigan, markazlashtirilgan transport yordamida xizmatlari muhim xalk xo'jalik ahamiyatiga ega.

To'liq ravishda transport yordamida xizmat ko'rsatish, tovarlarni yuk egasining ishtirokisiz yuk jo'natuvchining eshigidan yuk qabul qiluvchining eshigiga qadar etkizib berishni nazarda tutadi va jo'natuvchi omboridan yukni qabul qilish, uni yuk jo'natiladigan temir yul stantsiyalari, portlar va pristanlarga yetkazib berish, yuklarni vagonlarga, kemalarga va samolyotlarga ortish, yuklarni tashishga doir hisob-kitob va tovar-transport hujjatlarini rasmiylashtirish, yo'lda yukni kuzatib borish, bojxona operatsiyalarini rasmiylashtirish, yuklarni tushirish va hujjatlarni tekshirib chiqish, yuklarni yuk qabul qiluvchi omboriga yetkazib berish va topshirishni nazarda tutadi.

Hozirgi vaqtda transport yordamida operatsiyalarni temir yul, dengiz va daryo portlari, umumiy foydalanishdagi transport avtoxo'jaliklar va boshqarmalarga qarashli avtoxo'jaliklar vositalari yordamida amalga oshirilmoqda.

Temir yo'l transportida xizmatlar temir yo'l va avtotransport korxonalari tomonidan turli xil texnologik sxemalar va maxalliy tartib qoidalar bo'yicha amalga oshiriladi.

Avtomobil korxonalari keyingi yillarda transport xizmatlari (jo'natish, ortish, tushirish operatsiyalari, yuklarni stantsiya va portlarga markazlashtirilgan tartibda tashib keltirish va tashib ketish, tovarlarni savdo tarmoqlariga markazlashtirilgan tartibda tashib keltirish) sezilarli darajada kengaytirilgan. Bu transport darajasini ancha kamaytirishni, mehnat unumdorligini va transport vositalaridan foydalanish samaramdorligini oshirish imkonini beradi.

Transport yordamida xizmat ko'rsatish operatsiyalari tashkilotlar va korxonalar o'rtasidagi shartnomalarga binoan reja asosida amalga oshiriladi. Ularda xizmatlar xarakteri va hajmi, ularni bajarish tartibi va haq to'lash kabilar belgilab beriladi.

7.2. Temir yo'l transporti yordamida tovarlarni boshqa joyga tashish.

Tashkilotlar va korxonalar temir yo'l transportida yuk tashishning yillik rejalari loyixalarini (zarur hisob - kitob va asoslar bilan birga) 1 iyundan kechiktirmasdan Savdo vazirligiga topshiradilar. Bu loyixalar temir yo'l boshqarmasiga ham topshiriladi. Temir yo'l transportida yuk tashishning yillik rejalari loyixalarini ham markazlashtirilgan tartibda, ham joylarda yuk tashishni kvartal rejalashtirishning yuklar nomenklaturasini birlashtiruvchi nomenklatura bo'yicha ishlab chiqaradilar.

Xo'jalik faoliyatining reja loyixalari va buyurtmalari asosida yuk tashishning (tonna xisobida) yalpi xajmi bo'yicha yillik reja loyixasini ishlab chiqarish hamda Aloqa yo'llar vazirligiga topshiradi. YUk tashishning kvartal va yillik rejalari, Shuningdek, ayrim O'zbekistonning qarorlarida belgilangan yuk tashish topshiriqlari asosida ishlab chiqiladi. Savdo tashkilotlari yuk tashish rejasi loyihalarini rejalashtirilayotgan kvartal boshidan kamida 50 kun oldin O'zбекиsavdoga() taqdim qiladilar. YUk tashishning kvartal rejalari loyixalarida vagonlar va tonnalarning o'rtacha sutkalik miqdori ko'rsatiladi. YUk tashish

rejalashtirilayotganda qishlok xo'jalik mahsulotlarini ishlab chiqarish, tayyorlash va ortib jo'natishning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinadi. O'zbekiston temir yo'llari ustaviga binoan tayyorlov tashkilotlari va korxonalari sabzavot, kartoshka, meva va boshqa qishlok xo'jalik mahsulotlarini reja asosida, Shuningdek, ortish boshlanishidan 5 kun oldin beriladigan buyurtmalar bo'yicha ortib jo'natadilar. Bunday xollarda oylik rejalar 5 kunlik buyurtmalar asosida aniqlanadi, reja bajarilgani uchun jarimalar 5 kunlik buyurtmalar yig'indisiga qarab har qaysi dekada uchun hisob-kitob qilinadi.

Kvartallik yuk tashishlar vagonlar va tonnalar bo'yicha yoki faqat vagonlar bo'yicha rejalashtiriladi. YUk tashish rejaları Aloqa yo'llari vazirligi va temir yo'llar boshqarmalarida kelishilib, tasdiqlangandan so'ng O'zbeksavdo () kvartallik va oylik yuk tashish rejalarini rejalashtirayotgan kvartal boshlanishidan 20 kun oldin O'zbeksavdo Aktsioner Kompaniyasiga va yuk jo'natuvchi korxonalarga habar qiladi.

YUk jo'natuvchilar o'zlariga ajratilgan vagonlar limitiga binoan oy boshlanishidan 14 kun oldin temir yo'llar boshqarmasiga yuk tashishning kengaytirilgan rejasini taqdim etadilar. Bu rejada yuk jo'natuvchi to'liq nomi va adresi, hisob-kitob schyoti raqami va Davlat banki bo'limi, yukning aniq nomi, yuk jo'natiladigan va yuk yetkaziladigan stantsiyalar, vagon va tonnalar soni, harakatdagi sostavning turi ko'rsatiladi. Rejalar 3 nushada tuziladi, korxona rahbari tomonidan imzolanadi va muxir bilan tasdiqlanadi.

YUk jo'natuvchilar yuk tashish oylik rejaları asosida dekada boshlanishidan uch kun oldin stantsiya boshliqlari orqali temir yo'l bo'limi boshliqlariga yuk ortish uchun buyurtma beriladi.

Stantsiya va bo'limlarning boshliqlari yuk jo'natuvchilarga dekada boshlanishidan 1 kun oldin vagonlar berilayotganini habar qiladilar. Rejadan ortiq yoki rejadan tashqari yuk ortish zarur bo'lib qolganda yuk jo'natuvchilar yuk ortiladigan vaqtdan kamida 5 kun oldin temir yo'l boshlig'iga buyurtma beradilar. YUk jo'natuvchining bunday buyurtmasini bajarish imkoni bo'lmasa, bu xaqda u 3 kun ichida habardor qiladi. Joriy oyda temir yo'l orqali yuk tashish rejasini bajarmasalar, yuk jo'natuvchilar Shu kvartalning keyingi oylarida buning o'rnini ham to'lg'azishlari kerak.

YUk tashish rejaları o'zgartirilganda kvartal rejaları yuk jo'natuvchi boshqarma va idoralarning tavsiyasi bilan rejalashtirilgan kvartal tugashidan kamida 35 kun oldin o'zgartirilishi, oylik rejalar esa joriy oy tugashidan kamida 15 kun oldin yuk tashish rejasini tasdiqlaydigan tashkilot tomonidan o'zgartirilishi mumkin.

YUklarni temir yo'lda tashish turli qatnov yo'llari bilan bajariladi:

maxalliy qatnov - yuk bitta yo'lda tashiladi;

bevosita qatnov - yuk ikki va undan ortiq yo'lda tashiladi;

bevosita-aralash qatnov - yuk temir yo'lda transportning boshqa turlari ishtirokida yagona tashish xujjati bo'yicha tashiladi;

bevosita xalqaro qatnov - ikki yoki undan ortiq davlatlarning temir yo'llari ishtirokida yuk tashish.

Tashiladigan yuk partiyasining hajmiga qarab yuk tashish quyidagilarga bo'linadi:

mayda jo'natishlar - bunda yukning og'irligi 10 tonnadan oshmasligi, lekin 20 kg dan kam bo'lmasligi, xajmi esa to'rt uqli vagonning $\frac{1}{3}$ qismidan ko'pini egallamasligi kerak;

kichik tonnali jo'natishlar - to'rt o'qli vagon og'irligi 10 tonnadan 20 tonnagacha bo'lgan va Shu vagonning yarimidan ko'pini egallamay, bitta nakladnoy bilan tashiladigan yuk partiyasi;

vagonbay jo'natishlar - bunda yukning vazni yoki xajmi alohida vagon talab qilsa, bitta nakladnoy bilan jo'natiladi;

marshrutli jo'natishlar - bunda yuk butun poezd sostaviga ortish uchun etarli miqdorda bo'ladi;

gruppalar jo'natishlar - bunda marshrutli jo'natish uchun etarli bo'lmagan yukni vagonlar gruppasida jo'natadi;

Tashish yukli tezlikda (oddiy yuk poezdlarida), katta tezlikda (tezyurar poezdlarda) va yuk bagaji tarzida passajir poezdlarida amalga oshiriladi.

YUk jo'natuvchi har qaysi yuk jo'natishda asosiy tashish xujjati bo'lgan nakladnoyni yuk jo'natish stantsiyasiga berishi kerak. Nakladnoy yuk bilan birga jo'natiladi va yuk tayinlangan stantsiyaga borgach, qabul qiluvchiga yuk bilan birga topshiriladi.

Temir yul transportida **umumiy, alohida** va **mahalliy** tariflar amal qiladi. Umumiy tariflar temir yullarning barcha tarmoqlarida qo'llaniladi hamda hisob-kitob alohida va mahalliy tariflar bo'yicha o'tkaziladigan yuk tashishdan boshqa barcha yuk tashishlar uchun ta'luqlidir.

Temir yul tariflari yuk turi va yuk tashish masofasiga qarab farqlanadi. Umumiy tariflarning asosiy turi vagonbay tarifdir. Bu tarif, odatda, yukli tezlikda (oddiy yuk poezdlarida) yuk tashilgan vagonga xaq to'lash uchun belgilanadi. Tariflarning bunday tuzilishi yuk jo'natuvchilarni harakatidagi sostavning yuk ko'tarish quvvatidan foydalanishni yaxshilashdan iqtisodiy manfaatdor qiladi. Vagonga qancha ko'p yuk ortilsa, transport harajatlari Shuncha kam bo'ladi. YUklarni katta tezlikda tashishda vagon haki ikki baravar ko'payadi.

Mayda yuk jo'natishlarda tarif bo'yicha tashish haqi yukning asl vazniga qarab belgilanadi. Bu tariflar darajasi, odatda, vagonbay jo'natishlarga qaraganda ikki baravar yuqori bo'ladi.

Tez buziladigan yuklar sovutilgan xolda tashilganda tashish to'lovlaridan tashqari, yuk jo'natuvchi sovitish transporti uchun ham hak to'laydi. Tariflardan qo'shimcha operatsiya va yumushlar uchun ham yig'imlar, Shuningdek, jarimalar belgilanadi.

7.3. Avtomobil transporti yordamida tovarlarni tashish texnologiyasi.

YUklarni qisqa masofaga tashishda transportning asosiy turi avtomobil transportidir. Tashiladigan yuklarni hajmi bo'yicha avtotransport birinchi o'rinda turadiki, buning sababi tashish masofasining qiskaligi. Agar

1tonna yuk temir yul transportida o'rtacha 800 km masofaga tashilsa, avtomobil transporti bilan faqat 13 - 15 kmga tashiladi, holos.

Avtomobil transportida transportning boshqa barcha turlari (hammasi qo'shib hisoblagandagiga qaraganda tahminan 3,5 barobar yuk tashiladi. Avtotransportning yuk oboroti unchalik katta emas (mamlakat yuk aylanish umumiy hajmining 5,9%ni tashkil etadi. Ammo avtotransport salmog'i asosan rayonlararo va oblastlararo yuk tashish hisobiga yildan yilga ortib bormoqda.

Savdo tashkilotlari tovarlarining asosiy qismi avtomobil transportida tashiladi.

Avtomobilda yuk tashishni muvaffaqiyatli uyushtirish hamda tovarlarni tashish harajatlarining minimal bo'lishiga erishish uchun avvalo avtomobil transportining ishlab turgan zarur miqdordagi sostavi kerak. YUk avtotransportining harakatdagi sostaviga avtomobillar, avtomobil tortkichlar, pritseplar, yarim pritseplar va transport uchun mo'ljallangan ajralma pritseplar kiradi.

YUklarni tashish uchun yuk ko'tarish quvvati turlicha bo'lgan yuk avtomobillaridan foydalaniladi. 1 tonnagacha va 1 tonnadan 2 tonnagacha yuk ko'tara oladigan avtomobillaridan kichik partiyadagi yuklarni savdo va umumiy ovqatlanish korxonalariga tashib berish uchun foydalaniladi. YUk ko'tarish quvvati o'rtacha bo'lgan, ya'ni 2 tonnadan 5 tonnagacha yuk ko'taradigan hamda yuk ko'tarish quvvati ko'p bo'lgan, ya'ni 5 tonnadan 10 tonnagacha yuk ko'taradigan avtomobillar tovarlarni bir oblast doirasida tashishda ham oblastlararo yirik partiyalar tashishda ham xizmat qiladi. YUk ko'tarish quvvati juda ko'p bo'lgan, ya'ni 10 tonnadan ortiq yuk ko'taradigan mashinalardan ham foydalaniladi.

Avtomobilda yuk tashishni uyushtirish tartibi har bir respublika qarorlari bilan tasdiqlangan avtomobil transporti ustavlari, Shuningdek ustavlar asosida nashr qilingan yuk tashish qoidalari bilan belgilanadi.

Avtomobilda yuk tashish **mahalliy** - 50 km gacha, **shaharlararo** - 50 km dan ortiq, **respublikalararo** (2 va undan ortiq respublika) hamda **xalqaro** (chet elga yoki chet eldan) yuk tashishlarga bo'linadi. Avtomobilda yuk tashish rejali tartibda amalga oshiriladi.

Yillik rejalar O'zbekiston Respublikasi tomonidan kelishilgandan so'ng boshqa respublikalar tomonidan tasdiqlanadi va avtomobil transporti vazirliklariga ma'lum qilinadi. Bu vazirliklar tasdiqlagan rejalarini yuk jo'natuvchi vazirlik va tashkilotlarga hamda avtomobil transporti boshqarmalarga yetkazadilar. YUk jo'natuvchilari belgilangan muddatda tegishli avtotransport boshqarmalariga yillik reja o'z qaramoqlaridagi tashkilot va korxonalar bo'yicha qanday taqsimlanganini habar qiladilar. Respublika savdo tashkilotlarga qarashli korxonalar uchun yillik yuk tashish rejalarini tasdiqlaydi. Ular bu rejalarini, o'z navbatida, yuk jo'natuvchilar va yuk qabul qiluvchilarga taqsimlab, avtoxo'jaliklarga ma'lum qiladilar. Kvartal boshlanishidan 10 kun oldin avtotransport korxonalari kvartal rejasi doirasida yuk tashishning oylik hajmini belgilab oladilar. Reja asosida avtoxo'jaliklar yuk jo'natuvchilar va yuk qabul qiluvchilar bilan shartnoma tuzadilar. Bu shartnomada yuk tashishning hajmi va shartlari, hisob-

Tashishda buzilish va zararlanishdan saqlash uchun taraga joylash lozim bo'lgan tovarlarni standart talablariga javob beradigan taralarga joylash kerak.

Avtoto'ralik olingan buyurtmalarga muvofiq belgilangan vaqt va miqdorda texnik jihatdan bekamu-ko'st avtomobillar yetkazib berishi shart.

Ayrim oziq-ovqat va sanoat tovarlarini maxsus kuzovli avtomobillarda tashish zarur. YUk jo'natuvchi tovarlarni tashishga topshirganda asosiy yuk tashish hujjati hisoblangan tovar - transport nakladnoyni xaydovchiga berishi kerak. Bu hujjat to'rt nushada tuzilib, birinchi nushada hisob-kitob, ikkinchisi transport ishini hisobga olish, uchunchisi tovarlarni o'z joyiga yetkazib berishni nazorat qilish va to'rtinchisi tovar oluvchi uchun mo'ljallangandir.

Xaydovchi yuk qabul qilishda yuk jo'natuvchiga xizmat guvoxnomasini va avtoto'ralik muxiri bilan tasdiqlangan yo'l varaqasini ko'rsatadi.

YUkni ortish, mahkamlash, yopish va tugish-bog'lashni yuk jo'natuvchi, uni tushirish, bog'lam-bog'ich va yopqichlarni echib olish yuk qabul qiluvchi tomonidan bajariladi.

YUk jo'natuvchi yukning og'irligi va tara o'rinlari sonini tovar-transport nakladnoyiga yozib qo'yadi.

Xaydovchi-ekspeditor tovar-transport nakladnoyining hamma nushalarini imzolab, yuk tashishga qabul qilinganini tasdiqlaydi.

7.4. Tovarlarini suv va havo transportida tashish

Mamlakat transport tizimini samarali ishlashida suv va havo transporti muhim ahamiyatga egadir.

Dengiz transporti juda arzon, tovarni o'tkazish darajasi hamda universalligi yuqori bo'lib hisoblanadi.

Daryo transporti qo'llanilishi chegaralanganligiga qaramay ayrim tumanlarda xalq iste'mol tovarlarni tashishda qo'llaniladi.

Havo transporti eng tezkor bo'lib hisoblanadi. Ammo bu transportda yuklarni tashish narxi yuqori bo'lganligi tufayli xalq iste'mol tovarlarini tashishda qo'llanilishi chegaralangan.

Dengiz transporti qo'llaniladigan joylarda dengiz orqali suzish Savdo Kodeksi, daryo transportida yuk tashishda Ichki Suv Transporti Nizomi yordamida tartibga solinadi.

Dengiz transportida yuk tashish aloqa turlari bo'yicha portlararo aloqasi to'g'ridan-to'g'ri suv (dengiz va daryo portlari o'rtasidagi) aloqasi va to'g'ri aralash (temir yo'l - suv yoki avtomobil) aloqasi.

YUklarni tashish uchun alohida to'g'ri va aralash aloqalarga tuziladigan buyurtmalarda yuk egasi haqida ma'lumotlar, yuk tashish hajmi tonnada, yukni nomi va o'ram turi, jo'natish va keltirish portlari ko'rsatilgan bo'lishi kerak.

YUklarni topshirishda yuk jo'natuvchi ortish orderini to'ldiradi, uni asosida portni yuk idorasi tashib boruvchi hujjatni - konosamentni yozib boradi. Agar yuk tashish to'g'ridan-to'g'ri aralash aloqa orqali amalga oshirilsa nakladnoy

va yo‘l vedomosti yozilishi rasmiylashtiriladi, yuk jo‘natuvchi konosament o‘rniga kvitantsiya beriladi va yuk qabul qilinadigan joyda uni ko‘rsatilgandan so‘ng yuk beriladi. Har bir qabul qilingan yuk o‘rniga portda transport marjirovkasi qo‘yiladi.

Ortish-tushirish ishlari port mablag‘lari va kuchlari yordamida jo‘natuvchilar va qabul qiluvchilar hisobidan amalga oshiriladi.

Portda yuk uch kun bepul saqlanadi. 24 soatdan ko‘p saqlangan yuklarga to‘lovlar tarif bo‘yicha olinadi.

YUk qabul qiluvchi yukni olish paytida konosament va ishonchnomani birinchi nushasi taqdim etiladi. Kamomat yukni buzilishi, ayrim joylarni shikastlanishi aniqlangan holda yuk qabul qiluvchi tijorat aktini tuzilishini talab qilishi shart.

Daryo transportida aloqalar turlari bo‘yicha tashishlar quyidagilarga bo‘linadilar:

- ichki suv aloqasida;
- bitta kema xo‘jaligi ichida tashish;
- to‘g‘ridan-to‘g‘ri ichki suv aloqasi;
- bir nechta kema xo‘jaligi chegarasida;
- to‘g‘ridan-to‘g‘ri suv aloqasida;
- daryo va dengiz transporti ishtirokida.

Bitta yuk tashish hujjatga asosan daryo transportida jo‘natish holatida yukni hajmiga ko‘ra kichik partiyaligi (og‘irligi 20 t ortiq bo‘lmagan), sudovoy normadan kamroq va sudovoylarga bo‘linadi.

YUkni jo‘natishga taqdim etilganda yuk jo‘natuvchi nakladnoy to‘ldiradi.

Daryo portida yukni olish uchun yuk qabul qiluvchi nakladnoy va ishonchnomani ko‘rsatishi kerak.

Daryo transportida yuk tashish muddatiga yukni turi, suv oqimi davri, kemandi tezligi va uni harakat yo‘nalishi ta’sir ko‘rsatadi.

Havo transportida yuk tashishda tartibga soluvchi asosiy hujjat bo‘lib havo Kodeksi hisoblanadi. Kodeks asosida yo‘lovchilarni, yuklarni va bagajlarni tashish qoidalari tuziladi.

Havo transportida yuklarni tashish shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Bir marotaba talabnomalar bilan kichik partiyadagi tezkor va qimmatbaxo yuklar jo‘natiladi.

YUklarni jo‘natish yuk nakladnoyini yozish bilan rasmiylashtiriladi.

Ortish-tushirish ishlari asosan aeroport kuchlari va vositalari bilan amalga oshiriladi. Havo transportida yuklarni saqlash va berish tartibi boshqa transport turlari kabi bajariladi.

Tayanch iboralar

Transport turlari. YUk jo‘natuvchi. YUk tashish. Masofa. Temir yo‘l stantsiyalari. Umumdorlik. Markazlashtirilgan usul. Dengiz transporti. Portlar. Vagon. Kema. Samolet. Texnologik sxema. Avtomobil transporti. Buyurtma. YUk ortish. Mahalliy qatnov. Mayda jo‘natishlar. Tariflar. YUk ko‘tarish quvvati. Avtoxo‘jaliklar.

Nazorat va mulohaza savollari

1. YUk tashishda qanday transport turlaridan foydalaniladi?
2. Temir yo‘l transportida yuklar tashish qanday amalga oshiriladi?
3. YUk tashishda transport vositalarini qanday yutuqli va kamchilik tomonlari mavjud?
4. YUk tashishda qanday hujjat rasmiyatchiliklari amalga oshiriladi?
5. Ёё òàøèøää òàðàæàòëäð âà òàðèòëäð òùğ‘ðèñèää íèà àäÿ îèàñèç?

Asosiy adabiyotlar:

1. Pankratov F. G., Pambuxchiyants V. K. «Kommertsiya i texnologiya torgovli», M. IVTS «Marketing» 2002.
2. Pambuxchiyants O.V. Texnologiya roznichnoy torgovli. M.: Dashkov-K. 2000 g.
3. Pankratov F.G i drugie. «Organizatsiya i texnologiya torgovnykh protsessov» M. Ekonomika 2001.
4. WWW. PITER.COM.
5. Yandex- <http://yandex.ru/>;
6. Aport!- <http://www.aport.ru/>;

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Avanesov YU.A., Klochko i drugie. «Osnovy kommersii». M., To «Pyuks-art», 2000.
2. Densburg V., Mankrid R., Teylor V. Osnovy optovoy torgovli. Sankt-Peterburg, Neva-Ladogaonska, 2000.
3. Zamkovskiy D. YA. Optovaya torgovlya neprodovolstvenno‘mi tovarami. M. Ekonomika, 2000.
4. Pankratov F.G., Seregina T.K. «Kommercheskaya deyatel'nost'. M.: IVTS «Marketing», 2002.
5. «@RUS»- <http://atrus.ru/>;
6. List .RU- <http://www.list.ru/>;
7. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

8- MAVZU. MAGAZINLARDA SAVDO-TEXNOLOGIK JARAYONLARINI TASHKIL ETISH

- 8.1. Magazinlardagi savdo-texnologik jarayonning tarkibiy qismlari va uni ratsional tashkil qilish tamoyillari.
- 8.2. Magazinlarga tovarlarni keltirish va qabul qilish texnologik operatsiyalari.
- 8.3. Tovarlarni saqlash va sotishga tayyorlash texnologiyasi.
- 8.4. Tovarlarni savdo zalida joylashtirish va yoyib qo'yish.
- 8.5. Tovarlarni Chakana sotish texnologiyasi.

8.1. Magazinlardagi savdo texnologik jarayonning tarkibiy qismlari va uni ratsional tashkil qilish tamoyillari.

Chakana savdo korxonalarida savdo - texnologik jarayon tovarning magazinga tushishdan boshlab, to xaridorning shaxsiy mulkiga aylangunga qadar bosib o'tgan harakati yo'lida amalga oshiriladigan alohida operatsiyalarning yig'indisidan iboratdir.

Magazindagi barcha savdo - texnologik jarayonlar asosiy va yordamchi jarayonlarga bo'linadi. Tovarlarni sotish va xaridorlarga qo'shimcha xizmat ko'rsatish asosiy jarayonlarga kiradi. Bular savdo tarmoqlarining asosiy vazifalarini bajarish bilan bevosita bog'liq bo'lgan alohida operatsiyalardan tashkil topadi va magazinning savdo zalida amalga oshiriladi.

Yordamchi jarayonlarga tovarlarni qabul qilib olish, saqlash, savdoga tayyorlash, ularni magazin ichkarisida tashish, bo'sh taralarni qaytarib yuborish va boshqalar kiradi.

Yordamchi jarayonlar asosiy texnologik jarayonlarni bajarish uchun zarurdir. Ular tovarlarni qabul qilib olish, saqlash, sotishga tayyorlash uchun maxsus ajratilgan xonalarda amalga oshiriladi.

Xaridorlar talabini o'rganish, tovar assortimentini tuzish, reklama va axborotlarni tashkil qilish va hokazolar bilan bog'liq bo'lgan savdo ishlarining ba'zi turlarini bajarish magazindagi savdo-texnologik jarayonning muhim tarkibiy qismlaridandir.

Asosiy va yordamchi jarayonlar hamda operatsiyalar ma'lum izchillikda, bir muncha uzluksiz va bir yo'lda bajariladi. Magazinning kattaligi, uning ko'p qavatlilik, binoning hajm jixatidan rejalash tuzilishi, texnologik jarayonlarni bajarish uchun mo'ljallangan maydonning katta-kichikligi, magazin tovarlarining assortiment strukturasi savdo-texnologik jarayonni tashkil qilishdagi muhim omillardandir.

Chakana savdo korxonalarining savdo-texnologik jarayoni, magazin xodimlari bilan xaridorlar, tovarlar va asbob-uskunalar bir-biriga ta'sir ko'rsatadilar.

Magazinda savdo - texnologik jarayonlarning tashkil qilinishi savdo xodimlarini mehnat samaradorligining o'sishiga, savdo korxonasining moddiy-texnik bazasidan ratsional foydalanishi eng qulay mehnat sharoiti va tovar - material

boyliklarini butunligini ta'minlashga xaridorlarga kam vaqt sarflab, qulay sharoitda tovar xarid qilish imkonini yaratishga yordam berishi lozim.

Ratsional savdo - texnologik jarayonning asosiy tamoyillari quyidagilardir:

- savdoning ilg'or usullarini joriy qilish va ilmiy texnika taraqqiyotiga erishish;
- sermehnat operatsiyalarni mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish;
- tara - jihozlardan foydalanish bilan tovar ta'minotining eng qulay tizimini joriy qilish;
- yuk tushirilgan joydan magazinning savdo zaligacha yuklarni ketma-ket tashib borish harakatidagi texnologik karta - sxemalarini qo'llash asosida texnologik operatsiyalarning uzliksiz bajarilishini ta'minlash;
- mehnatni ilmiy tashkil etish.

8.2. Magazinlarga tovarlarni keltirish va qabul qilish texnologik operatsiyalari

Transport vositalari orqali do'konga yetkaziladigan tovarlarni to'xtovsiz qabul qilib turishlari shart. YUklarni ortish-tushirish ishlarini qonun-qoidalariga rioya qilgan holda amalga oshirish kerak. Tagliklarga qo'yilgan tovarlar avtomobildan elektr yuklaguvchi yordamida tushiriladi. /ildirakli konteynerlar avtomobil vositalari yordamida tushiriladi.

Magazinga kelgan tovarlar qabul qilish zonasiga yetkazib beriladi. Tovarlarni qabul qilish magazin savdo-texnologik jarayonini eng muhim operatsiyalardan biri bo'lib hisoblanadi va moddiy javobgar shaxslar orqali qabul qilinishi kerak. Faqat standart talablariga javob beruvchi va yuqori sifatli mahsulotlar qabul qilinadi.

Tovarlar magazinda sifati va miqdori bo'yicha qabul qilinish qonun-qoidalariga rioya qilingan holda amalga oshirilishi kerak.

Miqdor bo'yicha tovarlarni qabul qilish. Bunda tovar turlarini ko'pligi, joylarni soni, tovarlarni miqdori, tovar transport nakladnoylarini va boshqa hujjatlarini taqqoslash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Agar tovarlar magazinga kerakli hujjatlarsiz kelsa, u holda kelgan tovarlarga akt tuziladi, tovarlar esa saqlanishga olinadi.

Miqdor bo'yicha tovarlar belgilangan muddatlarda qabul qilinadi. Ochiq, buzilgan yoki tarasiz kelgan tovarlar magazinga Shu vaqtni o'zida qabul qilinishi kerak. Butun tarada kelgan tovarlar brutto og'irligi va joylarni miqdori bo'yicha ta'minotchidan kelgan paytda qabul qilinadi, netto og'irligi va tovar donalarini miqdori bo'yicha esa, tara ochilgandan so'ng qabul qilinadi, lekin 10 kundan kechikmagan holda, tez buzuluvchan tovarlar esa 24 soatda. Kelgan tovarlar miqdori hujjatda ko'rsatilgan o'lchov birligi bilan o'lchanadi.

Netto hajmi birligi belgilangan qonun-qoidalariga rioya qilgan holda tekshiriladi. Tara og'irligi tovarni netto og'irligi bilan birgalikda tekshiriladi. Tekshirish natijalari akt bilan rasmiylashtiriladi. Tara og'irligini tekshirish natijalari

haqidagi aktida tovarlar netto og'irligi ham ko'rsatiladi. Agar qabul qilish jarayonida etishmovchilik aniqlansa, qabul qilishni to'xtatib turish lozim.

Tovarlar saqlanishini ta'minlash va boshqa tovarlar bilan aralashib ketishiga yo'l qo'yilmasligi kerak. Tovarlar kamomatligi haqida akt tuziladi.

Agar tovarning brutto og'irligi hujjatlarda ko'rsatilgan og'irlik bilan to'g'ri kelmasa, magazin tarani va o'ramni ochmasligi kerak.

Tovarlarni oxirgi qabul qilinishida ikki tomonlama akt tuziladi, qatnashish uchun jo'natuvchi shaxslar taklif qilinishi kerak. Agar tovarlar jo'natuvchisi aybdor hisoblanmasa, tovar ishlab chiqaruvchisi chaqiriladi. Boshqa shahar ishlab chiqaruvchisi vakili Shu hollarda chaqirtiriladiki, qachonki bu narsa shartnomada ko'rsatilgan bo'lsa. Bir shahar jo'natuvchisining vakili chaqirilgan kunning ertasiga etib kelishi kerak, tez buzuluvchan tovar bo'lsa, chaqiralgandan keyin 4 soat ichida kelishi kerak.

Boshqa shahar vakili bo'lsa, chaqirilgandan keyin 3 kun ichida etib kelishi kerak.

Tovarlarni qabul qilish oxirgi natijalari bo'yicha akt tuziladi. Aktda etishmagan tovarlar miqdori, ularni qiymati, haqiqatdagi og'irligi, kamligi va boshqa ma'lumotlar ko'rsatiladi. Akt belgilangan shaklga muvofiq rasmiylashtiriladi.

Agar tovar qabul qilishda ortiqcha narsalar aniqlansa, bu haqda ham akt tuziladi.

Magazin manziliga jo'natilgan jo'natma kelmaganda pochta bo'limi orqali bu haqda qidiruv talab qilinadi va jo'natish bazasiga xabar qilinadi.

Agar taralardagi tovarlar butun plombalarda etib kelgan bo'lsa, qabul qiluvchi transport organlaridan ularni olishda taralarni dona miqdorini hujjatdagi bilan to'g'ri kelishini va tarani butunligini tekshirib olishi shart. Taralar butunligi haqida ishonch paydo bo'lgandan so'ng, tovarlarni qabul qiluvchi magazin xodimi, tovarlar butun plombada kelganligi haqida hujjatlarda ko'rsatadi.

Tovarlarni sifat bo'yicha qabul qilish. Tovarlarni sifat bo'yicha qabul qilish belgilangan muddatda amalga oshirilishi kerak. Agar tovar yetkazib beruvchi, magazin joylashgan joyda bo'lsa, undan kelgan tovarlar 10 kun ichida qabul qilinadi. Agar tovar yetkazib beruvchi boshqa shahardan bo'lsa, u holda undan kelgan tovarlar 20 kun ichida qabul qilinadi, tez buzuluvchan tovarlar esa 24 soat ichida .

qabul qilish jarayonida magazin xodimlari tovarlar sifatini, tarasini, o'ramini va markirovkasini belgilangan talablar bo'yicha talab qiladi.

Agar qabul qilgan paytda sifatsiz tovarlar aniqlansa, u holda qabul qilish tugatiladi va 1 tomonlama shartnoma tuziladi.

Tovarlarni sifat bo'yicha tuziladigan akti quyidagilarni o'z ichiga oladi: tovar qabul qiluvchi magazin nomi va magazin, akt raqami va tuzish kuni, tovarlarni sifat bo'yicha qabul qilishda va akt tuzishda qatnashgan kishilar ismlari hamda Shu shaxslar sifat bo'yicha qabul qilish qonunlari bilan tanishganliklari, jo'natuvchining ismi , tovarlarni yetkazish shartnomasining kuni va raqami, yukni belgilangan joyga kelgan kuni, transport tashkilotiga uni berish vaqti, tara va o'ramlarning butunligi va boshqalarni.

8.3. Tovarlarni saqlash va sotishga tayyorlash texnologiyasi

Ko'pchilik tovarlar magazinlarga taralarda o'rab-joylashgan holda kelib tushadi, bu faqat saqlash va tashish uchun zarurdir. Ba'zi tovarlar tashish va saqlash jarayonida o'zining dastlabki tovarlik jarayonini yo'qotadi, eziladi, changlanadi, ba'zi nooziq-ovqat tovarlarni buzilishdan saqlash uchun ular ximoya moyi bilan qoplanadi.

Tovarlarni sotishga tayyorlash, magazinda savdo-texnologik jarayonlarni samarali amalga oshirishida katta ahamiyatga ega bo'lib, tovarlarni sotishda yanada ilg'or usullarni kengroq joriy qilishga sharoit yaratadi va xaridorga xizmat ko'rsatishni yaxshilash hamda tezlashtirishga yordam beradi.

Tovarlarni sotishga tayyorlashga doir umumiy operatsiyalarga quyidagilar kiradi:

- tovar solingan idishlarini ochish - tovarlarni sirtqi taralardan bo'shatish. O'ramni ochishda tovar, idish va o'ram sifatini saqlash muhim talablardan biridir;
- tovarlarni saralash - bu tovarlarni assortiment ko'rsatkichlari, ya'ni razmeri, fasoni, sorti, narxi bo'yicha, Shuningdek narxga tamg'a ko'rsatilgan sortiga, ilova qilingan hujjatlarning preyskurantga mos kelishi bo'yicha gruppalandir;
- tovarlarning sifatini yaxshilash - bunda tovarlar changdan tozalanadi, dazmollanadi, moylari artiladi, mayda kamchiliklar yo'qotiladi, oziq-ovqat mahsulotlarinig ustki qatlamidagi yo'qotilgan dastlabki sifati tiklanadi;
- tamg'alash - tovarga tovar belgilari, ya'ni artikuli, sorti, nomeri va narxi ko'rsatilgan tovarlik yorlig'ini birkitish. Tovarga yorliqlar birkitiladi, osiladi, tikilib qo'yiladi. YOrliqning boshqa tomoniga bahosiniing to'g'riligini tasdiqlab, magazin mudiri imzo qo'yadi.
- qadoqlash va dastlabki kesib qo'yish - tovarlarni xaridorlar uchun o'ng'ayroq o'lchamlarda qilib, tortib tayyorlash va gastronomiya tovarlarini kesib qo'yish;
- tovarlarni savdo zaliga chiqarib yoyish uchun tayyorlash - maxsus taralarga tahlash, maxsus taxtachalarga yoyish, qismlarga bo'lib keltirilgan tovarlarni yig'ish;
- sovg'abop naborlarni butlash - servizlar, sovg'alar va garnaturalar.

Uncha katta bo'lmagan magazinlarda tovarlarni magazin sotuvchilari xaridorlarga xizmat qilishdan bo'sh paytlarida sotishga tayyorlaydilar. Tovarlarni sotishga tayyorlash maxsus mo'ljallangan va zarur asbob-uskuna hamda jihozlar yordamida tayyorlanadi.

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatiladigan magazinlarda tovarlar xaridorlarning tovarlarni mustaqil tanlashlari hisobga olingan holda sotishga tayyorlanadi. Tovarlarni sotishga tayyorlaydigan xonalarda ko'chma kasetalar, kataklar to'ldirib qo'yiladi, suriladigan javonlar, stellajlar, aravachalar to'lg'azib qo'yiladi; tayyor kiyimlar batamom tayyor ko'rinishda suriladigan osgichalar, shtangalarga osib qo'yiladi. Gazlamalardan oldindan yubkalik, ko'ylaklik, kostyumlik, shimlik, pidjaklik, nimchaliklar tayyorlab qo'yiladi. Har bir kiyimlikka uzunligi, kengligi, kiyimlik narxi ko'rsatilgan yorliq osib qo'yiladi.

Oziq-ovqat tovarlarni sotish vaqtiga, xaridorlar oqimining intensivligiga, tovarlarning xarid qilish tezligiga, sifatiga, narxiga qarab dozalarda qadoqlanadi.

qadoqlanadigan tovarlarning dozalanadigan miqdorlari xaridor talabiga mos tushishi zarur.

qadoqlash uchun qog'ozli, tselofanli, polietelenli paketlar va xaltachalar, kapronli qoplar, shisha bankalar, qog'oz stakanlar ishlatiladi. Tovarlarini sotishga tayyorlash va ularni savdo zaliga o'tkazishda xizmat zonasida tovarlar zonasining mavjudligi, har kungi sotiladigan tovar hajmi, ayrim tovarlarni dastlabki sotish zarurligini hisobga olish zarur.

8.4. Tovarlarini savdo zalida joylashtirish va yoyib qo'yish

Tovarlarining joylashuvi tovar guruxlari va guruxchalari bo'yicha ularning xususiyatlarini hisobga olgan holda savdo zaliga ketma-ket joylashtirilishini belgilashdan iboratdir.

Tovar aylanmasining hajmi va strukturalari, xaridor talabining xarakteri savdo zalida tovarlarini joylashtirish uchun asos hisoblanadi.

Magazinning savdo zalida tovarlar assortimenti quyidagi etaplar bo'yicha joylashtiriladi:

- savdo zali maydonini tovarlarning alohida guruxlari bo'yicha taqsimlash;
- tovarlarning guruxlar va guruxchalarga bo'lib ketma-ket joylashtirilishini belgilash;
- tovarlarni guruxlar va guruxchalar bo'yicha joylashtirishning texnologik chizmasini ishlab chiqish.

Ayrim tovarlarini joylashtirish uchun ajratiladigan savdo zali maydonning kattaligi xaridorlarning tovarlarini ko'zdan kechirish va tanlashga sarflanadigan vaqti, xarid qilingan tovarlarning gabariti va miqdori bilan aniqlanadi. Bu omillarning ba'zi tovarlarini sotish uchun savdo zali maydonning hajmiga ta'siri 1 xar bir kadrat metriga savdo maydonidagi tovar oboroti miqdorining ko'rsatkichida o'z ifodasini topadi. Bundan tashqari, ba'zi tovarlarini sotish uchun ajratilgan savdo zali maydonning hajmiga ularni sotish miqdori va magazin savdo zali maydonning umumiy ko'lami ham ta'sir ko'rsatadi.

Savdo zaliga ba'zi tovarlar guruxini joylashtirishda qabul qilish hamda saqlash xonalari bilan ularning savdo zalida turgan o'rni orasidagi yo'lning qisqa bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Magazinning savdo zaliga tovarlarini joylashtirishning ketma-ketligi ko'p jihatdan talabning kam ko'pligi bilan aniqlanadi. Xaridorgir tovarlarini ular saqlanadigan yoki qabul qilib olinadigan xonalarga yaqinroq joylashtirish tavsiya etiladi, bu esa savdo zaliga tovarlar zapasini to'ldirib turishda magazin xodimlarining sarflaydigan mehnatini bir muncha qisqartiradi. Xaridorgir tovarlarning savdo zalining ichkarisiga joylashtirish tavsiya etiladi, bu bilan magazinga kirish va undan chiqish eshigi oldida xaridorlarning to'planib qolishning oldini oladi.

Kam talab qilinadigan tovarlarini ularning sotilishini tezlashtirish maqsadida xaridorlar harakati yo'nalishi bo'ylab o'ng tomonga o'rnatilgan uchastkalarga, ya'ni qulay zonaga joylashtirish maqsadga muvofiqdir.

Savdo zalida tovarni joylashtirishning ketma-ketligini aniqlashda ularning gabaritlari va og'irliklari ham albatta hisobga olinadi. Og'ir va yirik gabaritli tovarlarni xaridorlar harakati yo'nalishining oxiriga va bu tovarlar saqlanadigan hamda qabul qilib olinadigan xonalar yaqiniga joylashtirilishi zarur.

Tovarlarni joylashtirishda xaridorlar harakati yo'nalishi, ularning psixologiyasi, tovarlarning fizik- ximyoviy xususiyatlarini inobatga olish kerak.

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish sharoitida xaridorlar oqimi harakatining asosiy qonuniyatlaridan biri uning soat strelkasi harakatiga teskari yo'nalishdir. Bu yo'nalishning qulayligi Shundaki, xaridorlar inventar savatchani chap qo'lida ushlab, ung qo'l bilan tovarlarni bemalol tanlaydilar va ularni savatchaga soladilar.

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatishda gurux tovarlar va ayrim tovarlar uchun doimiy zonalar ajratib qo'yish savdo zaliga tovarlarni to'g'ri joylashtirishdagi muhim shartlardan biridir. Xaridorlar tovarlarni Shunday joylashtirishga ko'nikadilar va savdo zalini osonlikcha mo'ljallay oladilar.

Savdo zaliga tovarlarni joylashtirishdagi yakunlovchi etap tovarlarni guruhlar va guruhchalariga qarab joylashtirishning texnologik chizmalarini ishlab chiqishdir.

Savdo zalida tovarlarning joylashtirishning texnologik chizmasiga quyidagi talablar qo'yiladi:

- xaridorlarning tovar guruxlari joylashgan joyi tezda mo'ljallab olishlari va kam vaqt sarflab, maksimal qulayliklar bilan xarid qilishlarini ta'minlash;
- barcha tovarlarni ilg'or usullar bilan sotishni tashkil qilishni ta'minlash;
- savdo maydonidan unumli foydalanishni ko'rsatish;
- tovarlar va moddiy boyliklarni nazorat qilish va saqlanishini ta'minlash;
- savdo zalida zaxiralarni to'lg'azib turishning eng qulay hal qilinishini nazarda tutish.

Savdo zaliga tovarlarni joylashtirish bilan birga tovarlarni sotishda ularni savdo jihozlariga yoyib qo'yish muhim ahamiyatga egadir. Tovarlarni maqsadga muvofiq qilib yoyish jihozlardan unumli foydalanishga imkon beradi, xaridorlar tomonidan tovarlarni ko'zdan kechirish va tanlash sharoitini yaxshilaydi, savdo zalida zaxiralarni to'ldirib turuvchi savdo xodimining mehnat sarfini kamaytiradi.

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish usulida tovarlarni maqsadga muvofiq qilib ochiq yoyib sotish katta rol o'ynaydi. O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish magazinlarida tovarlarni uyib, taxlab, qatorlab, osib, dastlab yoyish usullari qo'llaniladi. Tovarlarni uyib yoyib qo'yish birmuncha foydali hisoblanadi, chunki yoyishga mehnat kam sarflanadi va jihozlarning namoyish qilinadigan maydonidan unumliroq foydalanish imkon yaratiladi. Tara - jihozlar va konteynerlarda tovarlarni uyib qo'yish ayniqsa qulay. Bunday yoyilish usulidan ko'pgina oziq - ovqat maxsulotlari uchun va bir qator nooziq-ovqat tovarlari uchun foydalanish mumkin .

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish magazinlarida chiqarib qo'yishning vertikal va gorizontal usullari qo'llaniladi. Vertikal yoyishning mazkur gorkaning barcha tokchalariga bir xil nomdagi tovarlar vertikal bo'yicha, ya'ni tikkasiga qo'yiladi, bu esa tovarlarni ko'zga yaxshi ko'rinishini va yoyilgan tovarlarni aniqroq farqlashni ta'minlaydi.

Bir xil nomdagi tovarlarni gorizontal usulda yoyib qo'yishda tovarlarni uzunasiga o'rnatilgan jihozlarning bir yoki ikki tokchasiga uzunasiga joylashtiriladi. Bu usul yirik gabaritli va kasetalardagi mayda tovarlarni realizatsiya qilishda birmuncha foydali.

YOyib qo'yishning gorizontal usulida quyi tokchalarga talab kuchli bo'lgan tovarlarni qo'yish tavsiya etiladi.

Amalda ochiq yoyib qo'yishning aralash usuli keng qo'llaniladi. Bunda tovarlarni gorizontal va vertikal yoyish usullari birga qo'shib olib boriladi. Bu usullarda jihozlarga yoyish maydonidan unumliroq foydalanish va savdo zalida tovarlarni ko'prok joylashtirishga.

Jihozlarga tovarlarni ochiq yoyib qo'yishda quyidagi asosiy qoidalarni hisobga olish zarur:

- tovarlarni jihozlarga xaridorlar qo'li eta oladigan darajada joylashtirish kerak;
- savdo zalida tovarlarning ko'zga ko'rinarli bo'lishini ta'minlash zarur. Odamlarda ko'z holatining o'rtacha balandligi 1650 mm ga teng ekanligi uchun savdo jihozlarida tovarlar joylashtirilishi eng qulay, ya'ni 1100 dan 1600 mm gacha balandlikdagi zonada joylashtiriladi. Shuning uchun eng qulay zonaga impuls ehtiyojdagi va sekin oborot bo'ladigan tovarlarni joylashtirish lozim ;
- o'rash-joylashda tovarlar to'g'risida bayon qilingan axborotning yaxshi ko'rinishli bo'lishini ta'minlash;
- barcha ko'rgazma maydonlaridan unumli foydalanishni ta'minlash;
- tovarning va o'rash-joylashning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish;
- tovarlarni namoyish qilish maydonlariga ochiq yoyib qo'yish doimiy bo'lishi zarur;
- xaridolarga tovarlarni tanlash imkoniyatini yaratib berishni ta'minlash;
- gorkalarning yuqori tokchalari, iloji boricha vazni engil bo'lgan tovar bilan to'ldirilishi zarur;
- mayda tovar turlari gorkalarning o'rta tokchalariga yoyiladi;
- tovardagi baho belgilari aniq va ravshan bo'lishi lozim.

Magazinning savdo zaliga tovarlarni joylashtirish va ochiq yoyib qo'yish ijodiy yondoshishni, aniq sharoitlarni, savdo zalining katta-kichikligi va shaklini, savdo jihozlarining turlarini, tovarlarning fizik-kimyoviy xususiyatlarini va boshkalarni hisobga olishni talab qiladi.

8.5. Tovarlarni Chakana sotish texnologiyasi

Tovarlarni savdosi magazin savdo - texnologik jarayonining eng oxirgi BOSQICHi hisoblanadi. Bu BOSQICHda qilinadigan operatsiyalar javobgarlikni talab qiladi, chunki ular xaridorlarga bevosita xizmat ko'rsatish bilan bog'liqdir.

Tovarlarni sotish bo'yicha operatsiyalarni xarakteri va tuzilishi birinchi o'rinda realizatsiya qilinayotgan tovarlarni assortimentiga va sotish usuliga bog'liq. Shunday qilib har kuni ishlatiladigan tovarlarni tanlashda xaridor kam talab qilingan tovarlarga nisbatan kamroq vaqt ajratadi.

Chakana savdoda tovar sotishning quyidagi usullari ishlatiladi:

- o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish;

- namunalar bo'yicha;
- buyurtmalar bo'yicha.

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish sotish operatsiyalarni tezlashtirishga, tovar sotish hajmini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Tanlab olingan tovarlar hisob-kitobi kontrolyor-kassir yordamida amalga oshiradi. O'z-o'ziga xizmat qilishda sotuv zalining texnologik planirovkasi, moddiy javobgarlikning tashkillanishi, tovar ta'minoti hamda magazin xodimlarining funktsiyalari o'zgaradi.

O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish magazinlarida xodimlarning vazifalari asosan, xaridolarga maslahat berish, tovarlarni saqlanishini nazorat qilish, hisob-kitob operatsiyalarini bajarishdan iborat:

- xaridorlarni kutib olish va unga sotiladigan tovarlar, ko'rsatiladigan xizmatlar haqida ma'lumotlar berish;
- tovarlarni tanlash uchun xaridolarga aravacha berish;
- xaridor tovarlarni o'zi tanlab olishi va hisob-kitob joyiga olib borishi;
- tanlangan tovarlarni hisob-kitobi va cheklarni berishi.

Hozirgi vaqtda magazinlarda kartochkalardan keng foydalanilmokda. Magazin kartochkalari 2 xil bo'ladi: diskont va oldindan to'lash.

Boshlang'ich to'lovni to'lagandan so'ng, diskont kartochkasining egasi uni har ko'rsatishida ma'lum bir belgilangan savdo skidkasiga ega bo'ladi.

Oldindan to'lash kartasi bo'lgan klient, hali sotib olmagan tovar uchun avans to'lovi ko'rinishida bo'lgan o'zini pul mablag'larini magazin kassasiga qo'yadi. Keyinchalik xizmat ko'rsatishda klient kartasidan mablag'larni oddiy ko'chirilishi amalga oshiriladi. Xaridorlarni oldindan to'lash kartochkalariga qiziqtirish uchun qoidaga ko'ra, magazinlar klientga taklif qilinadigan kerakli savdo skidkalar va kerakli savdo tizimini ishlab chiqardi. Shunday qilib hisob-kitob kartochkalar diskont kartalarida bo'lgan elementlarni o'zi ichiga oladi.

Magazin kartochkalarini ishlatishni magazin tovar aylanishiga yaxshi ta'sir etadi. Bundan tashqari, oldindan to'lash kartochkalariga ega bo'lgan klient, hali berilmagan tovarning qiymatiga magazinni kreditlaydi. Bu esa magazinga qo'shimcha pul mablag'larini beradi hamda berilgan savdo korxonasining statusi va obro'sini oshirishga sabab bo'ladi. Magazin kartasi Shu kartani chiqargan korxonaning samarali reklama atributi bo'lib ham hisoblanadi va nafaqat magazin obro'sini, balki mijoz obro'sini ham oshiradi, chunki plastik kartalar hozirgi paytda tovarlar va xizmatlar uchun obro'li to'lov bo'lib hisoblanadi.

Plastik kartalar bilan ishlash magazin avtomatlashgan tizimi asosida doimiy mijozlar bazasidan to'lovlar kiritishga va ularni sotib olingan narsalari dinamikasini kuzatishga imkoniyat yaratadi.

Hozirgi paytda magazinlar magnit sxemali va mikrosxemali kartochkalardagi magazin tizimini olganlar. Kartochkalarni ikki turi ancha qulay bo'lib hisoblangan, chunki ular to'la himoyalangandir. Bundan tashqari maxsus terminal kassalarni ishlatilishi ularni avtorizatsiyasini osonlashtiradi.

Magazinlarda smat-kartalar bo'yicha xizmat ko'rsatish punktining tashkillanishi 3 variantda ishlatilishi mumkin.

Birinchi, kassa xizmat ko'rsatish avtomatlashgan tizimining oddiy elektron kassa apparatidan foydalanish mumkin. Bu apparat esa pipad orqali PIN

kodni (mijozni shaxsiy indentsifikatsiya nomeri) kiritish uchun klaviatura bilan va kartalardan ma'lumotlarni hisoblash uchun qo'shimcha uskuna bilan ta'minlangan.

Ikkinchidan, maxsuslangan savdo terminal kassasi ishlatilishi mumkin.

Uchinchidan, magazinda terminal sifatida PIN-kodni chiqarish uchun pinpad bilan va savdo cheklarini chiqarish uchun printer bilan oddiy shaxsiy kompyuter ishlatilishi mumkin.

Xaridorga xizmat ko'rsatishda, operator klient kartasini pinpadga qo'yadi va unga o'zini PIN kodini kiritishga taklif qiladi. Agar PIN kod noto'g'ri terilgan bo'lsa va karta nomeri xizmat ko'rsatishga taqiqlangan ro'yxatda bo'lsa, unda operatsiya bajarilmaydi, karta esa holatga qarab yo qaytariladi yo olib qo'yiladi.

Keyin sotuvchi terminalda tovar qiymatini teradi. Terminal qiymatni hisoblaydi, elektron karta mablag'ini yangilaydi, operatsiyani reestrda saqlab qo'yadi va savdo chekini chiqaradi.

Rastalarda xizmat ko'rsatish orqali tovarlarni sotish quyidagi operatsiyalarni o'z ichiga oladi:

- xaridorna kutib olish va uni istaganini berish;
- tovarlarni taklif etish va ko'rsatish;
- tovarlarni tanlashda yordam qilish va konsultatsiya berish;
- yangi tovarlarni taklif qilish;
- texnologik operatsiyalarni o'tkazish, ya'ni o'lchash va taroziga qo'yish;
- hisob-kitob operatsiyalari;
- o'rash va xarid qilingan narsani berish.

Magazinga kelgan xaridor sotuv personali tomonidan xushmuomali munosabat bilan kutib olinishi kerak. Agar savdo zali toza bo'lsa, u holda xaridor bu magazin haqiqatda yaxshi fikrda qoladi. Xaridor niyatini bilish uni modellarga, fasonlarga va boshqa ko'rsatkichlarga bo'lgan munosabatida aniqlanadi. Bu operatsiya savdo personali tomonidan muloyim formada bajarilishi kerak.

Xaridor niyatini bilgandan so'ng sotuvchi kerakli tovarlarni ko'rsatadi. Shu paytda sotuvchi tovarlar xususiyatlariga e'tibor beradi va yo'q tovarlarni o'rniga boshqaro'xshash tovarlarni taklif qiladi. Agar kerak bo'lsa, sotuvchi Shu tovarlar nima uchun kerak, ularni qanday ishlatish kerakligi haqida xaridorlarga zarur bo'lgan maslahatlarni berishi shart. Maslahatlar yangi tovarlar tashviquotiga qo'shilishi kerak va xaridorlarda estetik didlarni tarbiyalashi kerak. Yirik magazinlarda maslahatlarni o'tkazish uchun xalq xo'jalik tovarlarini ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalar mutaxassislari, modelerlar, vrach kosmetologlari va boshqa mutaxassislar taklif qilinadi. Sotuvchi majburiyatlariga xaridorga kerakli tovarlarni taklif qilish ham kiradi.

Kesish, o'lchash, taroziga qo'yish bilan bog'liq bo'lgan texnologik operatsiyalarni bajarishga ko'p vaqt va mehnat sarflanadi. Ularni bajarish sifatiga va xaridorlarga xizmat ko'rsatish darajasiga sotuv personalini malakasi va sotuvchining ish joyida xizmat ko'rsatishi darajasi ta'sir ko'rsatadi.

Tovarlarini sotilishi xaridor bilan hisob-kitob va tovarlarni berish bilan tugaydi.

Texnik tomondan murakkab bo'lgan va garantiya muddati bilan bo'lgan tovarlarni sotilishida, sotuvchi tovar pasportida belgilar qilishi shart, tovar chekini yozish va nushasini xaridorga berish kerak.

Tovarlarni namuna bo'yicha sotish, namunalarni sotuv zalida qo'yilishi bilan ko'rsatiladi va xaridor uni o'zi (yoki sotuvchi yordamida) ko'radi, tovar tanlangandan va xarid qilingandan keyin sotuvchi xaridorga namunaga o'xshash tovarni beradi. Savdoni bu usulida ishchi zaxiralarni namunalari alohida bo'lgan holda joylashtiriladi. Bu usul Shunisi bilan qulayki, xatto maydoni kichik bo'lgan savdo zalida juda keng assortimentdagi tovarlar namunalarni qo'yish mumkin. Odatda bu usul texnik tomondan murakkab bo'lgan va katta gabaritli tovarlarni sotishda ishlatiladi. Bu usul bilan muzlatkichlar, kir yuvish mashinalari, isitish va yoritish uskunolari, tikuv mashinalari, televizorlar, radiopriyomniklar, musiqa asboblari, mototsikllar, motoroller, velosipedlar, mebellar, gazlamalar va boshqa tovarlarni sotishni amalga oshiradi.

Sotuv zalida qo'yilgan tovar namunalari - tovar nomi, artikuli, sorti, ishlab chiqaruvchining nomi, narxi aniq ko'rsatilganlar bilan ta'minlangan bo'lishi shart. Kerak bo'lgan vaqtda sotuvchilar xaridorlarga konsultativ yordam ko'rsatishadi.

Namunalar bo'yicha katta gabaritli tovarlarni sotilishi ularni magazin omborlaridan, ulgurji bazalaridan yoki sanoat ishlab chiqaruvchi korxonalaridan xaridor uyiga yetkazib berish bilan farqlanadi. Bu esa o'z navbatida omborxonalaridagi Chakana savdo korxonalariga bulgan extiyojni qisqartirishga, transport xarajatlarini kamaytirishga va xaridolarni sotib olingan tovarlarni yetkazish bilan bo'lgan qiyinchiliklarni osonlashtirishga imkon yaratadi.

Tovarlar ochiq tahlangan holda sotilishida xaridorlar o'zlari sotuvchi ish joyida qo'yilgan tovarlarni ko'rish va tanlash imkoniyatlariga egadirlar. Ular rastalarga, peshtaxtalarga, stendlarga qo'yiladi. Bu usulda tovarlarni sotilishida sotuvchi funktsiyalariga xaridorlarga maslahat berish, tarozida tortish, o'rash va tanlangan tovarlarni berishdan iboratdir.

Hisob-kitob operatsiyalari savdo zalida o'rnatilgan xossalarda yoki sotuvchining ish joyida amalga oshirilishi mumkin.

Tovarlarni ochiq taxlangan holda sotilishi boshqa usullarga qaraganda ancha qulay, chunki ko'p xaridorlar sotuvchilarni o'z funktsiyalarini bajarishda chalg'itmasdan turib, o'zi ochiq holda qo'yilgan tovar namunalarni ko'rish imkoniyatiga egadirlar. Bu usul esa o'z navbatida tovarlarni sotish bo'yicha operatsiyalarni tezlashtirishga, magazin mahsulotlarini o'tkazish imkoniyatlarini oshirishga va sotuvchini mehnat qilish hajmini oshirishga katta imkoniyatlar yaratadi.

Tayanch iboralar

Texnologik jarayon. Sotish. Xizmat ko'rsatish. Saqlash. Asosiy jarayonlar.

Asbob-uskunalar. Mehnat unumdorligi. Moddiy-texnika bazasi. Tovar xarid qilish. Samarali savdo. Savdoning ilgor usullari. Tara-jihozlar. Karta-sxema. Kanteynerlar. Tovarlarni qabul qilish. Miqdor. Son. Sifat.

Nazorat va mulohaza savollari

1. Magazin savdo-texnologik jarayoni qanday qismlardan iborat ?
2. Magazinda ish faoliyatini samarali tashkil etish qanday printsiplarini bilasiz?
3. Tovarlarini saqlashda nimalarga e'tibor berish kerak?
4. O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish magazinlarida tovarlarni sotishga tayyorlashda qanday o'ziga yarasha xususiyatlari mavjud?

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. 2003 yil yakunlari va 2004 yilda iqtisodiy isloxlarni chuqurlashtirishning asosiy yo'no'lishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi.
T. «O'zbekiston ovozi» gazetasi, 2004 yil 10 fevral, 16 soni.
2. Golubkov E.P. Marketingovye issledovaniya: teoriya.meteorologiya i praktika: Uchebnik.-3-e izd.,Pererab. i dop,-M.:Izdatelstvo «Finpres», 2003,-496 s.
- 3..Pankratov F. G., Pambuxchiyants V. K. «Kommertsiya i texnologiya trgovli», M. IVTS «Marketing» 2002.
- 4.Pankratov F.G i drugie. «Organizatsiya i texnologiya trgovyx protsessov» M. Ekonomika 2001.
5. WWW. PITER.COM.
6. Rambler-http ://www Rambler, ru/;
7. Yandex- http ://yandex.ru/;
- 8.Aport!- http ://www/aport.ru/;

Qo'shimcha adabiyotlar:

1. Avanesov YU.A.,Klochko i drugie. «Основы kommersii».M., To «Pyuks-art», 1995.
2. Densburg V., Mankrid R., Teylor V. Основы optovoy trgovli. Sankt-Peterburg, Neva-Ladogaonsga, 2000.
3. Zamkovskiy D. YA.Optovaya trgovlya neprodovolstvennymi tovarami. M. Ekonomika, 2000.
4. Pankratov F.G., Seregina T.K. «Kommercheskaya deyatel'nost». M.: IVTS «Marketing», 2002.
9. “@RUS”- http ://atrus.ru/;
- 10.List .RU- http ://www.list.ru/;
- 11.Russia on the Net- http ://www.ru/;
12. www.katalog.7st.ru.maket.phtml

9 - MAVZU. CHAKANA SAVDO KORXONALARINI TOVAR TA'MINOTI TEXNOLOGIYASI VA TASHKIL ETISHLISHI.

9.1. Tovar yetkazib beruvchi tashkilotning mohiyati va uning oldiga qo'yiladigan asosiy talablar.

9.2. Chakana savdo korxonalarini tovar bilan ta'minlashning ritmlilik darajasi.

9.3. Tovar ta'minoti shakllari va Chakana savdo tarmog'iga tovarlarni tashib keltirish sxemalari.

9.1. Tovar yetkazib beruvchi tashkilotning mohiyati va uning oldiga qo'yiladigan asosiy talablar

Chakana savdo tarmog'ini tovar bilan ta'minlash deganda tovarlarni Chakana savdo korxonalariga yetkazib berishdagi tijorat va texnologik operatsialarning murakkab kompleksini o'zida aks ettiruvchi tadbirlar tizimi tushuniladi. Chakana savdo korxonalarida ratsional tashkil etilgan tovar ta'minoti tovarlar assortimentining to'liqligi va barqarorligini, tovar zahiralarining zaruriy darajasini, aholi talabini qondirishni hamda savdo tashkilotlari va korxonalari ishining yuqori moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlarini ta'minlaydi, ya'ni kafolatlaydi.

Chakana savdo korxonalarini tovar ta'minotini tashkil etishda quyidagi asosiy talablarni hisobga olish kerak:

- Ta'minotning manbalari va maqbul shakllari sanoat va boshqa ishlab chiquvchi korxonalar tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlar hajmi, assortimenti, Chakana savdo korxonasining ta'minotchi savdo korxonalaridan hududiy uzoqligi bilan aniqlanishi kerak;

- Tovarlarni tashib keltirish aholi talabi hamda magazinlar uchun o'rnatilgan majburiy assortiment rejasi asosida amalga oshirilishi kerak;

- Keltiriladigan tovarlar hajmi korxona tipi, quvvati, tovar aylanmasini xarakterlovchi hajmi va savdo maydonining o'lchamlari bilan aniqlanishi kerak. Savdo korxonalarini tegishli savdo-texnologik vositalar (xolodilnikli vositalar bilan va h.k.) bilan to'yinganligi alohida ahamiyatga ega;

- Bir vaqtda yetkazib beriladigan tovar partiyasi hajmi mavjud tovar zahiralarini, kundalik o'rtacha realizatsiya miqdori va tashib keltirishni o'rnatilgan vaqt oralig'i asosida hisoblanishi kerak;

- Tovar ta'minotining mukammal ishlab chiqarilgan tizimi tovarlarni tashib keltirish va saqlashdagi xarajatlarni minimallashtirishni ta'minlashi kerak.

Chakana savdo korxonalarining tovar ta'minoti quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanishi kerak:

- Rejaga asoslanish;
- Ritmlilik;
- Tezkorlik;
- Iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lish;

- Markazlashganlik;
- Texnologiklik.

Rejaga asoslanish Chakana savdo korxonalarini tovar bilan ta'minlash jarayonining reja bilan olib borilishini ifodalaydi. Magazin va boshqa sotish punktlariga tovarlarni keltirish assortiment turlarni hisobga olgan holda, reja grafiklari asosida olib borilishi kerak.

Ta'minotning **ritmliligi** tovarlarni bir xil vaqt oralig'ida keltirilishini ko'zda tutadi. Tovarlarni magazinlarga yetkazib berishdagi ritmlilik tovar aylanmasi tezligini oshirish, Chakana savdo korxonalarini ishini tovar yetkazish muddati buzilgan holatlarda to'xtatmaslik uchun kerak bo'lgan ortiqcha tovar zahiralarini paydo bo'lishining oldini oladi. Undan tashqari, Chakana savdo korxonasi tovar ta'minotining ritmliligi ombor, ulgurji baza, transport korxonalarining ishlashi uchun optimal sharoitlar yaratadi. U ishchi kuchidan unumli foydalanish imkonini beradi.

9.2. Chakana savdo korxonalarini tovar bilan ta'minlashning ritmlilik darajasi.

Chakana savdo korxonalarini tovar bilan ta'minlashning ritmlilik darajasini aniqlash uchun ta'minotning ritmlilik koeffitsienti ko'rsatkichidan foydalanish mumkin:

$$K_r q \Sigma P_f / \Sigma P_p$$

P_f – tegishli davr uchun tovarning real yetkazib berilishi;

P_p – har bir davr uchun tovarning grafik asosida yetkazib berilishi.

Tovar ta'minotini ratsional tashkil etishning muhim sharti bo'lib, uning **tezkorligi** sanaladi. Bu tamoyil tovar larni tashib keltirish tovarlarga bo'lgan talab o'zgarishi, mavsumiy va boshqa tebranishlar hisobiga ko'paytirilishi yoki qisqartirilishi kerak, deb qaraydi. Chakana savdo tarmog'ini tovar bilan ta'minlovchi ulgurji baza va boshqa korxonalar bunday o'zgarishlarni tezkorlik bilan hisobga olishlari va o'zgartirish kiritishlari kerak. Buning uchun ular Chakana savdo korxonalaridan o'z vaqtida tovarlar realizatsiyasi va tovar zahiralarini holati haqidagi axborotni olishlari kerak.

Tovar ta'minotining **iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lishi** tovarlarni Chakana savdo tarmog'iga yetkazish jarayonida ish vaqti, material va pul vositalarining minimal xarajatlarini aks ettiradi. Bu tamoyil asosida transport vositalari, ortish-tushirish ishlari mexanizatsiyalaridan foydalanish, tovar harakatining ratsional zvenosini o'rnatish, tovar harakatining ishlab chiqarishdan iste'molchigacha bo'lgan oralig'ida ortiqcha ombor texnologik operatsiyalarini yo'qotish, tovar qabul qilish va topshirishda hujjatlarni aniq rasmiylashtirishning samaradorligiga erishiladi. Shunday qilib, Chakana savdo tarmog'ining tovar ta'minoti yuk aylanishini kamaytirishni, optimal tarzda zvenolashtirishni, tovar partiyalari o'lchami va yetkazib berish chastotalarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladigan tovar olib kirishning ratsional sxemalari asosida amalga oshirilishi kerak.

Markazlashganlik Chakana savdo korxonalarini yetkazib beruvchi korxona kuchi va vositalari asosida tovar bilan ta'minlashni nazarda tutadi. Buning natijasida magazin ishchilari tovar ta'minotiga tijoriy jihatdan javobgar bo'lishlariga qaramasdan, o'zlarining bevosita xaridorlarga xizmat ko'rsatishdan chalg'imagidilar.

Tovar ta'minotining barcha BOSQICHlarida qabul qilinadigan progressiv-**texnologik** qarorlar asosida tovar bilan ta'minlash amalga oshirilishi kerak. Bu erda Chakana savdo tarmog'ini tovar bilan ta'minlashni sanoatlashtirish (industrializatsiya)ning asosi bo'lgan modulli transport tizimlari katta rol o'ynaydi.

Chakana savdo tarmog'ini tovar bilan ta'minlanishini tashkillashtirishga quyidagi muhim omillar ta'sir ko'rsatadi:

- Tovar ta'minoti jarayonining boshqarilish darajasi;
- Tovarlariga bo'lgan talabni aniqlash uchun ishlatiladigan tijorat axborotlarining haqqoniyligi;
- Chakana savdo tarmog'ining joylashganligi;
- Ombor xo'jaligining joylashganligi va holati;
- Transport sharoitlari;
- Chakana savdo korxonalarining savdo-texnologik vositalar bilan ta'minlanganligi.

9.3. Tovar ta'minoti shakllari va Chakana savdo tarmog'iga tovarlarni tashib keltirish sxemalari.

Tovarlarining ko'pi ulgurji korxonadan Chakana savdo tarmog'iga tashib keltiriladi. Non va non mahsulotlari, sut va go'sht mahsulotlari singari kundalik talabdagi iste'mol tovarlari korxonaga bevosita ishlab chiqarish korxonasidan keltiriladi. Yirik maxsuslashtirilgan universal magazinlarga tranzit asosida sanoat korxonalaridan boshqa tovarlar, jumladan, murakkab assortimentli tovarlar keltirilishi mumkin. Murakkab assortimentdagi (madaniyatga doir tovarlar, kiyim-kechak, poyafzal va h.k.) tovarlarning ko'pchiligi do'konga butlovchi korxonalar, shaxsiy tadbirkor yoki fermer xo'jaliklaridan keladi.

Tovar ta'minoti manbasining tanlanishi ko'p omillarga bog'liq:

- Tovar assortimenti;
- Do'kon tipi va o'lchamlari;
- Tovar aylanish hajmi;
- Do'konlarni doimiy tarzda ta'minlanish imkoniyati;
- Tovar harakati zvenolari soni;
- Tovar aylanish tezligi;
- Transport xarajatlari qiymati.

Tovarlarining qaerdan kelayotganiga, ya'ni manbasiga qarab Chakana savdo tarmog'ini tovar bilan ta'minlashning tranzit va ombor shakllari qo'llaniladi.

Tovarlarini magazinlarga yetkazib berishning **tranzit shakli** bevosita sanoat yoki qishloq xo'jalik ishlab chiqarish korxonalaridan amalga oshiriladi. Bunday shaklda tovar aylanishi tezlashadi, tovarning ushlanib qolinishi qisqaradi, yo'qotilishi kamayadi. Shuningdek, tovar ta'minotining bu shakli Chakana savdo tarmog'ining

ko'pligi va yo'nalganligi tufayli cheklangan tarzda qo'llaniladi. Bu shakl asosan oddiy assortimentdagi tovarlar, Shuningdek, iste'mol tumanlarida ishlab chiqarilishi amalga oshiriladigan (non va non mahsulotlari, sut va sut mahsulotlari va h.k.) tovarlar uchun qo'llaniladi.

qayta sortirovkaga ehtiyoj sezadigan murakkab assortimentdagi tovarlarning **ombor shakli** do'konga ulgurji korxona omborlaridan keltiriladi.

Chakana savdo korxonalari tovar ta'minotining optimal manbalari va shakllarini har bir tovar guruhi uchun ishlab chiqilgan tashib keltirish sxemalari yordamida tanlash mumkin. Bu sxemalar tovarning sanoat korxonalari, ulgurji baza va boshqa yetkazib beruvchilardan Chakana savdo korxonalariga harakat qilish tartibini har bir tovar guruhi, zaruriy holatlarda alohida kichik tovar guruhi bo'yicha aniqlanadi. Sxemalar tovarlarni har bir Chakana savdo korxonasiga yetkazib berilishining aniq tartibini nazarda tutadi. Ularni ishlab chiqish bir qator tamoyillar asosida amalga oshirish tavsiya etiladi. Masalan, iste'mol kooperatsiyasida sxema quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

- Tovarlarning kerakli va minimal oraliq ombor zvenolaridan o'tishi: sanoat korxonasi-tumanlararo ulgurji baza-do'kon;
- Murakkab assortimentli tovarlarning ugurji savdosini yirik tumanlararo ulgurji bazalari orqali bir yo'nalishga qo'yilishi;
- Tovarlarni Chakana savdo tarmog'iga markazlashgan tarzda yetkazib berilishining kengayishi;
- Tovarlarning harakatlanuvchi omborlar, tovar namunalari zali, tovarShunoslar va pochta operatsiyalari orqali amalga oshiriladigan keng ulgurji savdosi.

Tovarlar tashishning sxemasini ishlab chiqish uchun, eng avvalo, tovar harakatining tumanlararo ulgurji bazasi va tuman kooperativ tashkilotlarining ulgurji korxonalarigacha bo'lgan yo'li aniqlanadi. Tovarlarning bu ulgurji zvenolarga sanoat korxonalari, tovar chiquvchi boshqa manbalar va savdo-sotiq bazalaridan tashib kelinishi ko'rib chiqilishi lozim.

Murakkab assortimentli tovarlarning ugurji savdosini yirik tumanlararo ulgurji bazalari orqali bir yo'nalishga qo'yish mayda ulgurji korxonalarda bu tovar larning chang bosib qolishiga to'sqinlik qiladi va ishlab chiqarish korxonalari bilan ratsional aloqani o'rnatish imkoniyatini tug'diradi.

Bir qator talablarni e'tiborga olgan holda ishlab chiqilgan tovarlarning ulgurji korxonalarga olib kirish sxemalari Shu tovarlarni Chakana savdo tarmog'iga olib kirishning aniq sxemalarini ishlab chiqishga asoslanadi.

Ulgurji bazalar bilan bir qatorda Chakana savdo korxonalariga ulgurji korxonalar orqali aylanib o'tgan holda keltirilishi lozim bo'lgan tovar sxemalari ishlab chiqiladi. Ularda mahalliy sanoat, qishloq xo'jaligi tovar larining magazinlarga tashib keltirish tartibi ko'rib chiqiladi. Bu, birinchi navbatda, non va non mahsulotlari, sut va go'sht mahsulotlari va boshqalarni tashib keltirishga tegishli.

Tovarlarni ulgurji korxona va Chakana savdo tarmog'iga olib kirish sxemalarini ishlab chiqishda malakali savdo xodimlari ishtirok etishlari kerak.

Tovarlarni tashish sxemalari doimiy tarzda ko'rib chiqilishi, tovar kelishining yangi manbalarini paydo bo'lishi yoki boshqa holatlar aniqlanishi kerak.

Tayanch iboralar

Tovar ta'minoti. Ratsional tashkil etish. Oraliq ombor zvenolari.. Murakkab assortimentli tovarlar. Tumanlararo ulgurji bazalar. Tovarlarning **ombor shakli**. Tovarlarni **tranzit shakli** Xizmat ko'rsatish. Saqlash. Asosiy jarayonlar.

Nazorat va mulohaza savollari

1. Magazin savdo-texnologik jarayoni qanday qismlardan iborat ?
2. Magazinda ish faoliyatini samarali tashkil etish qanday printsiplarini bilasiz?
3. Tovarlarni saqlashda nimalarga e'tibor berish kerak?
4. O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish magazinlarida tovarlarni sotishga tayyorlashda qanday o'ziga yarasha xususiyatlari mavjud?

Asosiy adabiyotlar

- 1.Egorov V.F. Organizatsiya torgovli. M.-Sankt-Peterburg: Piter.2004.
- 2.Pankratov F. G., Pambuxchiyants V. K. «Kommertsiya i texnologiya torgovli», M. IVTS «Marketing» 2002.
- 3.Pankratov F.G i drugie. «Organizatsiya i texnologiya torgovnykh protsessov» M. Ekonomika 2001.
- 4.WWW. PITER.COM.
5. Rambler-http ://www/rambler, ru/;
6. Yandex- http ://yandex/ru/.

Qo'shimcha adabiyotlar:

- 1.Avanesov YU.A.,Klochko i drugie. «Основы kommersii».M., To «Pyuks-art», 2000.
2. Golubkov E.P. Marketingovye issledovaniya: teoriya.meteorologiya i praktika: Uchebnik.-3-e izd.,Pererab. i dop,-M.:Izdatelstvo «Finpres», 2003,-496 s.
- 3.Pankratov F. G., Pambuxchiyants V. K. «Kommertsiya i texnologiya torgovli», M. IVTS «Marketing» 2002.
- 4.Pankratov F.G i drugie. «Organizatsiya i texnologiya torgovnykh protsessov» M. Ekonomika 2001.
- 5.WWW. PITER.COM.
6. Rambler-http ://www/rambler, ru/;
7. Yandex- http ://yandex/ru/;
- 8.Aport!- http ://www/aport.ru/;

IZOXLI LUG‘AT

Texnologiya - u yoki bu ishni bajarish uchun kerak bo‘lgan operatsiya, harakat va usullar ketma-ketligidir.

Transport omillari: transport aloqa yo‘llarining holati, tovarlarni yetkazib berishda qo‘llanadigan transport turlari.

Ishlab chiqarish omillari: ishlab chiqarishni joylashtirish, ishlab-chiqarish tashkilotlarini ixtisoslashtirish, ayrim tovarlarni mavsumiy ishlab chiqarish.

Savdo omillari : savdo tashkilotlarini joylanishi, katta-kichikligi, ixtisoslashganligi, tovar assortimentini murakkablik darajasi va ularni xususiyatlari, Chakana savdo tarmoqlarini tovar ta‘minlanishini tashkil etish darajasi.

Umummilliy darajasidagi ulgurji tashkilotlar - tovarlarni butun mamlakat bo‘ylab sotadigan tashkilotlar.

Ulgurji aylanma tashkilotchilari - bu tovar birjalari, ulgurji yarmarkalar, auksionlar, ulgurji oziq-ovqat bozorlari.

Saralovchi-taqsimlovchi omborlar - odatdagi (tekushiy) tovar zaxiralirini to‘plashga mo‘ljallangan omborlar.

Tranzitli - o‘tkazib yuboruvchi omborlar temir-yo‘l stantsiyalarida, suv bo‘ylari pristanlarida joylashib, yuklarni bir joydan ikkinchi joyga o‘tkazib yuboradigan omborlar.

Mavsumiy saqlash omborlari - kartoshka va sabzavotlar omborxonalari va mavsumiy tovarlarga ishlov berish va saqlash omborlari.

Muddatdan oldin keltiruvchi omborlar - uzoq vaqt mobaynida saqlanadigan tovarlar joylashtiriladigan omborlar.

To‘plab boruvchi omborlar- sanoat korxonalaridan kichik partiyada tovarlarni qabul qilib, katta partiyalarda iste‘mol qiluvchi rayonlarga jo‘natishadigan omborlar.

Universal omborlar - oziq-ovqat yoki nooziq-ovqat tovarlarining keng assortimenti mujassamlanadigan omborlar.

Ixtisoslashgan omborlar - bir tovar yoki bir necha bir biriga mos kelgan tovar guruhlarini saqlaydigan omborlar.

Umumtovar omborlar - maxsus rejimni talab qilmaydigan oziq-ovqat tovarlari saqlanadigan omborlar.

Maxsus omborlar - sabzavot saqlovchi omborlar, sovutkichlar va boshqalar kiradi.

YOrdamchi xonalar - idishlarni, ko‘p oborotli konteynerlarni saqlashga mo‘ljallangan xonalar.

qo‘shimcha-texnik xonalar - mashina bo‘limlari, ventilyatsiya kameralari, isitish, xo‘jalik mollari va inventarlarni saqlash, ta‘mirlash xonalar.

Administrativ-maishiy xonalar - administrativ-kontora xizmatlari, dam olish va ovqatlanish joylari, qizil burchaklar, garderob, tovar namunalari zali, dush, sanitari uzellari uchun mo‘ljallangan xonalar.

Tovar namunalari zali - bevosita hisoblash markazi yoki ma‘lumotlarni mexanizatsiyalashgan usulda ishlov berish byurosi xonalari.

Kranlar yuklarni vertikal va gorizontal tashilishida ishlatiladigan moslama.

qadam - ko'ndalang qo'yilgan ustunlar, ya'ni devorlar orasidagi masofa.

Oraliq - uzunasiga qo'yilgan konstruksiyalar orasidagi masofa.

qavat balandligi - ship bilan pol o'rtasidagi masofa.

Rezervuar - po'latdan tayyorlangan, sig'imi 5,10,25,50,75,100 kub.m. bo'ladigan, neft mahsulotlarini quyish va to'kish, va havo chiqarish uchun moslama.

A D A B I Y O T L A R R U Y X A T I :

Asosiy adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizatsiya va isloh etishdir. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruza. – Toshkent. «O'zbekiston» Nashriyot-MATBAA Ijodiy uyi, 2005 y.

2.Karimov I.A. 2003 yil yakunlari va 2004 yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirishning asosiy yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasi majlisidagi ma'ruzasi.-«O'zbekiston ovozi» gazetasi, 2004 yil 10 fevral, 16 soni.

3.Egorov V.F. Organizatsiya torgovli. Uchebnik. Moskva-Sankt-Peterburg: Piter.2004.

4.L.P.Dashkov, V.K.Pambuxchiyants. Organizatsiya, texnologiya i proektirovanie torgovyx predpriyatiy. Uchebnik. Moskva: IVTS Marketing, 2001 g

5.Pambuxchiyants O.V. Texnologiya roznichnoy torgovli. Uchebnik. Moskva: Izdatelskiy dom «Dashkov i K», 2000.

6.Pankratov F. G., Pambuxchiyants V. K. «Kommertsiya i texnologiya torgovli», M. IVTS «Marketing» 2000.

7.Pankratov F.G i drugie. «Organizatsiya i texnologiya torgovyx protsessov» M. Ekonomika 2000.

8. Marketing. Jurnal v Rossii i zarubejom. Moskva. 2003

9.www.dis.ru

10.WWW. PITER.COM.

11. Rambler-http ://www/rambler, ru/.

12.Yandex- http ://yandex/ru/.

Qo'shimcha adabiyotlar:

Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. –T.: O'zbekiston. 2000, 528b.

Karimov I.A. Iqtisodiyotni erkinlashtirish – farovonlik poydevori. T.: Toshkent oqshomi.№87. 24 iyul 2000.

Karimov I.A. Xalqimiz farovonligining barqaror o'sishini ta'minlash – ustivor vazifa. – T.: Halq so'zi. №9. 12yanvar 2001 y.

Karimov I.A. Iqtisodiyotning erkinlashtirish, resurslardan samarali

foydalanish asosiy maqsadimiz. T.: Xalq soʻzi. 2002 yil 15 fevral

5. Avanesov YU.A., Klochko i drugie. «Osnovy kommertsii». M., To «Pyuks-art», 2000.
6. Burmistrov V.G. Organizatsiya trgovli **neprodovolstvennymi** tovarami. M.: Ekonomika, 2000.
7. Densburg V., Mankrid R., Teylor V. Osnovy optovoy trgovli. Sankt-Peterburg, Neva-Ladogaonsga, 2000.
8. Zamkovskiy D. YA. Optovaya trgovlya **neprodovolstvennymi** tovarami. M. Ekonomika, 2001.
9. Pankratov F.G i drugie. «Organizatsiya i texnologiya trgovyx protsessov» M. Ekonomika 2000.
10. Pambuxchiyants O.V. Texnologiya rozничnoy trgovli. Uchebnik. Moskva: Izdatelskiy dom «Dashkov i K», 2000.
11. Pankratov F.G., Seregina T.K. «Kommercheskaya deyatel'nost». M.: IVTS «Marketing», 1996.
12. [www.4p.com.ua.\(books\)4.html](http://www.4p.com.ua/books/4.html)
13. «@RUS»- [http ://atrus.ru./](http://atrus.ru/);
14. List .RU- [http ://www.list.ru/](http://www.list.ru/);
15. Russia on the Net- [http ://www.ru/](http://www.ru/);

ADABIYOTLAR SHARXI:

1. Pambuxchiyants O.V. Texnologiya rozrichnoy trgovli. Uchebnik. Moskva: Izdatelskiy dom «Dashkov i K», 2000.

Ushbu darslikda «Kommertsiya asoslari» faniga taaluqli quyidagi mavzular yoritilgan:

1. Texnologiya snabjeniya rozrichnyx iorgovyx predpriyatiy.
2. Tara i tarnye operatsii.
3. Texnologiya priyomki tovarov.
5. Texnologiya xraneniya i podgotovki tovaro k prodaje.
6. Texnologiya razmecheniya i vykladki tovarov v trgovom zale.
7. Texnologiya prodaji tovarov.

2.Egorov V.F. Organizatsiya trgovli. Uchebnik. Moskva-Sankt-Peterburg: Piter.2004 g.

Ushbu darslikda «Kommertsiya asoslari» faniga tegishli quyidagi mavzular yoritilgan:

- 1.Torgovye i texnologicheskie protsessy v trgovyx predpriyatiyax.
- 2.Optovye trgovye struktury.
- 3.Organizatsiya tarnogo xozyaystva.
- 4.Organizatsiya tarnogo xozyaystva.
- 5.Tovarnye sklady v trgovle.
- 6.Organizatsiya raboty na skladax.
- 7.Transportnye operatsii.

3. L.P.Dashkov, V.K.Pambuxchiyants. Organizatsiya, texnologiya i proektirovanie trgovyx predpriyatiy. Uchebnik. Moskva: IVTS Marketing, 2001 g.

Ushbu darslikda «Kommertsiya asoslari» faniga taaluqli quyidagi mavzular yoritilgan:

- 1.Osnovy postroeniya protsessa tovarodvijeniya.
- 2.Optovye trgovye predpriyatiya, ix funktsii, tipy i vidy.
- 3.Tovarnye sklady, ix ustroystvo i planirovka.
- 4.Texnologicheskoe oborudovanie skladov.
- 5.Tara i tarnye operatsii v trgovle.
- 6.Organizatsiya perevozki tovarov.

**«Kommertsiya asoslari»
fanini o‘qitish jarayonida yangi pedagogik texnologiyalardan
foydalanish uslubiy ko‘rsatmalari**

TRENING «MULOQOT»

- 1-mavzu: Savdo jarayonlari texnologiyasini tuzilish asoslari.
(Taqdimot usulidan foydalaniladi)
- 2-mavzu: Ulgurji savdo tashkilotlari, ularni vazifalari,
tiplari va turlari.
(Slaydlardan foydalaniladi)
- 3-mavzu: Tovar omborlari, ularni tuzilishi va planirovkasi
(Plakatlardan foydalaniladi)
- 4-mavzu: YUklarni transport vositalarida boshqa joyga tashish
texnologiyasi. (YAngi qonunlardan foydalanish)

TRENING XAQIDA TUSHUNCHA

Trening jarayonida talabalarning mustaqil fikrlashi, dars jarayonida talabalarni diskussiya qilishga qaratilgan bo‘lib, bunday mashg‘ulotlar asosan amaliyot darslarida olib boriladi.

MAQSAD

Talabalarning bilim olish darajasini yuksaltirish, fikrlash doirasini kengaytirish, muammo asosida talabalarning fikrlarini hamda ushbu mavzuga bo‘lgan munosabatlarini aniqlash, bahslashlariga sharoit yaratish.

O‘TKAZILISH TARTIBI

Amaliy mashg‘ulotni boshlanishidan avval tinglovchilarni muloqat bahs-munozarani o‘tkazishga qo‘yilgan talablar, qoidalar bilan tinishtiradi, so‘ngra ushbu trening BOSQICHMA – BOSQICH o‘tkazilishini tushuntiradi.

1-BOSQICH

Mashg‘ulotlar muloqatning mavzusini aniqlashdan boshlanadi,
Masalan, «Tovarlarni maziliga yetkazishda qanday jarayonlar amalga oshiriladi?». Shu mavzuni o‘rtaga tashlab tinglovchilardan xujjatlar xaqida ma’lumot oladi. Talabalarni 2 guruhga bo‘ladi.

2-BOSQICH

Talabalar o'z mavzulari asosida kerakli materiallar: dalillar, misollar, aniq fikrlar, o'z fikrlarini tasdiqlovchi ko'rgazmali materiallar, maqolalar, iqtisodiy olimlarning so'zlaridan foydalanadilar. Guruhni auditoriya rahbari boshqaradi.

3-BOSQICH

Talabalar muloqatga tayyor bo'lgach, pedagog guruhlarining biriga himoya uchun so'z beradi(himoyaga chiqish ixtiyoriy ravishda bo'lishi mumkin). Guruh vakili g'urkh nomidan so'zga chiqib ularga berilgan mavzuni tayyorlangan materiallar, dalillar asosida himoya qilishga kirishadi. Guruh vakili so'zini tugatgach, guruhning qolgan a'zolari o'z fikrlari bilan qo'shimcha fikrlar bildirishlari mumkin.

4-BOSQICH

Mashg'ulotning 3-BOSQICHIdagi kabi bu BOSQICHda ham pedagog navbatdagi guruh vakiliga himoya uchun so'z beradi. 2-guruh ham 1-guruh kabi o'z mavzusi bo'yisa himoya qiladi. Himoya tugagach, pedagog mashg'ulotning keyingi BOSQICHiga o'tadi. Xar ikkala guruhning himoyasi vaqtida pedagog iloji boricha ularga xalaqit bermaslikka harakat qiladi. Hech qaysi guruhga yon bosmagan xoldja muloqatni boshqaradi, guruhlar himoyasi vaqtidatartib saqlashiga va muloqatni o'tkazishga qo'yilgan talab, qoidalarni to'liq bajarilishiga harakat qiladi. Ikkala guruh erkin, mustaqil faoliyat ko'rsatishlari kerak bo'ladi.

Amaliyot ohirida pedpgog har ikkala guruhning mashg'ulot jarayonidagi faoliyatlarini tahlil etib, ularga o'z minnatdorchiligini bildiradi va mashg'ulotni yakunlaydi. Ushbu pedagogning davomiyligi sharoitga qarab belgilanadi.

AQLIY HUJUM

Aqliy hujum guruhlararo ishlarda qo'llaniladigan ko'plab g'oyalarni ishlab chiqish mumkin bo'lgan usuldir. Bu xaqiqatdan ham talabalarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishlari, turli g'oyalarni bayon qilish chog'ida boshqalarni ham qizg'in ishga yo'llashlari, ilhom bilan ishlashlariga imkon beruvchi va unga rag'batlantiruvchi usuldir. Aqliy hujum Shuning uchun ham faollashtirishning muhim usuliki, unda tanho ishlash mumkin emas, birgina g'oya guruhning barcha ishtirokchilarini bir xilda o'ziga tortib oladi. O'qituvchi savol yoki mavzuni ajratib olishi zarur, keyin esa o'quv faolligi 5-10 daqiqa oralig'idagi vaqt chegarasida engillashtiriladi. Aqliy hujum turli tarzda qo'llanilishi mumkin: masalan, qandaydir mavzuni muhokama qilish uchun yangi savol qo'yish yoki istalgan qandaydir muaammoni hal etish uchun.

FIKRLAR HUJUMI

Guruhlar jamoa bo'lib «Fikrlar hujumi»ni olib borishi. Bu usuldan maqsad mumkin qadar katta miqdordagi g'oyalarni yig'ish, talabalarni ayni bir xil fikrlash g'oyasidan xoli qilish, ijodiy vazifalarni echish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni echishdir. Bu usulning asosiy tamoyili va qoidasi bahs ishtirokchilari ishlab chiqqan g'oyalar tanqidini mutloq taqiqlash xar qanday luqma va hazil mutoyibani rag'batlantirishdir. Bu usuldan foydalanishning muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchi – mashg'ulot rahbariga bog'liq. «Fikrlar hujumi» ishtirokchilari miqdori 10-20 kishidan oshmasligi kerak.

Mashg'ulotning davomiyligi bir soatgacha.

Barcha ishtirokchilar kichik-kichik 6-7 kishidan iborat guruhlariga bo'linadi va har bir kichik guruh xal qilinadigan ijodiy vazifa va muammo bo'yicha 15 daqiqa davomida mustaqil ravishda o'zaro «Fikrlar hujumi» o'tkazadi. Shundan so'ng har bir kichik guruh vakili o'z guruhlaridan ishlab chiqilgan g'oya xaqida axborot beradilar va o'qituvchi rahbarligida jamoa bo'lib, unga baho beradilar va ulardan eng yaxshilari, betakrorlari tanlab olinadi va baholanadi.

**«KOMMERTSIYA ASOSLARI» fanidan
INFORMATSION TEXNOLOGIYANI
qo'llash bo'yicha tayyorlangan materiallar
(slaydlar uchun)**

1-SLAYD

**1-MAVZU. SAVDO JARAYONLARI TEXNOLOGIYASINI TUZILISH
ASOSLARI**

Tovarlarni tarmoqlardan o'tib borishi.

Ishlab chiqariladigan mahsulotlar xom ashyo davridan to iste'mol davrigacha bitta, ikkita yoki undan ko'proq tarmoqlardan o'tishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, ishlab chiqarishda tarmoqlar bir-biri bilan uzluksiz bog'likdir.

Birinchidan, tabiiy boyliklarni sanoatga qishloq xo'jalik mahsulotlarini, bog'dorchilik, baliqchilik, hirmon resurslarini yetkazish jarayonini o'z ichiga oladi.

Ikkinchidan, birinchi guruh tarmoqlariga qayta ishlov beruvchi tarmoqlar kiradi. Masalan, qishloq xo'jalik mahsulotlarini konservalash, matolardan kiyim -kechaklar tikish, o'rmon mahsulotlardan mebellar yasash va hokazolar.

Uchinchidan esa, birinchi va ikkinchi guruh ishlab chiqarish tarmoqlariga xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlar kiradi. Ular xom ashyo va tovar mahsulotlarini saqlash, savdo-sotiq, reklama va axborot bilan ta'minlashdan iboratdir.

**Texnologik jarayonlarning ratsional tuzilish
tamoyillari.**

Texnologik jarayonni ratsional tashkil etish quyidagi asosiy tamoyillardan iborat:

- tovarlarni keltirishda qisqa yo'llarni qo'llash;
- Chakana savdo tarmoqlarini ta'minlashda markazlashgan yetkazish usullarini keng qo'llanishi bilan birgalikda tovarlarni keltirish optimal shakli va pog'onalarini belgilash;
- ratsional transport vositalarini tanlash va ulardan samarali foydalanish;
- ortish-tushirish va ombor ishlarida mexanizatsiya vositalarini va tara jihozlarini keng qo'llash;
- tovar harakatini texnologik zanjirlarini doimo takomillashtirish va optimallashtirish.

2-MAVZU. ULGURJI SAVDO TASHKILOTLARI, ULARNI VAZIFALARI, TIPLARI VA TURLARI.

Ulgurji savdoni zamonaviy masalalari.

Ulgurji savdoni oldiga qo'yiladigan yangi masalalar, yangi maqsadlar ko'zda tutiladi:

- tovarxarakati kanallarini rivojlangan strukturasi tuzish;
- tovar oqimini kerakli intensivlashini qo'llash;
- tovarxarakati jarayonini moliyaviy ta'minlashni qo'shimcha manbalarini shakllantirish;
- muomala harajatlarini kamaytirishni ta'minlash.

Ulgurji savdoni ulgurji xaridorlarga nisbatan vazifalari quyidagilar:

- talab va taklifni baholash;
- ishlab chiqarish assortimentini savdo assortimentiga aylantirish;
- tovar zahiralarini to'plash va saqlash;
- tovarlarni yetkazib berish;
- kreditlash;
- informatsion va konsalting hizmatini amalga oshirish.

Ulgurji savdoni tovar ta'minlovchilarga nisbatan vazifalari:

- tijorat faoliyatini bir joyga to'planishi;
- tovarga bo'lgan mulk shaklini o'zgarish jarayonini qullab-quvvatlash;
- tovarxarakati jarayonini investitsiya yordamida ta'minlash;
- tijorat vazifasini kamaytirish;
- marketing hizmati.

3-MAVZU. TOVAR OMBORLARI, ULARNI TUZILISHI VA PLANIROVKASI

Omborlarning vazifalari.

Omborlar quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

- ta'minlovchilardan tovarlarni olish va ularni sifatini nazorat qilish;
- tovar zaxiralarini to'plash, ularni saqlash sharoitlarini ta'minlash;
- tovarlarni saralash va sotishga tayyorlash;
- ulgurji xaridorlarni buyurtmalarini komplektlash;
- Chakana savdo tarmoqlarini tovar bilan ta'minlash.

Omborlarning turlari

Omborlar bajariladigan vazifalarni xarakteriga ko'ra saralovchi-taqsimlovchi, tranzitli-o'tkazib yuboruvchi, mavsumiy saqlovchi, oldindan keltiruvchi va jamg'aruvchiga bo'linadi.

Saralovchi-taqsimlovchi omborlarda odatdagi (tekushiy) tovar zaxiralirini to'plash maqsad qilib qo'yiladi. Bu omborlarda tovarlar uzoq muddat saqlanmaganligi tufayli ularning asosiy vazifalariga tovarlarni son va sifat bo'yicha qabul qilish, ularni saralash va berishga tayyorlash va Chakana savdo tarmog'iga jo'natish kiradi. Bularga iste'mol rayonlarida joylashgan ulgurji savdo bazalari, hamda Chakana savdo tashkilotlarining omborlari kiradi. Bu omborlarda Chakana savdo tashkilotlari uchun qulay assortimentdagi tovar oqimlari shakllanadi va savdo tarmoqlariga jo'natiladi.

Tranzitli - o'tkazib yuboruvchi omborlar temir-yo'l stantsiyalarida, suv bo'ylari pristanlarida joylashib, yuklarni bir joydan ikkinchi joyga o'tkazib yuborish maqsadida qabul qiladi. Bu omborlar yuklarni qabul qilishni, qisqa muddatli saqlashni va jo'natishni amalga oshiradi.

Mavsumiy saqlash omborlariga kartoshka va sabzavotlar omborxonalari va mavsumiy tovarlarga ishlov berish va saqlash omborlari kiradi.

Muddatdan oldin keltiruvchi omborlarda uzoq vaqt mobaynida saqlanadigan tovarlar joylashtiriladi. Bunday omborlar yilning ayrim davrlarida yetkazish qiyin bo'lgan rayonlarda tashkil etiladi.

To'plab boruvchi omborlar sanoat korxonalaridan kichik partiyada tovarlarni qabul qilib, katta partiyalarda iste'mol qiluvchi rayonlarga jo'natishadi.

Assortiment fazilatiga qarab omborlar **universal** va **ixtisoslashgan** bo'ladi.

Universal omborlarda oziq-ovqat yoki nooziq-ovqat tovarlarining keng assortimenti mujassamlanadi. Bundan tashqari, bu guruxga oziq-ovqat va nooziq-ovkat tovarlarni asosiy guruhlarini saqlashga mo'ljallangan omborlarni kiritish mumkin. Bunday omborlar matlubot jamiyatlarining ombor tarmog'ini asosiy qismini tashkil etadilar.

Ixtisoslashgan omborlar bir tovar yoki bir necha bir biriga mos kelgan tovar guruhlarini saqlashga xizmat qiladilar.

Omborlar o'rnatilgan saqlash rejimlariga ko'ra **umumtovar** va **maxsuslarga** bo'linadi.

Umumtovar omborlari savdodagi omborlarni asosiy turi hisoblanib, ularda maxsus rejimni talab qilmaydigan oziq-ovqat tovarlari saqlanadi.

Maxsus omborlarga sabzavot saqlovchi omborlar, sovutkichlar va boshqalar kiradi.

Ombor maydonlariga va ombor hajmiga bo'lgan ehtiyojlarni aniqlash.

YAngi qurilishlarni yoki ishlayotgan omborlarni rekonstruktsiya qilish savollariga echimlarni topishda, ombor maydonlariga va hajmiga bo'lgan ehtiyoj quyidagi formulaga asosan hisoblanadi:

$$S_n \text{ q } NQ,$$

Bunda S_n - ombor maydoni (hajmi)ga bo'lgan ehtiyoj; N - sig'imi 1 mln so'm tovar zaxirasiga to'g'ri keladigan normativi; G - omborda saqlanishi mumkin bo'lgan tovar zaxirasi.

Ombor maydonini (umumtovar maydonlari uchun) tovar zaxiralarini shartli ikki o'qli vagon sonida va kub metrda, hamda (sovutgich va sabzavot-xo'l mevalar omborlari uchun) shartli tonnalarida belgilanadigan ko'rsatkichlarida xisoblanishi mumkin.

Bu holatda avval omborda mo'ljallangan har bir tovar guruhi bo'yicha maksimal tovar zaxiralari quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

$$Q_{\max} \text{ q } \frac{OK}{365 C},$$

Bunda $Q_{\max}$ - tovarlarni maksimal zaxirasi, shartli vagonlarda; O - mos tovar guruhi bo'yicha yillik ombor tovar oboroti, mln. so'mda; K - tovar zaxiralarini shakllanishini notekislik (neravnomernost) koeffitsienti, 1,2 - 1,3 ga teng bo'ladi; S - bir vagon tovarning o'rtacha narxi, mln. so'm.

4- SLAYD

4 - MAVZU. OMBORLARNI TEXNOLOGIK JIHOZLAR.

Tovarlarni saqlash uchun jihozlar.

Tovarlarni saqlash uchun jihozlar quyidagi guruxchalarga bo'linadi: tarali-donali tovarlarni *tahlash* va saqlash uchun; ustma-ust ortiladigan va uyma va sochiluvchan tovarlarni saqlash uchun; suyuqlik tovarlarni saqlash uchun.

Tarali-donali tovarlarni tahlash va saqlash uchun stellajlar va tagliklar qo'llaniladi.

Stellaj tipini tanlash, saqlanadigan tovarlar assortimentiga, tara o'rinlarini gabaritlariga, yuklar bilan ish olib boruvchi yuk ko'taruvchi-transport jihozlariga bog'liqdir.

Stellaj jihozlarini ehtiyojini aniqlash formulasi:

$$Q_t$$

$$Q_{st} \text{ q } \frac{Q_t}{V_{st}}, \text{ bunda}$$

$$V_{st}$$

Q_{st} - stellajlarni soni;

Q_t - stellajlarda saqlash uchun mo'ljallangan tovarlar miqdori, kub.m.;

V_{st} - stellaj hajmi, kub. m.

**7-MAVZU. YUKLARNI TRANSPORT VOSITALARIDA
BOSHQA JOYGA TASHISH TEXNOLOGIYASI**

**Temir yo‘l transporti yordamida tovarlarni
boshqa joyga tashish.**

YUklarni tashishda temir yo‘ldagi qatnov yo‘llari:

maxalliy qatnov - yuk bitta yo‘lda tashiladi;

bevosita qatnov - yuk ikki va undan ortik yo‘lda tashiladi;

bevosita-aralash qatnov - yuk temir yo‘lda transportning boshqa turlari ishtirokida yagona tashish xujjati bo‘yicha tashiladi;

bevosita xalqaro qatnov - ikki yoki undan ortiq davlatlarning temir yo‘llari ishtirokida yuk tashish.

**Tashiladigan yuk partiyasining hajmiga qarab
yuk tashish quyidagilarga bo‘linadi:**

mayda jo‘natishlar - bunda yukning og‘irligi 10 tonnadan oshmasligi, lekin 20 kg dan kam bo‘lmasligi, xajmi esa to‘rt uqli vagonning $\frac{1}{3}$ qismidan ko‘pini egallamasligi kerak;

kichik tonnali jo‘natishlar - to‘rt o‘qli vagon og‘irligi 10 tonnadan 20 tonnagacha bo‘lgan va Shu vagonning yarimidan ko‘pini egallamay, bitta nakladnoy bilan tashiladigan yuk partiyasi;

vagonbay jo‘natishlar - bunda yukning vazni yoki xajmi alohida vagon talab qilsa, bitta nakladnoy bilan jo‘natiladi;

marshrutli jo‘natishlar - bunda yuk butun poezd sostaviga ortish uchun etarli miqdorda bo‘ladi;

gruppalab jo‘natishlar - bunda marshrutli jo‘natish uchun etarli bo‘lmagan yukni vagonlar gruppasida jo‘natadi.

**BITIRUV MALAKAVIY ISHLARI VA MAGISTRLIK ISHLARI
UCHUN TUZILGAN 25000 TA MAVZULARIDAN «SAVDO JARAYONLARI
TEXNOLOGIYASI VA UNI TASHKIL
ETISH» FANIDAN FOYDALANILADIGAN
MAVZULAR RO‘YXATI**

1085. Ulgurji savdoni rivojlantirishda marketing kompleksidan samarali foydalanish.
1110. Ulgurji savdoni tashkil etishda marketing tamoyillaridan foydalanish.
2979. Ulgurji savdo korxonalarida marketing strategiyasi.
2980. Xalqaro bozorda transport xizmati va uni rivojlantirish masalalari.
3010. Kompaniyalar sotish faoliyatining zamonaviy tendentsiyalari.
3014. Internet orqali savdoning samaradorligi.
3020. Taqsimot kanallarida internet texnologiyasidan foydalanish yo‘llari.
3033. Chakana savdo korxonalarining marketing strategiyasi.
3034. Ulgurji savdo korxonalarining marketing strategiyasi.
3038. Chakana savdoni rivojlantirishda marketing kompleksidan samarali foydalanish.
3044. Tovar sotish bo‘yicha marketing faoliyatini takomillashtirish.
12628. Методы продвижения товаров на зарубежный рынок.
12640. Организация торговли в рыночной среде.
12648. Marketing в оптовой торговле.
12649. Marketing в розничной торговле.
12652. Выбор каналов товародвижения и оценка их эффективности.
12728. Система товародвижения на примере товаров культурно-бытового назначения.
12126. Оптимизация ассортимента реализуемой продукции фирмы.
12149. Организация товародвижения на основе товарных рынков с учетом их особенностей.
12160. Транспортные условия контракта.
12178. Организация выставок и ярмарок.

